

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

Tarih

281

MAYIS

2017

27 Mayıs Darbesi:
Propaganda
Dokümanterleri ve
Sinema Filmi
Mehmet Ö. Alkan

Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri

Zafer Toprak, savaşlarla dolu yakın geçmişten nüfus sorununu devralan erken Cumhuriyet'te çocuk ölümlerini ve bu soruna yönelik çözüm arayışlarını ele alıyor...
sayfa 22

Boğaziçi Âşığı
Bir Fransız
Osmanlı Paşası
ve Galata Rıhtımı
Sacit Kutlu

Demir Döküm'ün
Sıcığında
Ağustos İşgali
Özgür Balkılıç

Bilinmeyen
Yazıları ve
Belgelerle
Nâzım Hikmet'in
Orta Asya Seyahati
Mehmet Perinçek

AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKET TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDAN BELGESEL NİTELİĞİNDE İKİ YENİ ESER

YÜZ YIL SONRA SAVAŞAN ÇİZGİLER

KARİKATÜR VE KARTPOSTALLARLA
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

İzzeddin Çalışlar - Mesut Yaşar Tufan

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Yüz Yıl Sonra Savaşan Çizgiler
İzzeddin Çalışlar, Mesut Yaşar Tufan
216 s. renkli, 28 TL

BÜYÜK GÜNLERİN ADAMI

FETHİ OKYAR'IN
HAYATINDAN KARELER

Hazırlayan: Ali Fethi Okyar - Kânsu Şarman

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Büyük Günlerin Adamı
Haz. Ali Fethi Okyar, Kânsu Şarman
168 s. 26 TL

Kayseri kitabevimiz açıldı.
Cumhuriyet Mahallesi
Millet Caddesi No: 31
Melikgazi/Kayseri
Tel: (0352) 222 56 92

Kitabevlerimiz: İstanbul Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Cadebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32
Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • Ankara Yenisehir, Tel: (0312) 430 33 66
Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 • İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16
Eskişehir Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • Konya Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • Manisa, Tel: (0236) 231 69 24
Mersin, Tel: (0324) 238 18 14 • Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • Trabzon Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları
yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

ALFA®

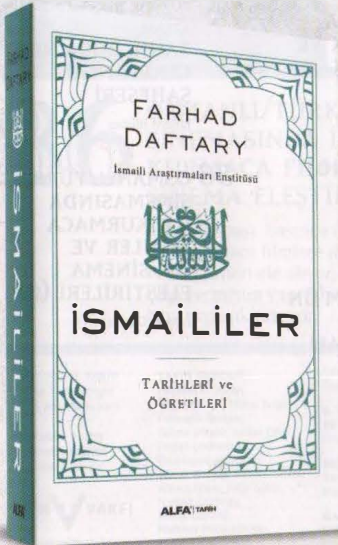
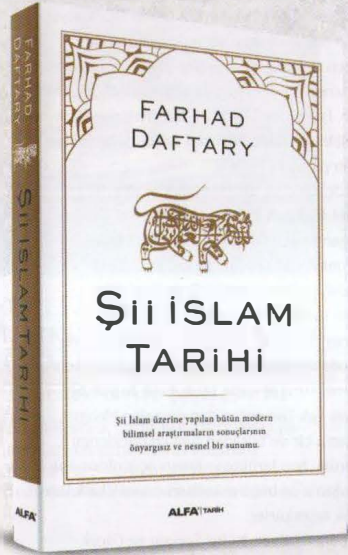
FARHAD DAFTARY

İsmaili Araştırmaları Enstitüsü

Şii İSLAM TARİHİ

Şii İslam üzerine yapılan bütün modern bilimsel araştırmaların sonuçlarının önyargısız ve nesnel bir sunumu.

İSMAİLİLER

TARİHLERİ ve ÖĞRETİLERİ

Yirmi yıllık bir araştırmanın ürünü olan bu kitap, İslamın oluşum döneminden günümüze dek İsmaililerin tarihlerinin ve öğretilerinin izini sürüyor.

MERHABA,

Bahar henüz beklentimize yanıtını vermedi. Güzel (ya da daha az kötü) günler geldi geliyor derken hava döndü. Şaşırdığımızı söyleyemem, zira "eski hesap"la baharın biraz daha zamana ihtiyacı olduğu bilgisi (neyse ki) mevcut, takvim biraz geriden de olsa işliyor.

Mayıs ayı hem ı Mayıs'ı hem Hıdrellez'i beraberinde getiriyor oluşuyla ihtiyaca dokunuyor, silkinmeye zemin hazırlıyor. Biz de ı Mayıs'ı Özgür Balkılıç'ın yazısıyla karşılıyoruz. 1969 Ağustos'unda Demir Döküm'de fabrikamızın altı gün boyunca işgal edilmesine nasıl bir süreçten gelindiğini anlatıyor yazar; kazanımlarla sonuçlanan bu direnişin yarattığı geleneğin altını çiziyor. İşçilerden biri şöyle özetliyor meseleyi: "At değiliz katilahlım koşuya / Asker değiliz selam duralım paşaya..."

Mayıs deyince bir de 27 Mayıs var elbette. Mehmet Ö. Alkan 27 Mayıs darbesinin propaganda araçlarını dergimizin sayfalarına kaydetmeyi sürdürüyor; bu kez Milli Birlik Komitesi'nin denetiminde Ordu Foto Film Merkezi tarafından hazırlanan propaganda filmlerini tanıtıyor: "Düşükler Yassıada'da" ve "Yassıada'da Hesap Veriyorlar". Yeri gelmişken, son genel kurulumuzda Tarih Vakfı başkanlığı yetkisini Işık Tamdoğan'dan devralan Mehmet Ö. Alkan'a bir de buradan tüm iyi dileklerimi iletiyorum; hep birlikte yolumuz açık olsun. Işık Tamdoğan'a da bugüne kadarki özverili katkıları için çok teşekkürler.

"Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunu ve Çocuk Ölümleri" başlıklı kapak konumuzda Zafer Toprak, birbirini takip eden savaşlardan geçmiş Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfus meselesi ve özde çocuk ölümleri üzerinde duruyor. Çok yüksek oranları bulan çocuk ölümlerinin önüne geçilmesi için girilen arayışı, dönemin aydınlarından Sabiha Zekeriya (Sertel) Hanım'ın bu konuda yazdığı makaleleri de temel alarak aktarıyor. Şöyle sesleniyor örneğin Sabiha Zekeriya Hanım: "Her türlü eğlence yerine muhteşem tuvaletleriyle koşan, giysileri için Beyoğlu'nda sınırsız para sarf eden kadın, kendi cinsinden birçok kadının çocuklarının sefaletle mahkûm olduklarını gördükten sonra kalbinde hiçbir isyan taşımıyor mu?"

Diğer sayfalarımızda, gün yüzüne çıkardıkları belgeler-bilgilerle Bülent Bilmez, Edhem Eldem, Murat Koralı, Sacit Kutlu, İ. Arda Odaş, Kaan Sağ, Emel Seyhan ve Mehmet Perinçek okurlarımızı edebiyattan kente uzanan bir yolculuğa çıkarıyor.

Hazırda görüşmek üzere...

Nihal Boztekin

**04 L'ILLUSTRATION'DAN
SEÇMELER
9 EYLÜL 1922
KURTULUŞ
SAVAŞI'NIN
SON SAFHASI**

Hazırlayan: Edhem Eldem

**08 OSMANLI
BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE
BU AY**

Hazırlayan: Emel Seyhan

**12 GÖZDEN KAÇANLAR
YOK OLMAYA
YÜZ TUTMUŞ BİR
BİZANS BAŞYAPITI
BUKOLEON
SAHİL SARAYI**

Kerim Altuğ

**16 TÜRKİYE'NİN AVRUPA'DAKİ
İLK ARKEOLOJİK KAZISI
ULPIANA ANTİK
KENTİNİN KEŞFİ**

Berat Seçkin Demirok

**18 ERMENİSTAN VE
TÜRKİYE'DE
TARİH DERS
KİTAPLARINDA
MİLLİYETÇİLİK VE
CİNSİYETÇİLİK**

**22 ERKEN
CUMHURİYET,
NÜFUS SORUNU
VE ÇOCUK
ÖLÜMLERİ**

Zafer Toprak

**32 DEMİR DÖKÜM'ÜN
SICAĞINDA
AĞUSTOS İŞGALI**

Özgür Balkılıç

**40 27 MAYIS DARBESİ:
PROPAGANDA
DOKÜMANTERLERİ
VE SİNEMA FİLMİ**

Mehmet Ö. Alkan

**48 BOĞAZİÇİ AŞIĞI
BİR FRANSIZ
OSMANLI PAŞASI
VE GALATA
RIHTIMI**

Sacit Kutlu

**60 İSTANBUL'DA
VAPURLARIN
TRAMVAY VE
OTOBÜSLERLE
REKABETİ**

Murat Koralı

**66 BİLİNMEYEN
YAZILARI VE
BELGELERLE
NÂZİM HİKMET'İN
ORTA ASYA
SEYAHATI**

Mehmet Perinçek

**82 İMKÂNSIZ DENEMEK:
CEREYANDA KALAN
TÜRKİYE'NİN ZİHNSEL
ATLASI
TANIL BORA'NIN
CEREYANLAR
ŞAHESERİ**

Bülent Bilmez

**86 OSMANLI/TÜRK
SİNEMASINDA
İLK KURMA
FİLMLER VE
İLK SİNEMA
ELEŞTİRİLERİ (II)**

İ. Arda Odaş

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'illustration*'un 9 Eylül 1922 tarihli nüshasından, Ankara hükümetinin Anadolu'daki Yunan işgaline karşı yürüttüğü taarruzu anlatan "Kurtuluş Savaşı'nın Son Safhası" başlıklı makaleyi aktarıyor.

60 İSTANBUL'DA VAPURLARIN TRAMVAY VE OTOBÜSLERLE REKABETİ

Murat Koraltürk, bir deniz şehri olan İstanbul'un şehiriçi ulaşımında, olması gerekenin aksine deniz yolunun payındaki gerilemeyi anlatıyor; tramvay ve otobüslerin vapurlarla rekabetinin altını çiziyor.

TANIL BORA

Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler

82 CEREYANDA KALAN TÜRKİYE'NİN ZİHİNSEL ATLASI: TANIL BORA'NIN CEREYANLAR ŞAHESERİ

Bülent Bilmez, Tanıl Bora'nın İletişim Yayınları tarafından yayımlanan *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler* adlı kitabını mercek altına alıyor.

86 OSMANLI/TÜRK SİNEMASINDA İLK KURMACA FİLMLER VE İLK SİNEMA ELEŞTİRİLERİ (II)

Arda Odabaşı, basında ilgiyle karşılanan ilk yerli kurmaca filmlere ilişkin değerlendirme ve eleştirileri ele alıyor; filmler hakkında bilgi vermenin yanı sıra Osmanlı'nın sinema hayatına ışık tutuyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 281, Mayıs 2017

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmeni
Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Melmet Ö. Alkan,
Ardi Bakıyaya, Murat Belge,
Fatmagül Berktaş,
Bülent Bilmez, Aydan Çelik,
Doğan Çetinkaya,
Esra Danacıoğlu,
Selçuk Dursun, Edhem Eldem,
Ahmet Ersoy, Fırat Güllü,
Nuray Gürlekçe,
Murat Güvenç,
Mehmet Hacısalihoglu,
Murat Koraltürk,
Elçin Macar, Ayşe Özal,
Mustafa H. Sayar,
İrvin Cemil Schick,
Canay Şahin, Oğuz Tekin,
Taner Timur, Meltem Toksöz,

Zafer Toprak, Mete Tunçay,
Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekir

DEROL VE KAPAK
TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekir@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık
ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite
İş Merkezi A5 Blok 4. Kat
No: 407 İkitelli OSB -
Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ

Nisan 2017

DAĞITIM
Dünya Süper Veb. Ofset A.Ş.
100. Yıl Mah. Hüseyin
Karaaslan Cad. 34204
Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YATIRICI SERTİFİKA
NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA
NUMARASI
32211

BİR YILLIK
ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130.00 TL.
ABD 170 \$
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.
© Toplumsal Tarih Yazı
lıları'ndan ve ilgili yazardan
izin alınmaksızın alıntı
yapılamaz. İzin çerçevesinde
yapılacak alıntılarda
Toplumsal Tarih'in ilgili
sayısı ve yazar ismi
belirtmek zorunludur.

9 EYLÜL 1922

KURTULUŞ SAVAŞI'NIN
SON SAFHASI

L'ILLUSTRATION
SABED 9 SEPTEMBRE 1922
RENE BASCHET, Éditeur
No 4448

Le général Ismet Paşa, commandant en chef des armées turques en Asie Mineure,
au milieu de ses officiers à Afyonkarahisar (Asie Mineure).
Photo de 1922 (Bibliothèque de la Ville de Paris - Archives de la Ville de Paris).

Anadolu'daki
Türk ordularının
başkomandanı
General
İsmet Paşa
kurmaylarının
arasında
Akşehir'de
(Afyonkarahis-
sar'ın güneydo-
ğusunda).

Fotoğraf: Hayan
Berthe Georges
Gaulis.

L'Illustration dergisinin 9 Eylül 1922 tarihli ve 4149 numaralı sayısının kapağında İsmet Paşa'nın karargâhında çekilmiş bir resmi yer aldığı gibi, derginin iç sayfalarında da bol resimli ve uzunca bir yazıda Ankara hükümetinin Anadolu'daki Yunan işgaline karşı yürüttüğü yoğun saldırından bahsedilmekteydi. İstiklal Savaşı'nın en önemli ve nihai safhası olarak genellikle "Büyük Taarruz" adıyla anılan bu anı sanırız burada tekrar anlatmak gerekemeyecektir. Onun yerine yazının ve görüntülerin ilginç birkaç özelliğine dikkat çekmekle yetineceğiz.

L'Illustration dergisinin bu tarihleri rastlayan birçok sayısında

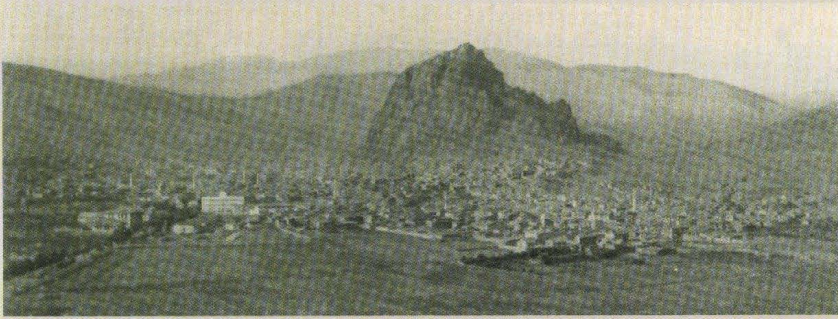
gördüğümüz gibi bu yazıya da genel bir Türk sempatisinin hakim olduğunu söylemek mümkündür. 1920'de Ankara hükümeti ile Fransa arasında başlamış olan yakınlaşma giderek artmış, İstiklal Savaşı'nın sonuna yaklaştığı bu dönemde artık iyice yoğun bir ilgiye dönüşmüştü.

Fakat yazının herhalde en ilginç tarafı, görüntülerin niteliği ve kullanımıyla ilgilidir. Derginin tarihi her ne kadar Cumhuriyet tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan 9 Eylül 1922 idiyse de, unutmamak gerekir ki burada söz konusu olan haberler bir hafta öncesinin, yani 30 Ağustos muharebesinin

hemen ardından oluşan durumun yansımasıydı. Zaten o yüzden de derginin en büyük sıkıntısı, bahsettiği gelişmeleri yansıtabilecek görüntülere sahip olmamasıydı. Bu zorluğu aşmak için başvurulan çare ilginçti: Yazıda da belirtildiği gibi, bir sene öncesine ait fotoğraflar kullanarak okurları bilgilendirmeye karar vermişlerdi. Bunun, yazıda açıkça itiraf edilirken fotoğrafların künyelerinde belirtilmemesi dikkat çekicidir. Bu oyunun nasıl meşru kılındığı da ilginçti: Yazıda konu edilen taarruzun yer aldığı yerler ve mevsim aynı olduğu için bir senelik fark pek önemli değildi...

Fotoğraflarda dikkat çeken diğer ilginç nokta ise, genellikle Osmanlı veya Türk ordusu ile özdeşleştirilen bazı görüntülerin Yunan ordusuna ait olmasıydı. İstiklal Savaşı'nın bir tür simgesi haline gelmiş olan kağıtların Yunan ordusunu da erzak ve malzeme nakli için kullanılması bunun en garip örneğidir. Keza, "Şark" görüntülerinin vazgeçilmez unsurları arasında yer alan deve kervanlarının da Yunan ordusunun lojistik ihtiyaçlarına cevap veriyor olması, Anadolu'nun işgalinin "sömürgeci" boyutunun bir tezahürü olarak algılanabilir.

Nihayet, fotoğrafları çekmiş olan şahsiyetlerle ilgili birkaç söz etmek gerekir. Bunların ilki, Henri-Paul Boissonnas isimli İsviçreli sanatçıydı. 1894-1966 yılları arasında yaşamış olan Boissonnas, 1919 ve 1921 yıllarında Yunanistan ve Anadolu'ya seyahat etmiş, 1924-1927 yılları arasında ailesinin fotoğraf stüdyosunu işletmiş, 1934'ten sonra da ressam olarak çalışmış, resim tamerinde modern ve bilimsel teknikleri ilk defa kullanmış olan bir sanatçıdır.¹ Fotoğrafları yayımlanan diğer kişi ise dergimizin Nisan 2016 sayısında "Dört Diktatör" başlığı

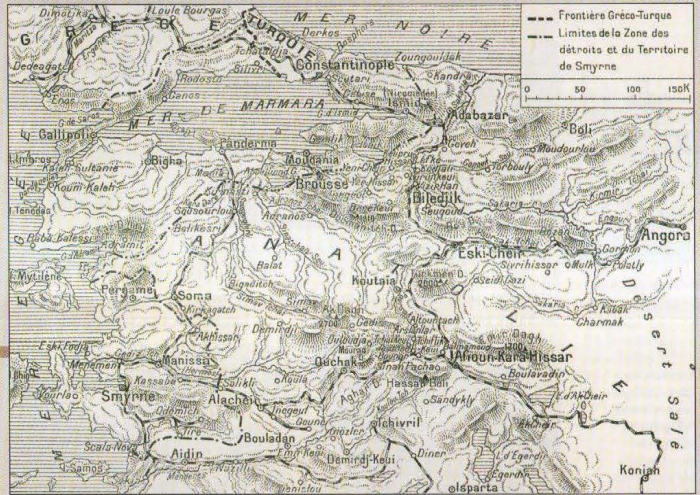

Kayanın dibinde
Afyonkarahisar
kenti.

altında ele almış olduğumuz Fransız gazeteci ve yazar Berthe Georges-Gaulis idi. 1870-1951 yıllarında yaşamış olan ve genç kızlık adı Berthe Dussaud olan Georges-Gaulis, 1896 yılında Makedonya ve Şark Meselesi konularında çok yazmış bir gazeteci olan Georges Gaulis ile evlenmiş, kocasının ölümünden sonra mesleğine devam etmiş ve 1920'lerde Mustafa Kemal ile yakın temasa geçmiş, görüşlerini 1922'te yayımlanan bir kitapta toplamış olan ilginç bir kişiliktir.⁴

ANADOLU'DA TÜRK TAARRUZU

Avrupa diplomasisinin Yunanlıların üç seneden beri süregelen bir savaşa son vermek bahanesiyle İstanbul'a karşı gerçekleştirmeyi düşündükleri darbeden dolayı duyduğu endişeden ancak birkaç hafta sonra Kemalist orduların Anadolu cephesinde düzenledikleri geniş bir taarruzun haberi ulaşmış bulunuyor. Bu cephe bir sene önce, Ağustos-Eylül 1921'deki Sakarya muharebesinden hemen sonra istikrar kazanmıştı. Zaten okurlarımız da *L'illustration*'un eski sayılarında (30 Temmuz, 24 Eylül, 8 Ekim, 19 Kasım 1921 ile 19 Ağustos 1922 sayıları) Türk-Yunan savaşının başlıca askeri ve diplomatik safhalarının özetini bulabilirler. Burada bunları birkaç kelimeyle hatırlatmakla yetineceğiz. Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ardından o dönemde İtilaf devletleri tarafından da saldırıya maruz kalan Mustafa Kemal'in ordularına karşı ilk sefer gerçekleşmişti. Eylül 1920'nin sonunda Yunan hattı Bursa ve Uşak'ı da içermekteydi. 23 Mart

1921 günü Yunan generali Papulas hem kuzeyden, hem güneyden Eskişehir ve Afyon Karahisar yönünde çifte bir saldırı başlatmıştı. Bu saldırı Eskişehir'in önünde başarısızlığa uğramıştı, ama Yunanlılar şiddetli karşı saldırılara rağmen Afyon Karahisar'ı aldıktan sonra orada tutunmayı başarmışlardı. Bir sonraki Ağustos ayına yeni bir Yunan harekâtı önceleri parlak başarılar kaydetmişti. Sakarya geçilmiş ve artık Ankara'ya kadar yürüme planları bile yapılmıştı. Fakat 10 Eylül'den itibaren Türk tepkisi hissedilmeye başlanmış ve kanlı mücadeleler esnasında kazanılmış başarılar sayesinde Yunan ordusu Eskişehir ve Afyonkarahisar'ın hemen doğusundaki konumlara kadar sert bir şekilde püskürtülmüştü. O tarihten sonra bütün cephe boyunca bir duraklama yaşanmış ve 20 Ekim 1921 günü Fransa ile Kemalist hükümet arasında imzalanan Ankara

Antlaşması'yla, Şark'ta barışın yakında elde edileceği ümidi doğmuş ama gerçekleşmemiştir. Diplomasisinin yavaşlığı ve Yunanistan'ın İngiltere'den gördüğünü sandığı cesaretlendirmeye barışı geciktirmiş ve yeni bir askeri faaliyet safhasının başlamasına imkân tanımıştır.

20 Ağustos günü başlamış olan son harekâtın henüz herhangi bir fotoğrafı elimize ulaşmadı; fakat burada yayımladığımız görüntüler, bir senelik de olsa, harekâtın nasıl bir ortamda gerçekleştiği konusunda gayet kesin bir fikir vermektedir. Gerçekten de aynı yerlerde ve senenin aynı döneminde çekilmişlerdir. 5 Temmuz 1921 tarihinde muhabirlerimizden birinin Eskişehir'den bize yolladığı bir mektuptan aslı muharebe alanını tasvir eden şu satırları aktarıyoruz: "Burası tepe veya dağların çevrelediği bir ovalar bölgesi; bunların arka-

Anadolu'da Türk
taarruzunun
gerçekleştiği
kısım ve Trakya.

Uşak'ın genel manzarası.

Anadolu'da Türk-Yunan cephesinden: Eskişehir'in genel manzarası.

Fotoğraf:
Henri Boissonnas.

larında ise gene bir derya kadar geniş başka ovalar yer alıyor. Ovaların arasından ise bitmek bilmeyen şeritler halinde patikalar kıvrılıyor. Ama bir de vapur dumanı gibi kalın dal-

galar ve ağır, kesif girdaplar halinde toz bulutları yükseliyor. Su olan her yerde bitki örtüsü, en azından insan ve hayvanların erişemedikleri müddetçe muhteşem gözüküyor. Güneşin

de artırdığı zenginliğiyle bu bitkiler, çöl gibi çıplak geniş alanlarla bir tezat oluşturuyor. Buradaki kırlar zorluk dolu. İnce çadır-korunakların altında geceler soğuk, iletişim ise zor. Sıklıkla öküzlü koşmuş eski kağınlardan başka bir şey bulunmuyor ve o zaman da modern savaş yirmi asır önce, On Binlerin geri çekilmesi zamanındaki muhtemel görüntüyü arz ediyor..."

Anadolu'da Türk-Yunan cephesinden: Eskişehir'in küçük bir meydanında bir konvoyun oluşumu.

Fotoğraf:
Henri Boissonnas.

Anadolu'da Türk-Yunan cephesinden: Yunan ordusunun bir erzak kervanı.

Fotoğraf:
Henri Boissonnas.

Türklerin taarruzu 20 Ağustos günü Yunan cephesinin her iki ucunda mahallî saldırılarla başladı. Önce sağ kanatta, Menderes Nehri üzerindeki Denizli bölgesinde, ardından da Bilecik'te sol kanada karşı. Bu şekilde düşmanın dikkatini birbirinden yaklaşık 350 km uzaklıktaki iki noktaya çektikten sonra Türkler 26'sında on tümenle cephenin merkezinde Afyonkarahisar'a karşı yoğun bir saldırı başlattılar. Bu bölgede Yunanlıların sadece dört tümeni bulunuyordu. Sağdaki neredeyse tamamen yok edilmiş, diğer üçü ise alelacele geri çekilmek zorunda kalmıştı. 28'inde Türkler Afyon'a girdiler. Bu yenilgi özellikle ciddi idi, zira Afyonkarahisar, Anadolu'da demiryolu iletişiminin birleştiği nokta konumundaydı. Burada Uşak üzerinden İzmir'den gelen hatla Eskişehir ile Bilecik üzerinden bütün cephe gerisini besleyen hat birleşiyordu. Üstelik kanatlarda Türkler cevap niteliğindeki aldatmaca saldırılarla yetinmemişler, orada da taarruzlarını sonuna kadar zorlamışlardı. Güneyde Menderes hattı boyunca, kuzeyde ise Bilecik'e doğru. Baskıya maruz kalan Menderes boyunca sıralanmış Yunan birlikleri, Afyonkarahisar'dan geri çekilen ordunun da toplanma noktası olan Uşak'a doğru yöneldiler. 2 Eylül günü Afyon'un doğusunda bir muharebe

gerçekleşti. Kuzeyde ise Bilecik ile Inegöl arasında kalan bütün mev-kiler ele geçti ve Yunanlılar hiçbir mukavemet göstermeden düzensiz bir şekilde o da tehdit altında kalan Bursa'ya çekildiler. Bu arada, kuzey Yunan ordusunun güney birlikleri ile irtibatını kesmek üzere Türkler ayrıca başarılı bir şekilde merkez bölgeye de saldırdılar. Yunan ordusunun 1 Eylül tarihli gecikmiş bildirisinde Eskişehir'in tahliyesinin haberi verilirken Ankara'nın 31 Ağustos tarihli bildirisi Kütahya ile Gediz'in alındığından bahsetmekteydi. Nasıl ki Afyonkarahisar demiryollarının bağlantı noktasıdır, Kütahya da kuzey ile güney arasındaki bütün iletişim yollarına hâkim bir kavşaktır. Kütahya'nın işgali Yunanlıları Uşak'ı da tahliye etmeye zorlamış, kuzey ordularını Bursa'ya yönelttiği gibi bütün güney ordularını da İzmir'e doğru itmiştir,

Görülüyor ki Yunan ordusunun vaziyeti birkaç günde son derecede vahim bir hal almıştır. Atina'dan verilen beyanlar ilk önce bir süredir kararlaştırılmış olan ve Türk taarruzuyla aynı zamana rastlamış olan cephenin kısıtılmasından bahsederek bu durumu gizlemeye çalışmıştı. Ankara'dan gelen haber bültenleri daha seyrek olmakla beraber Yunanlılar tarafından kaydedilen epeyce önemli mühimmat ve insan kayıplarından söz ederek orduya hâkim olduğu anlaşılan moral bozukluğuna da tanıklık etmektedir. Ayrıca pek de şaşırmadan öğrendik ki Yunan hükümeti pek çok değer verdiği hayallerini terk etmiş ve İngiliz hükümetiyle temasa geçerek hemen acele olarak bir mütareke elde etmek için İtîlaf devletlerinin aracılığını rica etmiş, Yunanistan, Ankara hükümetinin geçen Nisan ayında talep ettiği gibi Anadolu'yu tamamen tahliye etmeyi kabul ediyor. Ona mukabil beklenmedik bir şekilde Trakya'da tazmin edilmeyi talep ediyor.

Anadolu'da faaliyet gösteren Türk kuvvetlerine kumanda eden genç general İsmet Paşa'dır. *Illustration*'ün kapakta yayımladığı fotoğrafta kendisini kurmay subaylarıyla birlikte

Anadolu'da Türk-Yunan cephesinden. Bir konvoyun dönüşü.

Fotoğraf: Henri Boissonnas.

Sivrihisar ile Porsuk Nehri arasında Türk ordusu tarafından kullanılan demiryolu.

Sakarya Nehri'nin kıyısında çamura batmış Yunan kamyonu.

görmekteyiz. Bu resim geçen sene karargâhında çekilmiştir. Yunanlıların ise başlarında General Papulas'ın hâlefî olan General Hacıanestis bulunuyor. Bozguna uğramasının üzerine yerine güney ordusuna kumanda eden General Trikupis tayin edilmiştir.

DİPNOTLAR

1. <http://www.his-dhs-dss.ch/textes/I/F27697.php>
2. Berthe Georges-Gaulis, *Angora, Constantinople, Londres, Moustağa Kémal et la politique anglaise en Orient* (Paris: Armand Colin, 1922)
3. On Binler, MÖ beşinci yüzyılda Kuruş-Sagır'ın ağabeyi II. Ardeşir'i tahtından indirerek için devşirdiği Sparta ve Teballı 12.800 askere verilen addır.

Yunan ordusunun lezazımatı. Bir menzilde öküz koşulmuş kağınların toplanması.

Fotoğraf: Henri Boissonnas.

Stockholm Konferansı ve Amele Meclisi

3 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 1 Mayıs- Amele Meclisi ile Hükümet-i Muvakkate arasındaki ihtilaf günden güne artıyor. Mezkûr meclis azasından bazı Stockholm Konferansı'na iştirak lehinde idare-i kelim eylemişlerse de Kerenski gittikçe, Stockholm'de bir sulh konferansı aleyhtarı olan sağ cenaha takarrüb etmektedir.

Lenin'in Propagandası

4 MAYIS 1917

TANİN

Kopenhag 2- Petersburg Ajansı 1 Mayıs tarihiyle bildiriyor: Amele ve Asker Murahhasları Meclisi, Lenin tarafından yapılmakta olan propagandayı Rus hürriyeti için muzır addeylemiştir. Lenin kendisini mudafaa için mezkûr meclisin huzuruna çıkmıştır. Meclis Lenin'in izahatını istima eyledikten sonra kararını tebdil etmeye lüzum görmüştür.

Petersburg'da Sosyalist Bayramı

4 MAYIS 1917

İKDM

Kopenhag 2- Petersburg Ajansı'ndan: 1 Mayıs Bayramı tarif edilemeyecek derecede büyük bir şevk ve tehalükle icra edilmiştir. Havanın letaferi dahi ahalideki şevk ve süruru artırmakta idi. Sabahın ilk saatlerinde amele ve askerle vapur taifelerinden ve zabıtanın mürekkep müteaddit alaylar önde bayraklar ve muzikalar bulunduğu hâlde sokakları dolaşmışlardır. Bayrakların üzerinde bütün milletleri sıkı bir ittihad ve ebedi bir sulha davet yöllü ibareler yazılı bulunmakta idi. Bادهu vuku bulan mitingler akşama kadar devam etmiş ve sükün ve itizam-ı tam içinde geçmiştir. Nümayişçilerin miktarı bir milyonu geçmiştir. Hükümet, 1 Mayıs'ı millî bayram olarak ilan eylediğinden

Petersburg'un her tarafında işler tatil edilmiştir. Mağazaların hiçbirisi açılmadığı gibi hükümet daireleri de çalışmamıştır. Lokantalar bile kapalı idi. Bütün gazeteler bu millî bayram şerefine yazdıkları uzun makalelerde beynelmîl bir nizamin tesisini temenni etmekle beraber, harb-i hazırın, Rus milletinin hayat-ı siyasiye ve içtimaisini dilediği tarzda teşkil ve tensik edebilmesini mümkün kılacak bir sulh ile tetevvüci muktezi bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.

Viyana Moda Sergisi

4 MAYIS 1917

İKDM

Viyana sanayi-i nefisesi ile musiki heyeti tarafından moda sergisi unvanı altında Pera Palas'ta tertip edilen gayet dilruba ve gayet muhteşem model sergisi vüsat ve debede nokta-i nazarlardan şimdiye kadar güzel payitahtımızın tarih-i bedayinde misli mukayyed değil idi ve her vechile pek mükemmel bir surette tanzim olunmuş idi. Elyevm silsile-i teşhirat hitam bulmuş ve halbuki birçok nisvan-ı kiram bu hayret efza modelleri görememiş olmakla moda sergisi şehrimizde pek maruf olan Karlman Ticarethanesi'nin üçüncü katındaki vasi salonlardan birine nakledilmiş olup orada bir müddet daha devam edecektir. Mezkûr ticarethane en güzide modelleri istihşal etmiş ve fiyat-ı asliyeleri ile satacaktır. Yeni silsile-i teşhirat bugün küşad olunacak ve ertesi günden itibaren ahalî her gün sabah ondan itibaren akşama kadar kabul edilecektir. Duhuliye serbesttir.

Yeni Usul-i İdare

6 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 5 Mayıs- Petersburg gazeteleri şu malumatı neşrediyor: Tarz ve usul-i idaremi kariben tevsi olacaktır. Müslümanlara, Lehlere, Ukraynalılara ait mesail ve umur ile iştigale mahsus müstakıl birer nezaret teşkil edilecektir. Kafkasya, Ukrayna, Lehistan kanun-ı esasî layihaları şimdiden

Hükümet-i Muvakkate tarafından tanzim edilmiştir. Müslümanlara, Ukraynalılara, Lehlere mahsus ordular teşkil edilmiştir. Şimdilik bu orduların esasları ikişer livadan ibarettir.

Fransa'da 1 Mayıs

6 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 5- Fransız sosyalist ekalliyeti tarafından 1 Mayıs'ta yapılan merasim, sulh için itilaf edilmesi hususunda büyük bir nümayiş şekline almıştır. Paris'te Amele Sendikası dairesinde 10.000 kişi tarafından bir içtima akdedilmiştir. Bu içtimada sulhperverane bir karar ittihaz edilmiştir. Sansür bu karar metninin neşredilmesine mani olmuştur. İçtima hitam bulduktan sonra 5000 erkek ve kadın önderine bayrakları olduğu hâlde République Meydanı'na gitmişlerdir. Magenta Bulvarı'nda zabıta ile müsademat-ı şedide yuku bulmuş ve müteaddit eşhas tevkif edilmiştir.

Rus Hükümet-i Muvakkatesinin Aleyhinde

6 MAYIS 1917

İKDM

Berlin 5- Petersburg'dan iş'ar olunuyor: Bugün Rus Hükümet-i Muvakkatesi'nin gazetelerde ilan olunan notası, sosyalistler nezdinde pek büyük bir adem-i memnuniyeti bâdi olmuştur. Ba'de'z-zeval Heyet-i İcraiye notanın bazı kıtaat-ı askeriyeye nezdinde de adem-i memnuniyet tevlid eylediği hakkında haberler almıştır. Gündüz Rus Payitahtı'nda nümayişler ve mitingler yapılmış ve üzerlerinde "Kahrolsun Milyukov, Guçkov Hükümet-i Muvakkatesi!" ibareleri yazılı bayraklar ile gezilmiştir.

Lenin ve Aleyhtarları

7 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 6- Petersburg'dan iş'ar olduğuna nazaran Kadetler Fırkası'nın bir içtimasında Milyukov Lenin'i sözüne itimat edilmez ve ahaliyi birtakım hayaller ile

aldatır bir adam olarak tavsif etmiş ve hakkında şiddetli ta'rizatta bulunmuştur. Rus Zabitan heyeti, amele ve asker fırkalarından Lenin'in tevkifini talep etmiş ise de bu talep hürriyet namına reddedilmiştir. Petersburg sokaklarında Lenin taraftarları ile aleyhtarları arasında şiddetli müsademeler vukua gelmiştir.

İstanbul'da Viyana Operet Heyeti

9 MAYIS 1917

İKİDAM

Şark İttihad Sinema ve Tiyatro Şirketi'nin teşebbüsüyle İstanbul'a gelen ve Hilal-i Ahmer menfaatine verdiği Eva ve Çardaş Fürstin ile İstanbul'un bütün sanatperver muhitinde büyük bir tesir husule getiren Viyana'nın meşhur tiyatrosunun operet heyeti, şimdiye kadar şehrimizin mahrum kaldığı temaşa ve musiki asarından mürekkep zengin bir programı takip ederek yirmi gün kadar daha İstanbul'da kalacaktır. [...]

Boğazlar Türklerin Elinde Kalmalıdır

9 MAYIS 1917

İKİDAM

Sofya 3—Dnevnik gazetesi, Rus Kadet Fırkası tarafından akolunan kongrede Rodyçev tarafından irad olunan ve milyonlara nüshasından sivil ahali ve ordu arasında neşir ve tamimi takarrür eden nutuktan bahsederken diyor ki:

"Bu şayan-ı dikkat nutkun Bulgaristan için en mühim aksamı İstanbul'a ve Boğazlara ait fıkralarıdır. Biz İstanbul ve Boğazların mukadderatına karşı lakayt kalamayız. Bulgaristan, ittifak ve istiklalini ancak, İstanbul ve Boğazlara kendisiyle dini ve ırkı bir alakası olmayan bir milletin hâkim olması şartıyla muhafaza edilebileceği hakikatini unutmasına meydan veremeyecek pahalı dershir almıştır. Rusya İstanbul'a yerleşecek olursa evvela Patrikliğe hâkim olacak ve Bulgar kilisesi i'tizalini kaldırmak suretiyle bizi ığfale ve Milyukov'un

mahut Slav hükûmat-ı müttehidesi hususundaki tasavvuratını kuvveden fiile çıkarmak zeminini ihzara çalışacaktır. Diğer büyük Slav milletlerinin faikiyet-i adediyeleleri ve müterakki medeniyetleri karşısında maruz kalacağımız mehaliki hiss ve takdir etmekte olduğumuz cihetle aramızda böyle bir fikre, tasavvura taraftar hiçbir fert yoktur. Gerek menafi-i müstakbelemiz, gerek yeni Rusya ile olacak münasebatımız nokta-i nazarından Boğazların mukadderatı kat'en Rodyçev'in ve kendisiyle beraber bütün Kadet Fırkası'nın arzusuna göre hallolunamaz."

Rusya'da Yeni Kabine

21 MAYIS 1917

TANİN

Uzun uzun müzakere ve münakaşattan sonra yeni Rus kabinesi suret-i kat'iyede teşekkül etti. Yeni kabinenin sima-yı hususisi eskisinden haylice farklıdır. Eski kabine bir Oktobrist-Kadet Hükümeti olduğu hâlde bu defaki daha ziyade amele ve sosyalistlere meyleden muhtelit bir hükümettir. Yeni kabinenin yarısı sosyalist, amele ve köylü mümessillerinden, diğer yarısı ise Oktobristlerle Kadetlerden mürekkeptir. Yeni kabinede demokratlar da keyfiyetçe hayli mühim bir mevki tutmuşlardır. Eski kabinede en zi-nüfuz iki şahsiyet Milyukov ve Guçkov yeni kabinede mevkilerini muhafaza edememişlerdir. [...]

Petersburg'da

1 Mayıs

9 MAYIS 1917

TANİN

Stockholm 3 Mayıs—Petersburg'dan bildiriliyor. Petersburg'da 1 Mayıs nümayişleri gece geç vakte kadar devam etmiştir. Muhtelif mahallerde üç yüz kadar kürsü kurulmuş ve her fırkaya mensup la-yuad hatipler tarafından ahaliye hitaben nutuklar irat edilmiştir. Bu hatiplerin büyük ekseriyeti kazanılan hürriyetin son noktaya kadar müdafaası lüzumundan

bahs etmişlerdir. Müteferrid sulh hakkında hiçbir nutuk irad edilmemiş ve muharebe aleyhindeki sözler kabule mazhar olmuştur. Lenin taraftarlarının nutukları hemen her tarafta "Kâfi, susunuz!" nidalarını tevlid etmiştir. Plehanov, Lenin, Amele ve Asker Murahhasları Meclis Reisi Çheidze, mezkûr reis-i sanisi Nikoyev, Adliye Nazırı Kerenski gibi hatipler otomobillerle bir mahalleden diğer mahalleye koşup nutuk irad etmişlerdir. Kerenski umum sosyalist fırkalar arasında bir ittihad-ı tam husulü lehinde idare-i kelim etmiştir. [...]

Alman Âlimlerinin Mühim Bir Keşfi

10 MAYIS 1917

TANİN

Berlin 9 Mayıs—Alman âlimleri hububat tanelerinden azim miktarda yağ ve albümini muhtevi bir madde çıkarılmasını keşfe muvaffak olmuşlardır. Bu maddelerin istihsalı hububattaki unun keyfiyet ve kemiyetine ziyan iras etmektedir. Şimdi bu yeni usul bütün Alman değirmenleri tarafından tatbik edilmekte ve bu sayede yemek yağı, margarin imaline mahsus hammadde, albümin istihsal olunmakta, istihsal olunan bu mevad da etin üç misli fazla kuvve-i gıdayı haiz bulunmaktadır. Gazeteler 10 milyon tonluk hububat yeni usul üzere işlendiği takdirde 10.000 ton yağ ve 90.000 ton albümin ile lahm yerine kaim olacak madde-i gıdaye istihsal olunacağını beyan ediyorlar. Almanya ise senevi 15 milyon hububat yetiştiriyor.

Edison Bu Sefer Muvaffak Olamayacak

10 MAYIS 1917

İKİDAM

Berlin 8—New York'tan Paris'te münteşir Enformasyon gazetesine iş'ar olunuyor: Mucid-i dershir Edison refakatinde 75 mühendis olduğu hâlde tahtelbahirlere karşı bir çare bulmak üzere bir say'-ı mütemadi ile çalışmaktadır. Amerika Bahriye

Nazırı şimdiye kadar müteaddid keşif ve ihtiraların tecrübesi yapıldığı ve fakat hiçbirinin meseleyi halledemediğini beyan eylemiştir.

Rusya'da Müslümanlar ve Boğazlar Meselesi

10 MAYIS 1917

İKDAM

"Hürriyet-i Milli Partisi'nin (Kadetler Partisi) bir kongresinde İslam azadan S.N. Maksudov bervech-i atı bir nutuk irad eylemiştir: "Biz Müslümanlar, sizin Boğazlar ve İstanbul meselesindeki harekâtınıza aynı surette iştirak edemeyiz. Bizim Boğazlar hakkında başka türlü düşünmemize, dini mahazirden maada birtakım başka esbab dahi mevcuttur. Rusya'da yaşayan İslamların Türkiye'ye karşı bir hürmet ve muhabbet beslemelerine ve onun mahvını hiçbir zaman arzu etmemelerine mütehayyir olmamalıyız. Nitekim siz Sırbistan'a olan muhabbetiniz saikasıyla harbe girdiniz. Eğer, Kadet Partisi, İslamları kendi tarafında görmek arzu ederse İstanbul meselesini programından tay eylemelidir."

Asker Cepheyi Terk Ediyor

11 MAYIS 1917

TANIN

Stockholm 8— Finlandiya'dan varit olan haberlere nazaran Rus Harbiye Nazırı'nın, taht-ı silaha bulunanların taksim-i araziye iştirak etmek hakkından mahrum kalmayacaklarına neşrettiği beyannameye rağmen cepheden firar eden askerlerin miktarı gündün güne bad-i endişe bir surette tezayüd etmektedir.

Rusya'da Karşı Karşıya Ordular

11 MAYIS 1917

İKDAM

Stockholm'den iş'ar olunuyor: Hükümet-i Muvakkate taraftarı bulunan Petersburg Kuva-yı Muhafazası Kumandanı General Kornilov tarafından "Siyah Hassa"

unvanı altında kuva-yı mahsusa teşkiline teşebbüs edilmesine mukabil, amele ve asker şurası tarafından dahi Helsingfors Hassası unvanı altında kuva-yı mahsusa teşkil edilmekte bulunmuş ve bunlar mitralyözler ile teçhiz edilmiştir. Bu son hassa kuvvetleri Petersburg'a bir telgrafname keşide edip Hükümet-i Muvakkate'ye karşı sonuna kadar harp edeceğini bildirmiştir.

Mahmut Paşa Hamamı Bedava

13 MAYIS 1917

İKDAM

İstanbul Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti Riyaseti'nden: Mahmut Paşa Hamamı heyetimizce isticar edilerek meccanen her gün erkeklerle açık bulundurulduğu ilan olunur.

Lekeli Hummaya Tutulanlar Hastahaneyi

İstanbul'da lekeli humma hastalığının şimdiye kadar istilai bir şekil alması hastalığa yakalananların vaktinde ihbarı mecburi olan memurin-i aidesine haber verilmeyerek hanelerinde gizli kalmasından ve tedavisiz bırakılmasından ileri geldiği şimdiye kadar yapılan tahkikat ve tetkikatla tebeyyün etmiştir. Binaenaleyh lekeli humma musabininden lüzum görülenlerin hastanelere kaldırılması hastalığın imhası nokta-ı nazarından zaruri görüldüğünden, sırasıyla her tarafa şiddetle taharriyat yapılarak mücadeleye memur etibbanın şüphelendikleri hanelerde hasta arayacakları ve buldukları hastaları hastanelere gönderecekleri ahalinin malumu olmak üzere ilan olunur.

Asker Tramvaylarına Kimse Binemeyecek

14 MAYIS 1917

İKDAM

Merkez Kumandanlığı'ndan: Her suretle muhafaza-ı sihatleri cümleye farz olan ve bu sebeple ahalden daha ziyade inzibata ve tedabir-i sihiyyeye tabi tutulmakta olan efrad-ı askeriyeyi şehir

dahilinde zuhur edecek sarı hastalıklardan vikaye için sırf askere mahsus tramvay vagonları tefrik edilmisti. Ahaliden bazılarının bu vagonlara binmek istedikleri ve bu yüzden tramvay memurlarını tazyik ettikleri görülmekte olduğundan bundan böyle efrad-ı ahalinin ve gerek asker olup da haneleriyle temasta bulunan kollarında kırmızı alametli sivil elbise taşıyan efradın askeri vagonlara binmeleri katiyen men olunmuştur.

Buna riayet etmeyenlerin ve iş bu vagonlara efrad-ı ahaliyi kabulde müsamaha gösteren tramvay memurlarının Divan-ı Askeriye'ye tevdi olunacakları beyan olunur.

Sivas'ta Dârü'l-istihzâr

14 MAYIS 1917

İKDAM

Sivas— Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından burada tesis edilen dâ-ül-kelb ve aşî dârü'l-istihzârının vali-yi vilayet, muteberan-ı memleket, memurin-i mülkiye ve askeriye den mürekkep bir cemiyet huzurunda resm-i kuşadî icra edilmiş ve çiçek aşısı istihzarına mübaşeret olunmuştur.

Rusya Ahvali

18 MAYIS 1917

TANIN

Sosyalist murahasları hükümete iştirak ediyor. Stockholm 16 Mayıs— Petersburg Telgraf Ajansı 14 Mayıs tarihiyle bildiriyor: Amele ve asker murahaslarından mürekkep meclis, vaziyet-i dahiliye hakkında münakaşa icrasından sonra 19 rey muhalif ve bir rey müstenkife karşı 41 rey ekseriyetle sosyalist fırkaları murahaslarının Hükümete iştiraklerine karar vermiştir. Stockholm 16— Petersburg Telgraf Ajansı bildiriyor: 14 ve 15 Mayıs gecesi amele ve asker murahaslarından mürekkep meclisin heyet-i icraiyesi, Rus sosyalist fırkaları mümessillerinin Hükümet-i Muvakkate'ye ne gibi şerait dahilinde iştirak eyleyecekleri hususunda icra-yı müzakarat eylemişlerdir.

Bu mesele hakkında kararlaştırılan programın esasî ber-vech-i atidir: Mîlîl-i muhtelifinin malik oldukları hukuka muvafık surette kendi mukadderatlarının bizzat kendileri tarafından tayin ve idare edilmesi maksadının husulpezir olmasına aşıntan açığa ve fa'lane çalışacak bir siyasat-ı hariciye; ordunun demokratlaştırılması ve Rus hürriyetinin müdafaası zımında cephelerin takviyesi. Bundan sonra programda içtimai, iktisadi ve mali bazı ıslahat zikredilmektedir. Heyet-i İcraiye, Hükümet-i Muvakkate ile icra-yı müzakere etmek üzere bir komisyon intihap etmiştir.

Yeni Kabinenin Tartz-ı Teşekkülü

19 MAYIS 1917

TANIN

Amsterdam 17 Mayıs— Londra'dan bugünkü tarihle bildiriliyor: Petersburg'dan Ajans Reuter'e varid olan bir telgrafnameye göre, bütün gün devam eden müzakerattan sonra Amele ve Asker Murahhasları Meclis'i'nin heyet-i icraiyesiyle Hükümet-i Muvakkate arasında bir itilaf husule gelmiştir. Hükümet-i Muvakkate bu hususta mufassal malumat neşredecektir. Sosyalist demokrat ve sosyalist nasyonall fırkalarından üçer zat yeni kabineye dahil olacaktır.

Rus Köylüleri ve Sulh

23 MAYIS 1917

İK DAM

Stockholm 21— Petersburg Ajansı'ndan: Amele ve Asker Meclisi, köylü murahhaslarının ayın ikisinde Moskova'da akdettikleri kongrede atıdaki kararın kabul edilmiş olduğunu tebliğ ediyor. "Kongre, adalete ve bütün milletlerin mukadderat-ı atiyelerini bizzat tayin edebilmeleri esasına müstenir bir sulh ile harbe nihayet verilmesinde köylü ve amelelerin menfaatlar bulunduklarını tasdik eder. Sulhu tacil için bilumum dost ve düşman memleketlerdeki amelenin ve diğer ahalinin, hükümetlerini vazih ve sarıh bir surette ilhak-ı

araziden ve tazminat-ı harbiyeden vazgeçirmeleri iktiza eder. Kongre, Amele ve Asker Meclisi ile hemfikir bulunduğu halde şerait-i sulhiyeyi kararlaştırmak üzere beynelmîlî sosyalist konferansının içtimainı zaruri addeder." [...]

Ecza-yı Tıbbiye Üzerine Spekülasyon

23 MAYIS 1917

İK DAM

Ecza-yı tıbbiye ticaretiyle meşgul olacakların kanunen müsaade-i resmîye istihsal ve bir maha.l-i ticaret irae etmesi mecburi şken, şu günlerde ahval-i hazıra dolayısıyla birçok kimselerin diğer eşyada olduğu gibi ecza-yı tıbbiye üzerinde dahi spekülasyon yapmakta olduğu görülmüş ve eczacılık ve ecza tacirliği ile münasebati olmayan bu gibi kimselerin ecza ticaretinden men-i muktezi bulunmuş olduğundan zikrolunan kimselerin hakkında takibat-ı kanuniye icra edileceği malum olmak üzere ilan-ı keyfiyet olunur.

Amerika'nın Rusya'ya Şerait-i İkrazı

23 MAYIS 1917

TANIN

Berlin 22— Londra'da münteşir Morning Post gazetesi Washington'dan istihbar ediyor: Amerika Hükümeti, yeni ikrazatın ancak bir sulh-ı münferit akdetmemek, ikraz olunan meblağı münhasıran masarif-i harbiye için istimal edilmek şartıyla verileceğini Rusya Hükümeti'ne ihsas etmiştir. Rusya, gerek Avrupa mütteliklerinin gerek Amerika'nın muvafakati olmaksızın akd-i sulh ettiği takdirde muavenet-i maliyeye derhal nihayet verilecektir.

Amerika Kuva-yı Bahriyesinin İtilafa Muaveneti

24 MAYIS 1917

İK DAM

Dünyada İngiltere ve Almanya'dan sonra en kuvvetli olan Amerika

donanması da İtilaf donanmaları zümresine dahil oldu. Her ne kadar bu donanma fiilen iltihak etmediyse de, birkaç gün evvel gelen bir telgrafnameye göre, Amerika, İtilafla teşrik-i mesai ettiği bir timsal olmak ve kendisinin harbe duhulünün sebeb-i zahirisî bulunan Alman tahtelbahirlerini kovalamak üzere İngiltere'ye hafif sefainden ve torpido muhriplerinden mürekkep bir filo göndermiştir. [...]

Kadın Doktorlar Orduda

24 MAYIS 1917

İK DAM

Stockholm 21— Petersburg Ajansı'ndan: Hükümet, 45 yaşından dün olan bilumum kadın etibbanın orduda hizmete alınmasını emretmiştir. Ancak 3 yaşından küçük çocuğu olanlar bundan istisna edilmişlerdir.

Amerika Sosyalistleri ve Muharebe

25 MAYIS 1917

TANIN

Berlin 24— Stockholm'e muvasalat eden Amerika sosyal demokratlarından Doktor James şu beyanatta bulunmuştur: Amerika sosyalistleri muharebeye sunuf-ı hâkimîye yeni kuvvetler ve servetler bahşedecek bir rekabet-i ticariye nazarıyla bakıyorlar. Binaenaleyh mesai eshabı olan sunufun kuvve-i maneviyesi bozulması harbin nihayet bulması için bir tesir-i kat'i husule getirecektir.

Finlandiya İstiklalini İlan Etti

31 MAYIS 1917

TANIN

Berlin 29— Petersburg'dan iş'ar olunuyor: Finlandiya Senatosu azım bir ekseriyet-i ara ile Finlandiya'nın istiklalini ilan etmiştir. Şimdiye kadar Rusya'ya sadakatiyle meşhur bulunan Finlandiya Senatosu'nun bu hareket-i ihtilalkâranesinin Petersburg'da meskûk geçileceği ümit olunuyor.

YOK OLMAYA YÜZ TUTMUŞ BİR BİZANS BAŞYAPITI: BUKOLEON SAHİL SARAYI

Ne İstanbul'un surları ne de Bizans döneminin Büyük Sarayı hak ettiği ilgiyi görebildi şimdiye kadar. Surların birçok alanı tekinsiz yerlerin başında yer alırken, sarayın minicik bir kısmı Mozaik Müzesi adıyla numunelik olarak koruma altına alındı. Büyük Saray'ın bir bölümü olan Bukoleon Sarayı'nın güzel seyir terasından Marmara Denizi'ne, Anadolu yakasına ve adalara keyifle bakan imparatorluk ailesi bugünleri neyse ki görmüyor. Bukoleon Sarayı adıyla anılan kısım hem sur hem saray olduğu için muhtemelen günümüzde harabe ve çöplük halinde kalan ömrünü geçiriyor. "Gözden Kaçanlar" köşesine bu ay Bukoleon Sarayı'nı yazan İTÜ Mimarlık Fakültesi Araştırma Görevlisi Kaan Sağ'a çok teşekkür ediyoruz. istanbul@arkeoglarderregist.org

KAAN SAĞ

Bukoleon Sarayı, tarihi yarımada'nın bugünkü Kumkapı ve Cankurtaran arasında bulunan Çatladıkapı mevkiinde, Küçük Ayasofya'nın hemen doğusundaki sahil sarayıdır. Büyük Saray kompleksinin günümüzde yer üstünde ayakta duran tek kalıntısıdır. Tarih boyunca deprem ve yangın gibi felaketlerin verdiği zararların yanı sıra, özellikle 19. yüzyılda açılan Rumeli demiryolu hattı ve 20. yüzyıldaki sahil otoyolu inşaatı yapının büyük oranda yıkılmasına yol açmıştır (Resim 1 ve 2).

Hormisdas Sarayı ve Iustinianus Evi olarak da bilinen Bukoleon Sarayı,

ismini Konstantin Porphyrogennetos (MS 912-959) tarafından yaptırılan ve sarayın imparatorluk iskelesinin önünde bulunan, bir aslan ve bir boğanın mücadelesi konulu bir grup heykelden almıştır. Sarayın denize bakan cephesinde yer alan bu ve benzeri heykeller, 16. yüzyılın ilk yarısındaki depremde büyük zarar görmüş ve aynı yüzyılda yok olmuştur.

Sarayın ilk inşası, bu konudaki araştırmalar tam olarak açıklık getirememişse de, Doğan Kuban ve Wolfgang Müller-Wiener tarafından II. Theodosius dönemine (MS 408-450) tarihlendirilir. Diğer taraftan Büyük Konstantinus döneminde (MS 306-337) İstanbul'a sığınarak Hristiyanlığı ka-

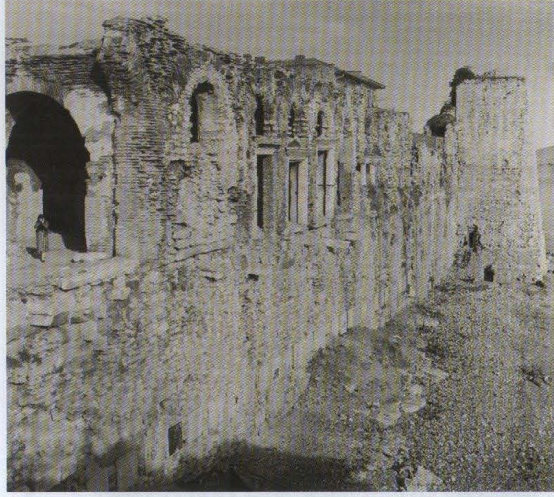
bul eden Sasani prensi Hormisdas'ın (Hürmüz), Constantinus'un izniyle İran'daki evine benzer bir saray yaptırdığı ve bu sarayın Bukoleon Sarayı olduğu da tahmin edilir. 16. yüzyılda Petrus Gyllius, Bukoleon Sarayı'ndan İmparator I. Leo'yu (MS 457-474) kastederek Leo Macellus Evi olarak bahseder. Sarayın Iustinianus Evi olarak da adlandırılmasının sebebi, İmparator Iustinus'un (MS 518-527) Hormisdas Sarayı'na sahip olarak yeğeni Iustinianus'a (524-565) hediye etmesi ve Iustinianus'un, karısı Theodora ile birlikte bu sarayda oturarak yapıyı büyüttürmesidir. İmparator olduktan sonra da burayı Büyük Saray kompleksine (basileos) dahil eder.

Resim 1
Sarayın
günümüzdeki
durumu.

© GARAM/B. Altan.

Bukoleon Sarayı, Latin işgali sırasında (MS 1204-1261) Latin krallarının konaklaması için kullanılmış ve Latinler Büyük Saray'ın tümünü Bukoleon Sarayı adıyla anmıştır. Latin işgali sonrasında ise (MS 1261-1453) Paleologos hanedanı Blakhernai Sarayı'na yerleşip Bukoleon Sarayı'nı kendi haline terk etmiştir. Osmanlı döneminde bir yerleşim yeri olan bu bölgede değişik tarihlerde çıkan yangınlar, sarayın tamamına yakın bir kısmını yok etmiştir. Ama asıl büyük darbeyi 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki Rumeli demiryolu hattının yapımı vurmuştur. Bu sırada sarayın kara tarafı tamamen yıkılmış ve günümüze sadece deniz surları tarafından dahi cephesi kalmıştır.

Resim 2
Sarayın sahil
yolu yapılmadan
önceki durumu.

Nicholas Artamonoff
Collection

Kalıntılar üzerinde yapılan çalışmalar, saraya ait yapı bölümlerinin değişik zamanlarda inşa edildiğini ortaya koyar. Görülen almalı duvar tekniği (*opus mixtum-opus listatum*) ve düz tuğla duvar teknikleri (*opus latericum*) Constantinus dönemini yansıtmamaktadır. Iustinianus döneminde restore edilen yapının bugün halen görünebilen bölümlerinin Theophilos (MS 829-842) zamanında eklendiği düşünülmektedir. II. Nikephoros Phokas (MS 963-969) tarafından Büyük Saray kompleksinin saldırılara karşı korunması amacıyla savunma duvarları ile çevrilmesi sırasında Bukoleon Sarayı'nın deniz cephesi sur duvarlarıyla güçlendirilmiş ve buraya ek yapılar ilave edilmiştir. Phokas'ın Bukoleon Sarayı dahilinde yaptırdığı inşaatlar arkeolojik ve tarihsel açıdan net bir şekilde saptanabilmektedir. Bu yüzden de bugün deniz surları üstündeki sahil sarayı kalıntılarının önemli bir kısmı 10. yüzyıla tarihlendirilir.

Bukoleon Sarayı'nın 300 metre uzunluğundaki ön cephesi başlıca iki bölümden oluşur (Resim 3). Bukoleon Kraliyet Limanı ile sarayı birbirine bağlayan anıtsal merdiven, cephenin 90 derecelik bir açılı kıldığı yerde bu iki bölümü birbirinden ayırır. Sarayın batısı 1870'lerdeki demiryolu yapımında zarar görürken doğusu günümüzde kısmen de olsa ayakta-dır. Saray, surların üzerinde, deniz

seviyesinden yaklaşık 13,5 metrelik bir yükseklikte yer alır. Doğu bölümünün doğu sınırını Pharos adı verilen ve bugün sadece alt kısmı ayakta duran deniz feneri oluşturur. Pharos, 22,5 metre yüksekliğinde aşağıdan yukarıya doğru gittikçe daralan üç katlı bir yapıdır. Sarayın batı bölümü ise sur boyunca Çatladıkapı'ya ve bugün ayakta olmayan Belisarius Kulesi'ne kadar uzanır. Belisarius Kulesi, Kraliyet Limanı'nın giriş ve çıkışlarını kontrol altında tutmak amacıyla kullanılmış olmalıdır. Kule, sahil otoyolunun 1950'lerdeki yapımı sırasında sahil surlarının bir bölümüyle birlikte yok edilir.

Iustinianus dönemi eklentisi olduğu düşünülen doğu bölümü cephesinde günümüzde, değişik dönemlere tarihlendirilen, kolonadlı bir bölüm görülür. Bu kısmın arkasında üstü tonozlarla örtülü bir mekâna açılan bir dizi mermer söveli pencere bulunur. Sarayın "Iustinianus Evi" olarak da adlandırılan bu kısmı, Theophilos döneminde yeniden inşa edilmiş ve

VII. Constantinus tarafından büyütülmüştür. Walker Trust'ın 1940'larda gerçekleştirdiği kazılar sonucunda, bugünkü cephenin Iustinianus dönemine ait olmadığı anlaşılar. Mamboury'nin cephe rekonstrüksiyonunda, deniz seviyesinden yaklaşık 10-15 metre yükseklikte, iki yan sütunlu, bir kemerli pencere dizisinin cephe boyunca uzandığı görülmektedir. Günümüzde hâlâ görülen dışarıya taşkın büyük kemer, burayı anıtsal merdivene yakın bulanan bir balkonu taşıdığı düşünülür. Pencere dizisinin anıtsal merdivene yakın kısmında ve tam ortasında, arkalarında bulunan kubbeli odalarla bağlantılı üç açıklıklı kemerli birer loca yer alır. Ortadaki loca üzerinde yer alan bir diğer büyük kemer, burayı anıtsal merdivene yakın olan locadan farklılaştırarak özelleştirmiştir (Resim 4).

Sarayın batı bölümüne ait cephesinde bugün üç büyük pencere ve bir balkona ait konsollar görülür. Cephenin denize seviyesine yakın yerinde ise dairesel kemerli bir kapı

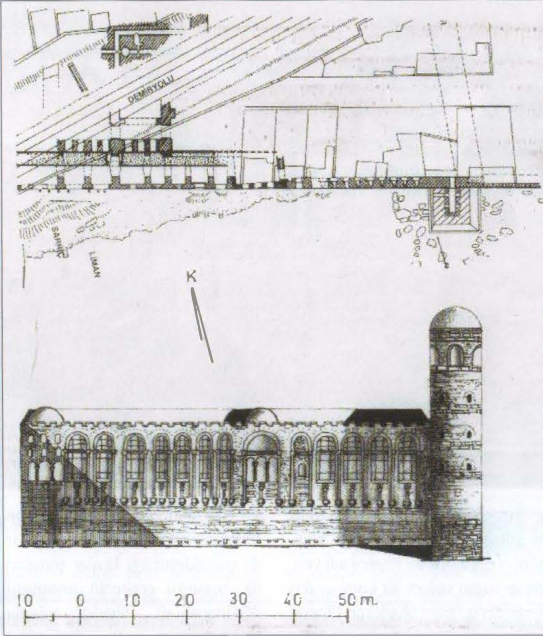

Resim 3
Bukoleon Sarayı
rekonstrüksiyonu.

www.hyzanturizm2006.com

Resim 4
Bukoleon Sarayı'nın
doğu parçası
rekonstrüksiyonu,
E. Mamboury.

F. Ditzgün,
"İstanbul'da Cüney'nin
(Helios) Sarayı,
Boukoleon", *Arkeoloji
ve Sanat Dergisi* 112
(1906): 78.

vardır. Gouffier'nin 1782-1822 tarihli gravürüne göre batı cephesinin ortasında, deniz seviyesinden yüksekte bir çıkma yer almaktadır. Çıkmanın iki kenarında da mermer konsollar üzerinde oturur vaziyette iki aslan heykeli bulunur. Üç sağır pencereden oluşan çıkmanın ortasındaki pencerenin üstünde üçgen bir alınlık, iki yanındaki pencerelerin üstünde ise birer kemer vardır. Çıkmanın batı tarafında kemer ve pilastırlarla çerçevesiylemiş sağır bir pencere dizisi, doğu tarafında deniz seviyesinde ise bugün de görülen kemerli kapı görüldü (Resim 5).

Mamboury'nin sarayın bu kısmı için önerdiği rekonstrüksiyon Gouffier'nin gravüründen farklıdır (Resim 6). Mamboury'ye göre, görünüş ve planda üç açıklı aslanlı çıkma cephenin ortasındadır ve arkasında kubbeli bir özel mекân yer alır. Çıkmanın iki tarafında bulunan kolonadlı pencere dizisi, kubbeli odanın iki tarafında bulunan odalarla bağlantılıdır. Çıkmanın doğu tarafına doğru, hemen altında da deniz seviyesindeki kemerli kapı bulunur. Cephenin doğu sınırında iskele ve

anıtsal merdiven yer alırken batı ucunda ayaklar üzerinde kemerlerle taşınan sur duvarları, arkasında bulunduğu düşünülen park düzenlemesi ile denizi birbirinden ayırmaktadır.

Aslanlı çıkma ve anıtsal merdiven arasında yer alan kemerli kapının I. Constantinus tarafından yapıldığı, uyakla kaleme alınmış bir kitabe yazılıdır. Aslanlı çıkmanın imparatorluğun gücünü yansıttığı düşünülürse, hemen arkasındaki kubbeli salonun bir imparatorluk salonu olduğu söylenebilir. Bazı araştırmacılar cephe- de yer alan 12 adet sağır pencerenin üzerinde Herkül'ün 12 görevini betimleyen kabartmaların bulunmuş olduğunu düşünmektedir. Müller-Wiener, MS 1.-2. yüzyıla ait bu kabartmaların ancak 14. yüzyılın ikinci yarısında Altın Kapı yanına yerleştirilmiş olduğunu belirtir. Bu durumun, sarayın Pagan kültürünün halen hâkim olduğu Constantinus döneminde inşa edilmeye başlandığına dair bir ipucu verdiği düşünülebilir.

İmparator İskelesi, cephenin 90 dereceye kırılarak denize doğru çıktığı bölümde yer alır. Sarayın deniz tara-

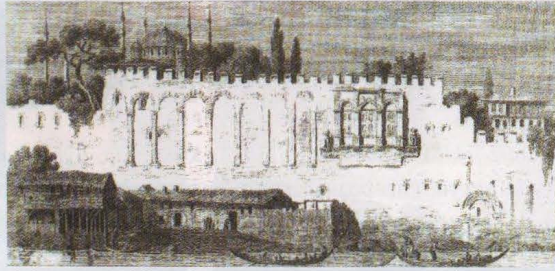
findan girişini sağlayan anıtsal merdiven, iskelelin içinden deniz seviyesine göre üst kotta yer alan sarayla bağlantıyı kurmaktadır. Güney ve doğu yönünde birer yüksek kemerle denize açılan iskelelin mermer bir rıhtımı bulunmaktadır. Kemerlerin içi sonradan doldurulmuştur. İmparator İskelesi, imparatorların denize çıkarken veya deniz yoluyla saraya gelirken kullandıkları iskelelerdir; nitekim Constantinus Porphyrogenetos'un *Merasimler* kitabında, imparatorun buradan saltanat kayığı ile Studios Manastırı'na gittiğinden bahsedilir. Bir mendirekle korunan ve üst düzeydeki ziyaretçilerin kabulünde de kullanılan imparatorluk limanında gemilerin bakım ve barınması için tesislerin bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Liman alanını çevreleyen mendirek günümüz sahil yolu yapımında toprak altında kalmıştır.

Bukoleon Sarayı'nın denizle kurduğu ilişki, planına ait bilgilerin yetersizliği dolayısıyla ağırlıklı olarak cephe kurgusu üzerinden okunabilir. Sahil cephesinde yer alan mimari elemanlar sarayın deniz ögesiyle ilişkili olacak şekilde tasarlanmıştır. Bu elemanlar iskele ve anıtsal merdiven, deniz feneri, kemerli deniz kapısı, kolonadlı pencere dizileri, localar ve aslanlı çıkma olarak sıralanmaktadır. Cephenin deniz seviyesinden belli bir yüksekliğe kadar sağır sur duvarlarıyla, belli bir seviyeden sonra ise denize doğru açılan loca ve pencerelerle donatılmış olması, yapının hem denizden gelecek tehlikelere karşı savunma amaçlı, hem de bu noktadaki manzaranın sağladığı *paradeisos* (cennet bahçe) etkisinden faydalanmak üzere kurgulandığını göstermektedir.

Sarayın ilk sahibi olduğu düşünülen Hormisdas'ın (Hürmüz), Konstantinopolis'te Sasani Devleti'ndeki evine benzeyen bir saray inşa ettirme isteği *paradeisos* kurgulu bir tasarım ihtimalini daha da güçlendirmektedir. Cepheye hâkim olan kolonadlı pencere düzeni, Roma sahil villalarının dışarı açılmaya olanak veren portikolu kurgusunu yansıtmaktadır. Sarayın batı bölümüne

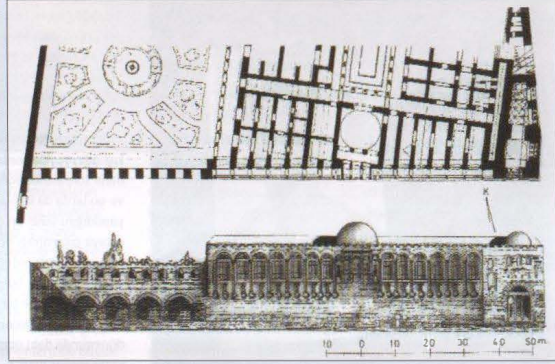
ait cephesinde yer alan aslanlı çıkmanın özelleşmiş tasarımı ve konumu ve iskelede yer almış olan aslanlar, deniz tarafından gelen ziyaretçilere ve sarayın önünde toplanan deniz kuvvetlerine yerin özelliğini, imparatorluğun gücünü yansıtır. Aynı şekilde iskelenin büyük kemerli açıklıklarından başlayıp saraya çıkan merdivenlerin anıtsallığı da bu vurguyu güçlendirmektedir. Su ögesinin, sarayın planında hâkim kıldığı eksenler okunamamakla beraber, sarayın yaklaşık 300 metre uzunluğunda bir sahil cephesine sahip olması, tasarımında denizden en üst düzeyde faydalanmanın amaçlandığını ortaya koyar.

Denizle kurduğu ilişki incelendiğinde Bukoleon Sarayı'nın mimari açıdan bir benzeri ve yapım tarihi itibarıyla ona ilham kaynağı olmuş sayılabilecek bir diğer antik dönem sahil sarayı MS 4. yüzyılda Roma imparatoru Diocletianus tarafından inşa ettirilen Split Sahil Sarayı'dır. Dünya Kültür Mirası listesinde bulunan saray, Pax Romana (Roma Barışı) döneminde (MS 27-MS 180) Akdeniz'in ilk defa Romalılar tarafından kapalı bir göl haline getirilmesi sonucu İtalya ana karası ve adalarında inşa edilen su kenarı villaları (Villa Maritima) geleneğinin bir devamı niteliğindedir. Split Sarayı'nı bu villalardan ayıran temel fark ise güvenlik faktörüdür. Su kenarı villaları su kotunda doğrudan denize açılırken Split Sarayı ve Bukoleon Sarayı gibi örnekler bir duvar ya da dik kayalıklar üzerinde yükselerek denize açılmaktadır. Vizigot saldırılarının başlaması ile Pax Romana dönemi sona ermiş, Roma'yı terk etmek

Resim 5
Choiseul-
Gouffier
gravürü.

F. Düzgüner,
ağm. s. 75.

Resim 6
Bukoleon
Sarayı'nın
batı parçası
rekonstrüksiyonu,
E. Mamboury.

F. Düzgüner,
ağm. s. 77.

zorunda kalan Roma imparatorları, sürekli ya da geçici olarak kaldıkları tüm yeni başkentlerde saraylar inşa ettirmişlerdir. Bu dönemde Adriyatik Denizi kıyısında inşa edilen Split Sarayı'nın planı, artık güvensiz bir dönem içerisinde inşa edildiğine işaret eder. Boyutlarının alışılmadık derecede büyük olması ve tasarımında villa mimarisinin askeri mimari ile bir arada kullanılmış olması, yapının güvenlik unsurları ön planda tutularak tasarlandığını desteklemektedir.

Benzer şekilde Arnavutluk'un Butrint kentindeki bir diğer Roma dönemi

sahil yapısı Triconch Sarayı'dır (MS 2-5. yüzyıl). Pax Romana dönemine denk gelen ilk evresinde tek katlı ve portikolu plan şemasıyla su kenarı villası özelliği taşır; Pax Romana'nın ardından Akdeniz'de güvenliğinin zayıflamasıyla yapıya peristilli bir iç avlu ve fazladan kat eklenmiş ve sarayın su ile kurduğu ilişki azalmıştır. Split Sarayı örneğinde görüldüğü gibi, Bukoleon Sarayı ve Triconch Sarayı'nın geç dönemlerinde aldıkları savunma ağırlıklı form, bahsedilen yapıların denizden gelebilecek tehlikelere karşı güvenliğinin ön planda tutulan saraylar olduklarını göstermektedir.

SON SÖZ

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

Butrint Sarayı arkeolojik bir SIT alanı içinde, arkeolojik bir kalıntı olarak yer alır; Diocletianus Sarayı da çağlar boyunca Split'in kentsel alanını oluşturduğu için önemli ölçüde hâlâ ayakta kalabilirdi. Saray bugünkü Split kentini de besleyen bir turizm potansiyeline sahiptir. Bukoleon Sarayı ise, İstanbul surları ve Bizans

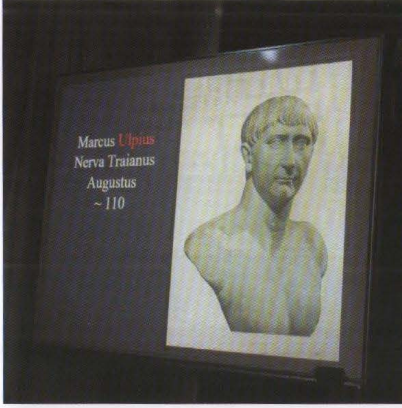
Büyük Sarayı için şimdiye kadar uygulanan kültür politikalarının ve kentsel tahribatın tutarlı bir örneğidir. 19. yüzyılda demiryolu inşaatı ile kalıntıların bir bölümü ortadan kaldırıldı, 1950'lerde sahil yolu için yapılan dolguyla "sahil" sarayının denizle ilişkisi kesildi, 2016'da açılışı yapılan Avrasya Tüneli'nin Çatladıkapı çıkışı ve çevresindeki düzenlemeler bölgenin topografyasını da da değiştirdi. Sonuç olarak durduğu

yerde yabancı bir nesneye dönüşmüş Bukoleon Sarayı ve sahil surları, İstanbul'un pek çok arkeolojik varlığı gibi...

Arkeoloji, koruma, mimarlık, peyzaj mimarlığı gibi alanlarda yetişmiş ya kadar değerli uzmanların bir arada yaşadığı bir kentte, bu yapıların sorumluluğunu taşıyan bir yerel yönetim ile sağlıklı bir işbirliği içinde mirasımıza sahip çıkabilmek dileğiyle...

TÜRKİYE'NİN AVRUPA'DAKİ İLK ARKEOLOJİK KAZISI ULPIANA ANTİK KENTİNİN KEŞFİ

6 Nisan günü Yıldız Teknik Üniversitesi Hünkâr Kasrı'nda, aynı zamanda turist rehberi olan Doç. Dr. Haluk Çetinkaya, kazı başkanlığını yaptığı Ulpiana antik kenti kazısına dair bir seminer verdi.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Konuşmasına Ulpiana antik kentinin konumu hakkında bilgi vererek başlayan Haluk Çetinkaya, Priştine merkezine yaklaşık olarak 12 km uzaklıktaki bu

antik kentin adının Lipyan kasabasıyla karıştırıldığını ve bundan ötürü, söz konusu kasabanın bu antik kentin olduğu yere kurulduğundan düşünüldüğünü; fakat 1926 senesinde birtakım keşiflerin yapılması sonucunda, kasaba ile antik kentin ayrı olduğunun ve Ulpiana'da bir Roma

yerleşiminin bulunduğu anlaşıldığını ve buradan devşirilen malzemelerin başta Graçañitsa Manastırı olmak üzere farklı yerlerde kullanıldığının keşfedildiğini aktardı.

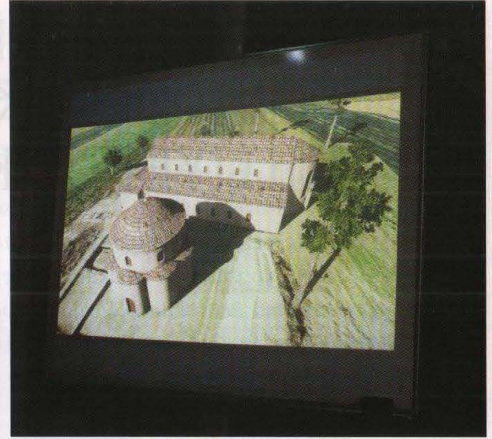
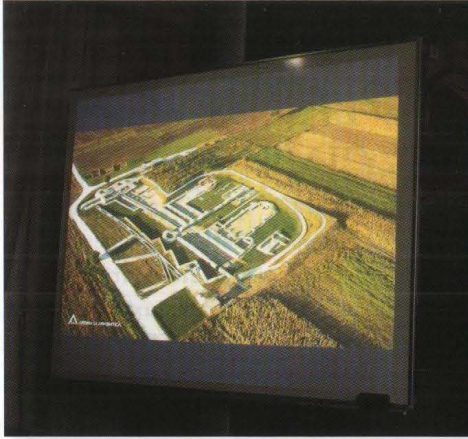
1953 senesinde başlayan ilk kazının 1959'da sonlandığını, daha sonrasında 1980'ler ve 90'larda da kazıların yapıldığını fakat en çok eserin ortaya çıkartıldığı dönemin 1953-1959 arası olduğunu ifade eden Çetinkaya, bölgenin bulunduğu yerde bir maden olduğunu ve bölgenin Osmanlı döneminde dahi madencilikle, hatta gümüş madenciliğiyle meşhur olduğunu; Ulpiana'nın kurucusunun MS 98-117 yılları arasında hüküm süren ve kısaca Trajan olarak bilinen Marcus Ulpius Nerva Traianus Augustus olduğunu fakat öncesinde de burada, keşfedilen çanak çömleklerden bir Roma yerleşiminin olduğunun anlaşıldığını; depremler sonrası yıkılan

kentin Sırbistan'daki Sabbatia köyünden ve aynı zamanda Ayasofya'nın banisi olan İmparator I. Justinyen tarafından ihya edildiğini ve 6. yüzyıldan itibaren şehrin Justiniana Secunda olarak anıldığını fakat sonrasında yine Ulpiana'ya döndüğünü anlattı.

2012 senesindeki kazıya başlamadan önce bir arşiv çalışması yaptıklarını kaydeden Çetinkaya, kazı raporları ve benzeri belgeleri incelediklerini ve sonrasında da haritalandırma çalışmaları yaptıklarını; kazıya başlamadan önce ayrıca, şahıs mülkü olan her bir tarlanın sahibiyle anlaşıp izin alarak kazıya başlayabildiklerini; eski Yugoslav Ordusu'na ait hava fotoğrafları sayesinde de çeşitli bilgiler elde ettiklerini; kazıya başladıklarında ilk olarak, teknesi devirme malzemelerden oluşan bir vaf'izhaneyi keşfettiklerini, 2012 senesini bu şekilde kapattıklarını ve 2013 senesinde ilk olarak kentin altyapılarını keşfettiklerini söyledi.

Haluk Çetinkaya'nın aktardığına göre, bundan sonraki çalışmalar şöyle gelişti: Kazı çalışmaları esnasında çok az sayıda çanak çömlek bulunmasıyla birlikte, vaf'izhanenin hemen dışarısından fazla sayıda iskelet ele geçti. Erken Hristiyanlıkta kırsal yerlerin yakınına gömülmenin önemi neticesinde gömülerin sayısı artıyordu, sonrasında ise 587 yılında buna bir yasak getirildi ve Macaristan Atom Enstitüsü'ne yollanan iskeletler, Karbon 14 verilerine göre 5. yüzyılın ilk çeyreği ile 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendi. İskeletlerin çıktığı yerdeki zemin farkının büyük

bir depreme işaret etme olasılığı yüksekti; bölgede 518 senesinde ve sonrasında da I. Justinien tarafından kent inihya edilme döneminde birer deprem gerçekleşmişti. Erken Hristiyanlıkta, vaftizhane şehrin ana kilisesinin yanında bulunuyordu; yapılan kilise araştırmasında vaftizhanenin kuzeyinde, yapıya bitişik bir bazilika keşfedildi. Bazilikanın kazılması esnasında üzerinde kuş ve kantaras tasvirlerinin bulunduğu mozaikler de keşfedildi. 2014 senesi itibarıyla mozaikler üzerinde haç tasvirleri de bulundu. Bazilika kazısı esnasında çift sıralı duvar keşfedildi; bu duvarlardan dışta olanı 4. içte olanı ise 5. yüzyıla aitti; bu farklılığın sebebi ise yaşanan depremlerdi. Şehrin kuzeyinde, surların olmadığı dönemde yapılmış bir kiliseye ait, 350 senesine tarihlenmesi mümkün olan mozaikler; ayrıca Roma villasına ait olan bir mozaik döğemesi keşfedildi. Şehrin kuzeyindeki kilise, Ortodoks mezhebinde kilise içerisinde gömülmek imkânı olduğu zengin kimselerin bağışlarıyla yapılan ve kendilerinin kilise yakınına gömülmelerini sağlayan bir pareklesion'a sahipti. Mozaikler tek tek fotoğraflandı, Ceyda Güler ve Derya Ülker tarafından resmedildi ve arşivlendi; en iyi korundukları yer narteks bölümüydü.

Bazilikanın zemininde keşfedilen bazı mozaiklerin üzerine duvar inşa edilmişti; bunun kaynağı, 5. yüzyıl kilisesinin yapıldığı günlerdeki maddi yetersizlikler ve mozaik ustalarının olmayışı sebebiyle şap atılması ve zeminin düzlenmesiydi. Bazilika, 4. ve 6. yüzyıl depremlerinde büyük zarar görmüş ve 6. yüzyıldan itibaren de terk edilmişti. Mozaiklerin üzerinde aynı zamanda bolca kitabe de keşfedildi. Bu Latince kitabelerden birinde yazan "Comes" valilere verilen bir unvanı ve bu da bölgede, madenleri koruması amacıyla dev bir kamp bulunduğu işaret ediyordu. Başka bir yazıtta bulunan, mozaiklerde birkaç defa rastgelen "Proselita" ifadesi "dönme" anlamına geliyor olup Maxentia isminde bir Yahudi kadına aitti ve kadın ismini bağış vererek yazdırmıştı. 2015 senesi sonu itibarıyla, bazilikanın mozaikleri batı tarafına ve kuzey tarafına denk düşen, dış duvarı 4. iç duvarı 5. yüzyıla ait olan, vaftizhaneye bitişik ve her 2.2 m'de bir şaplama yapılmış biçimde ortaya çıktı ve bema bölümünün bazı parçaları alınıp başka binalara götürüldü, iki bazilika arasındaki zemin farkının giderilebilmesi için de tuğlalar kullanıldı. Ayasofya mozaiklerine fiziksel müdahale olmaksızın tarihlemenin gerçekleştirilmesi ve malzeme analizi konulu bir çalışma yürüten Juli Sasaki, mozaik malzemelerinin analizini yaptı.

Bütün buluntulara ek olarak sütun volütlerinin, yağ kandilini ve güneş saati biçimli bir tuğlayı içeren ve ağır tarım makineleriyle tarım yapılmış olmasından dolayı az sayıda bulunan çanak çömlekler, içerisinde kurşun ergitilmiş bir havan, fresk parçaları, kandillere ait 5. yüzyıla tarihlenebilecek cam parçaları ve düz cam parçaları, kömür parçaları, haç asmalıklar, çengelli iğne, en erken 209 senesinden en geç 6. yüzyıldan olmak üzere, aralarında İmparator I. Konstantin'in gözde oğlu Christos'un kestirdiği ve dünyada sadece iki tane olup üçüncüsü bu kazıda bulunan sikkeler keşfedildi. Bazilika, şehrin tarihinde önemli bir rol oynamış Florus ve

Laurus adlı iki din şehidine ithaf edilmişti. Bu iki İstanbullu taş ustası, taş işçiliği yaparken, rahatsızlanan bir çocuğu duayla iyileştirmişler ve bunun sonucunda Hristiyan oldukları anlaşılacak kuyuya atılmışlardı. İki aziz Ruslara göre atların azıydı, kafatasları İstanbul'da Pantokrator Manastırı'na getirilmiş ve 14. ve 15. yüzyıllarda Rus hacılar tarafından ziyaret edilmişti. Haluk Çetinkaya, aktardığı bu sürecin ve öykünün ardından, 2016 senesinde Kosova Arkeoloji Enstitüsü'nün, bölgeye yürüyüş yolları yapmak amacıyla mozaiklerin üstüne mıcır döktüğünü ve herhangi bir Türkçe bilginin de verilmediğini ifade ederek konuşmasını tamamladı.

ERMENİSTAN VE TÜRKİYE'DE TARİH DERS KİTAPLARINDA MİLLİYETÇİLİK VE CİNSİYETÇİLİK

Tarih Vakfı ve Imagine Center for Conflict Transformation ortaklığıyla, Türkiye ve Ermenistanlı tarih öğretmenleri ve akademisyenlerin yürütücülüğünde hayata geçirilen "Hatırlama ve Unutma Politikaları: Tarihçiler ve Tarih Öğretmenleri Ermenistan-Türkiye İlişkileri Bağlamında Ağ Kuruyor" başlıklı projenin Türkiye'deki final sunumu 22 Nisan 2017 Cumartesi günü Tarih Vakfı'nda gerçekleşti.

Proje kapsamında Aralık ayından itibaren her iki ülkede orta öğretim seviyesinde okutulmakta olan tarih ders kitapları tarandı. Bu kitaplarda yer alan düşmanlık yaratıcı, milliyetçi, ayrımcılığa dayalı ve cinsiyetçi anlatılar, imgeler ve kurgular eleştirel bir bakış açısıyla ortaya kondu. Bu eleştiriler doğrultusunda alternatif bir tarih eğitimi mümkün kılmak amacıyla çeşitli prensipler geliştirildi. 22 Nisan'daki sunumda bu çalışmalar sırasında elde edilen bulgular kamuoyuyla paylaşıldı. Sunumda Tarih Vakfı adına Özlem Çaykent, Ömer Turan ve Fırat Güllü; Imagine Center adına Maria Karapetyan ve Pinar Sayan söz aldılar. Sunumda da ortaya koyulduğu

gibi, taramayı yürüten ekip her iki ülkenin ders kitaplarında da benzer sorunlar olduğunu saptadı. Bunun her iki ülkede de zorunlu Tarih dersine biçilen misyonun ortak olmasından kaynaklandığı savunuldu: Çok uluslu bir imparatorluğun yıkıntıları arasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve geride bıraktığımız yüzyılın son diliminde Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Ermenistan Cumhuriyeti birer ulus-devlet olarak Tarih derslerini "makbul vatandaşlar" üretmek için kullanılan bir mekanizma olarak görmekteler. Bu bağlamda ele alındıklarında bu sürecin en önemli araçlarından birisi olan Tarih ders kitaplarının her iki ülkede

de benzer problemler taşıdığı tespit edildi.

1. Öncelikle bu kitaplarda yer alan tek sesli (single-voiced) milliyetçi anlatıların, öğrencilerin "biz" olarak tanımlanan topluluk dışındaki unsurlara şüpheyle, hatta düşmanlıkla bakmasına yol açacak nüveler içerdiği tespit edildi. Bu tek sesli anlatıların "otorite sahibi erkek bir elitin" ağzından konuşmuş ve söylemsel düzeyde kendisini gerçekliği yegâne temsilcisi olarak sunduğu belirtildi.

2. Yine bu metinlerde sunulan "milli kimlikler" in son derece özcu (essentialist) bir yaklaşımla tanımlandığı, bu bağlamda birlerce yıldır hiç değişmeden var olmuş, "kadim" oluşumlar olarak kabul edildikleri tespiti yapıldı. Bununla birlikte bu "kadim biz"ın karşısına bir "kadim ötek" yerleştirildiği ve diğer kimliklerin de aynı biçimde özel açıdan homojen ve değişmez birer sabit oluşum olarak tasvir edilmesinin sosyal bilimlerin mantığı açısından kabul edilemez olduğu belirtildi. Bu yaklaşımın tarih içerisinde halklar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünü imkânsız hale getirdiği ve çatışmacı yaklaşımı güçlendirdiği vurgulandı.

3. Benzer biçimde metinlerde toplumsal cinsiyet açısından ayrımcılık içeren bir yaklaşımın varlığına dikkat çekildi. Bu bağlamda bu kitapları hazırlayan kurulların içerisinde de kitapların

hazırlanması sırasında kullanılan kaynaklar arasında çok az kadın araştırmacının adına rastlandığına vurgu yapıldı. Kadınların bu kitaplarda genelde tarihsel olayların özneli olmaktan ziyade kolektif biçimde arka planında yer alan yan figürler olarak temsil edildiklerine; erkek egemen toplumun kadınlara layık gördüğü cinsiyetçi stereotiplerin dışına çıkmadıklarına; anlatılarda ancak bir erkek figürle bağlantılı olarak yer alabildiklerine değinildi. Diğer yandan iki ülkede okutulan kitaplarda kimi farklılıklar olduğuna da değinildi. Bu bağlamda, Türkiye'deki ders kitaplarında milliyetçi anlatının vurgu noktası, diğer dinlerden ve milletlerden insanlara yönelik "tarihsel hoşgörü" üzerine kuruluyken, Ermenistan'daki kitaplarda bu anlatının yerini "diğerlerinin kurbanı olma" ve "diğerleri tarafından ezilme" biçiminde özetlenebilecek farklı bir versiyonun aldığı belirtildi.

Çalışmada elde edilen bulguları içeren rapor Caucasus Research Center (Kafkas Araştırmaları Merkezi) tarafından 18-19 Mayıs 2017 tarihinde Erivan'da düzenlenecek olan "Armenia-Turkey: Paving Ways for Dialogue and Reconciliation" (Ermenistan-Türkiye: Diyalog ve Barışa İçin Yollar Açma) isimli konferansta sunulduktan sonra Ermenistanlı ve Türkiye'li kamuoyuyla paylaşılacak.

TARİH ÖĞRENCİLERİ BAĞIMSIZ BİR AKADEMİ İÇİN NÖBET TUTUYOR

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencileri, öğretim üyesi Noëmi Levy-Aksu'nun görevden uzaklaştırılması üzerine "Tarih Nöbeti" başlığı altında açık dersler, söyleşiler ve atölyelerin gerçekleştirildiği bir etkinlik dizisi başlattı.

DENİZ UYAR ORHUN YALÇIN

Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi ve Barış İçin Akademisyenler bildirisi imzacısı Doç. Dr. Noëmi Levy-Aksu, Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) çalışma iznini iptal etmesi sonucu görevinden uzaklaştırıldı. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencileri olarak, hocanın görevine iade edilmesi ve ihraç edilen diğer akademisyenlerle dayanışmak için kampüs içinde bir çadır kurduk. Arkadaşlarımızın ve hocalarımızın desteğiyle her gün açık dersler, söyleşiler, atölyeler düzenliyoruz. Noëmi Hoca geri gelip üniversiteler özgür ortamını elde edene kadar çadır nöbetimiz devam edecek. Şimdi sizlere başladığımız dayanışmadan biraz bahsetmek istiyoruz. Hocaların atıldığı habercini aldıktan sonra hızla bir araya gelerek ne yapacağımızı konuşmak istedik. 9 Mart Perşembe günü saat 12.00'de bölüm öğrencileri olarak hocamızın da Skype ile katıldığı bir toplantı yaptık. Bu toplantıda şu anda devam eden çadır fikri doğdu. Aynı gün saat 14.00'te Rektörlük

önünden başlayan ve Güney Kampüs kapısı istikametinde devam eden yürüyüşümüzle sürecimiz fiilen başlamış oldu. Yürüyüşü gören arkadaşlarımız ve hocalarımız da yolda bizlere katıldılar ve kapıya ulaştığımızda artık sonu görünmeyen bir kalabalık olmuşuk. Kapıda öğrenciler olarak basın açıklaması yaptık. 10 Mart Cuma günü sabah İngiltere'den dönen Noëmi hocamızı odasında karşıladık, sonrasında onun verdiği derse hep beraber katıldık. Aynı gün genel kurul Güney Kampüs'te yapılacağı için çadırımızı ilk olarak Güney meydanında açtık böylece Tarih Nöbeti Dayanışması da ilk filizlerini vermeye başladı. Zaman geçtikçe bölüm bileşenlerinin de destekleriyle paylaşımlarımızı ve fikirlerimizi çoğaltarak, tecrübe kazanarak bir sürerlilik sağladık. Bu dayanışma sayesinde hem arkadaşlarımızla hem de hocalarımızla paylaşımlarımızı artırdık, daha yakın ilişkiler kurduk. Nöbetimizde "üniversitemizin tüm bileşenlerinin emeği ve desteğiyle gönüllülüğü esas alarak, ifade özgürlüğüne yeni bir alan açmayı ve bunun yanı sıra disiplinler arası etkileşimi ve dayanışmayı" sürdürmeyi

amaçlıyoruz. Bu süreçte, bir yandan hocamızın dönüşünü birlik içinde beklerken birbimize destek oluyor, özlemini çektiğimiz özgür akademiyi kurmaya katkıda bulunduğumuzu düşünüyoruz. Şimdiye kadar çadırımızda akademik söyleşileri paylaşım forumları, açık dersler, makale okumaları ve Osmanlıca çalışmalarından KHK ile atılan hocalarımız için kârtpostal atölyelerine kadar birçok açık etkinlik gerçekleştirdik. İçinle bulunduğumuz olağanüstü hal fırsat bilinerek yapılan akademisyen ihraçları hepimizin üzerine manevi baskılara sebep oluyor. Önce üniversitemizde ders vermekte

olan Burcu Yakut Çakar ve Murat Sevinç'in görevlerine KHK ile ardından Abbas Vali ve Noëmi Levy-Aksu'nun ise YÖK tarafından, hiçbir akademik kriterle dayanmadan ve insan haklarına aykırı bir biçimde son verildi. Noëmi Levy-Aksu ve Abbas Vali'nin işlerine son verilmesine resmi bir gerekçe verilmeye gerek görülmezken, bu kararın kendilerinin Barış İçin Akademisyenler bildirisini imzaladıkları için verildiği gözümüzden kaçmıyor.

Bizler hem Boğaziçi özelinde hem de Türkiye genelinde üniversitelerin önemli bir dönüşümden geçiyor olmasından dolayı bilimsel çalışmalara verilen desteğin kısılması, üniversitemizde rektörlük seçimlerinin iptal edilmesi, çeşitli seminer ve konferansların engellenmesi, öğretim üyesi alımlarının kısıtlanması gibi durumlarla karşı karşıyayız. Bu durum Boğaziçi ve ülkemiz genelindeki diğer üniversiteleri maddi baskılar altında bırakıyor. Kendisinin mevcut baskılar altında ezildiğini hissedene herkese bu dayanışmanın parçası olmaya ve katkıda bulunmaya davet ediyoruz.

HRANT DİNK VAKFI'NDA BATI ERMENİCESİ DİL KURSLARI BAŞLIYOR

Herant Dink Vakfı'nın düzenlediği Batı Ermenicesi Dil Kursları 8 Mayıs 2017 tarihinde yeni dönemine başlıyor. Önceki dönemlerde olduğu gibi eğitimler İstanbul'da, Herant Dink Vakfı binasında verilecek. 75 saatlik dil eğitiminin verileceği kurslarda katılımcılar haftada iki gün, toplamda altı saat eğitim alacak. Kurslar 8 Mayıs'ta başlayıp, 9 Ağustos'ta sona erecek. Kurs sonunda katılımcılar aşağıdaki yeterliliklere sahip olacak:

Birinci düzey: Bu düzeydeki katılımcılar Ermenice alfabeyi öğrenecek, günlük ifadeleri kullanabilecek ve basit yapıdaki cümleleri anlayabilecekler. Dersler Narod Erkol eğitimliğinde

pazartesi ve çarşamba günleri 18.00-21.00 saatleri arasında verilecek.

İkinci düzey: Bu düzeydeki katılımcılar verilen metinlerin genel anlamını kavrayabilecek ve ilgili alanları kapsamında kendilerini basit cümlelerle ifade edebilecek yeterliliğe sahip olacak. Dersler Sevan Değirmenciyan eğitimliğinde salı ve perşembe günleri 18.00-21.00 saatleri arasında verilecek.

Üçüncü düzey: Bu düzeydeki katılımcılar verilen metinleri kavrayabilecek, kendilerini hem yazılı hem de sözlü olarak ifade edebilecek yeterliliğe sahip olacak. Dersler Sevan Değirmenciyan eğitimliğinde pazartesi ve çarşamba günleri 18.00-21.00 saatleri arasında verilecek.

Batı Ermenicesi Dil ve Kültür Yaz Programı da 3 Temmuz-4 Ağustos 2017 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilecek. Yaz Programı süresince üç uzmanlık seviyesinde kurs düzenlenecek. Beş hafta boyunca devam edecek kurs programı, hafta içi her gün günde üç saat olmak üzere toplamda 75 saatlik kurs süresini kapsayacak. Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Sınıflandırmasını temel alan kurs sonunda katılımcılar her düzeyde aşağıdaki yeterliliklere sahip olacak:

A1: Bu düzeydeki katılımcılar Ermenice alfabeyi öğrenecek, günlük ifadeleri kullanabilecek ve basit yapıdaki cümleleri anlayabilecekler.

A2: Bu düzeydeki katılımcılar

verilen metinlerin genel anlamını kavrayabilecek ve ilgili alanları kapsamında kendilerini rahatlıkla ifade edebilecek yeterliliğe sahip olacak.

A2: Bu düzeydeki katılımcılar verilen metinleri sorunsuz bir biçimde kavrayabilecek, kendilerini hem yazılı hem de sözlü olarak akıcı bir biçimde ifade edebilecek yeterliliğe sahip olacak.

Başlangıç seviyesinin üzerindeki katılımcıların seviyeleri öğretmenlerin değerlendirmesiyle belirlenecek.

Pazartesi-perşembe günleri arasında öğleden sonra düzenlenecek kültür seminerlerinde Ermeni tarihine, kültürene, edebiyatına, sanatına, İstanbul Ermeni toplumu ve güncel gelişmelere dair seminerler ve atölye çalışmaları, müzik, gastronomi, sinema, kültür turları, ziyaret ve tartışmalar gerçekleştirilecek.

Sorularınız için Herant Dink Vakfı ile iletişime geçebilirsiniz: Hermine Sayan
E-posta: info@hrantdink.org
Tel: 0212 240 33 61

AKMED'DEN ARAŞTIRMACI VE ÖĞRENCİLERE DESTEK

Tarih, arkeoloji, sanat tarihi, Eskiçağ dilleri, mimarlık tarihi, kültürel miras ve bağlantılı bilim dallarına odaklanarak, Akdeniz dünyası üzerine çalışan önde gelen araştırma merkezlerinden biri olmayı hedefleyen Koç Üniversitesi Sınatılan Kırak Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) bu disiplinlerdeki ulusal ve uluslararası akademik çalışmalara öncülük etmek ve bunları desteklemek misyonunu ve vizyonunu doğrultusunda her yıl tez aşamasındaki yüksek lisans ve doktora projelerine destek veriyor.

Her yıl Yönetim Kurulu tarafından belirlenen burs miktarı bu yıl yüksek lisans

araştırma desteği için 1000 Euro ve doktora araştırma desteği için 2000 Euro olarak duyuruldu. Son başvuru tarihi 15 Mayıs ve sonuç Haziran ayında duyurulacak.

AKMED'e üç kopya halinde düzenlenerek gönderilmesi gereken başvuru dosyalarında:

1. Başvuru sahibinin unvanı ve özgeçmişi, varsa yayınlarının listesi, açık adresi, e-posta ve telefon numarası;
2. Araştırma projesinin konusu, yöntemi, amacı, varsa konuyla ilgili daha önceki çalışmalarının bir özeti, çalışma takvimi ve programı;
3. İhtiyacın niteliği ve yapılması düşünülen harcamaların listesi ve bütçesi;
4. En az iki tavsiye

mektubunun (kapalı zarfı ve imzalı) yer alması gerekiyor. AKMED ayrıca bölgedeki kazı, yüzey araştırmaları, müze çalışmaları, saha araştırmaları ve projelere destek veriyor. Yönetim Kurulu onayıyla malzeme, ekipman ve halihazırda Koç Üniversitesi bünyesinde var olan Arkeoloji Laboratuvarı'nı kullanarak desteği verilebiliyor. Destek için son başvuru tarihi 15 Mayıs.

AKMED'e üç kopya halinde düzenlenerek gönderilmesi gereken başvuru dosyalarında:

1. Başvuru sahibinin unvanı ve özgeçmişi, yayınlarının listesi, açık adresi, e-posta ve telefon numarası;
2. Araştırma projesinin

konusu, yöntemi, amacı, varsa konuyla ilgili daha önceki çalışmalarının bir özeti, sorunlar, çalışma takvimi, programı ve projede görev alanların isim, unvanı, görev yeri ve adresleri;

3. İhtiyacın niteliği ve yapılması düşünülen harcamaların listesi ve bütçesinin yer alması gerekiyor.

Daha geniş bilgi AKMED'den alınabilir.

Koç Üniversitesi Sınatılan Kırak Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) Barbaros Mah. Kocatepe Sok. No: 25 07100 Kaleici - Antalya
Tel: 0(242) 2434274
Faks: 0(242) 2438013
E-posta: akmed@ku.edu.tr

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

TARİH VAKFI'NIN 12. GENEL KURULU GERÇEKLEŞTİRİLDİ

Tarih Vakfı'nın 12. Olağan Genel Kurulu 9 Nisan'da toplandı. Prof. Dr. Zafer Toprak'ın "Çağdaş Tarihçilik: Makro Tarihçilikten Mikro Tarihçiğe" başlıklı açış konuşmasıyla başlayan genel kurulda yeni yönetim kurulu ve mütevvelilerin seçimi yapıldı. Kurul sonunda Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı başkanlığını İşık Tamdoğan'dan devralırken yönetim kurulu üyeleri ise şu isimlerden oluştu: Mehmet Ö. Alkan (Yönetim Kurulu Başkanı); Esra Balcı (Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı); Doğan Çetinkaya (Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı); Güven Gürkan Öztan (Genel Sekreter); Ömer Turan (Sayman); Nilgün Toker Kılıç (Üye); Z. Fusun Üstel (Üye); E. Atilla Aytekin (Üye); Z. Gülcin Özkoş (Üye); I. Tanıl Bora (Üye); Mete Tunçay (Üye).

TARİH VAKFI ANKARA TARTIŞMALARI

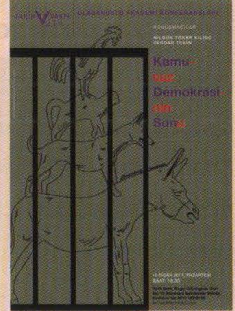
Tarih Vakfı Ankara Tartışmalarının Nisan ayındaki konusu "Politik Şiddet, Basın ve Barış Gazeteciliği (1970'ler)" başlıklı konuşmasıyla Tezcan Durna oldu. Politik şiddet ve basın veya bugünkü yaygın kullanımları

medya, yakın tarihimizden epeyce aşına olduğumuz iki kavram. Aynı zamanda birbirleriyle yakından ilişkili, yer yer iç içe geçmiş, hatta bazı özel konjonktürlerde basın doğrudan politik şiddetin hem taşıyıcısı hem azmettirici işlevini de gördü. 1970'ler bu bakımdan özellikle öne çıkıyor. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Tezcan Durna anılan dönemin bu ilişkisini üç gazete üzerinden (Milletiyet, Cumhuriyet, Tercüman) mercek altına yatırdı. Ayrıca konuyu "barış gazeteciliği" kavramı üzerinden günümüzde de ilişkilerimizi denedi: politik şiddetin 70'lerdeki tezahürlerinden yola çıkıp günümüzde nasıl bir boyut kazandığını şiddet ve politik şiddet tartışmalarıyla açıklamaya çalıştı. Durna, "barış gazeteciliği" kavramının ve uygulamasının bu tarihsel pratiğinden şiddetin bir politika aracı olarak kullanılmasını nasıl meşrulaştırdığına bakarak, günümüzden örneklerle aynı kavramın şiddetsiz bir siyaseti de mümkün kılın bir unsur olarak nasıl işlev görebileceğini tartışmaya açtı.

OLAĞANÜSTÜ AKADEMİ KONFERANSLARI DEVAM EDİYOR

Olağanüstü Akademi Konferansları kapsamında 10 Nisan günü Nilgün Toker Kılıç ve Serdar Tekin "Kamusal Demokrasinin Sonu" başlıklı sunumlarıyla Tarih Vakfı'na konuk oldu. Yapılan sunumda, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu siyasal kriz ve söz konusu krizin yapıtaşları "kamu-suzlaşma" kavramından hareketle yorumlanmaya çalışıldı. Bu doğrultuda kamu-suzlaşma kavramı, birbirleriyle çeşitli biçimlerde ilişkili üç süreç işaret etmek üzere kullanıldı.

- 1) Kamu yararına karşı piyasamın üstünlüğü
 - 2) Kamusal alanın erozyonu ve popülist/plebisiter siyasetin yükselişi
 - 3) Kamu gücünün hukuksuzlaşması
- Bu kavramsal çerçeveden hareketle kamu-suzlaşma süreçlerinin Türkiye'de "demokrasi" ve "anayasaya" açısından ne anlama geldiği tartışıldı.

İZMİR YEDİ İKLİM

SÖYLEŞİLERİNDE BU AY

Tarih Vakfı İzmir Yedi İklim Söyleşilerinin Mayıs ayındaki konusu Gülhan Balsoy olacak. Balsoy, 18 Mayıs günü "Osmanlı Emek Tarihinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Kavramlarını Düşünmek; Cibalıkapı Tütün Fabrikası Örneği" başlıklı bir sunum gerçekleştirecek. Osmanlı emek tarihi henüz üzerinde çalışılması ve geliştirilmesi gereken bir alan. Bu alan içinde de tek tük birkaç örnek dışında işçi sağlığı ve iş güvenliği kavramlarını hak ettikleri şekilde tartışılmamış durumda. Cibalıkapı Tütün Fabrikası örneği iki bine yakın işçinin aynı mekânda çok yoğun bir şekilde bir arada çalışmaları ve de daha önemlisi işlenen ürünün yani tütünün işçilerin sağlığı üzerindeki oldukça ağır etkisi nedeniyle işçi sağlığı kavramını tarihsel boyutuyla düşünmemiz için bize önemli bir imkân sunuyor. Bu sunumda Cibalıkapı Fabrikası örneği üzerinden işçi sağlığı kavramı ele alınacak.

TARİH VAKFI

ERKEN CUMHURİYET, NÜFUS SORUNU VE ÇOCUK ÖLÜMLERİ

ZAFER TOPRAK

Cumhuriyet, savaşlarla dolu yakın geçmişinden nüfus sorununu devralmıştı. Bu aynı zamanda kadın sağlığı ve ister istemez doğum meselesini gündeme getiriyordu. Erkek kıtlığı ve geçim derdi nedeniyle evlilik oranındaki düşüşün yanı sıra, çocuk ölümleri oranı da son derece yüksekti. Bu arada kürtaç, eski terimle ıskat-ı cenin, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de vahim sonuçlar doğuruyordu. Yaşam umudu, diğer bir deyişle insanların ortalama ömrü, Batı’da ellinin üzerine çıkmış iken Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında otuz yaşın üzerine geçmiyordu.

Türkiye, on yılı aşkın bir dönem kap-sayan kendi Cihan Harbi (1912-1922) nedeniyle önemli ölçüde nüfus kay-bına uğramıştı. Anadolu –ve Trak-ya– neredeyse beş ila yedi milyon arasında bir nüfusu yitirmişti. Üste-lık yitirilen nüfus toplumun faal ve üretken kesimiydi. Özellikle Balkan Harbi ile birlikte ölüm oranları hızla yükselmişti. Ölüm-ler salt asker kes-i-minde değildi, özellikle sivilleri kap-sıyordu. Savaşın yanı sıra koşulların son derece elverişsiz oluşu, bilgisiz-lik, açlık, tıbbi araç gereç noksanlığı, hasta sevkıyatı için yeterli ulaşım olanaklarının olmayışı ölüm oranla-rını sürekli yukarı çekiyordu. Balkan Harbi yıllarında asker ölümü daha çok açlık, susuzluk ve salgın hasta-lıklardan kaynaklanıyordu. Sağlık hizmetlerinin yetersizliği, bina, ilaç, doktor ve hemşire açığı binlerce has-tanın bakım beklerken ölümüne ne-den oluyordu. Üç yüz kapasiteli Had-dimköy Hastanesi’ne dört bin hasta sevk edilmmişti; bu orantısızlık sağlık hizmetlerinin ne denli yetersiz oldu-ğunu gösteriyordu.

SAVAŞ VE SALGIN HASTALIKLAR

Savaşlarda en büyük sorun salgın hastalıklardı.¹ Cepheye baş gösteren bu tür salgınlar kısa sürede cephe gerisine, kentlere, kasabalara, köy-

lere yayılıyordu. Bu konuda en riskli kent İstanbul’dur. Trenle İstanbul’a sevk edilen hastalara yer bulmak her geçen gün zorlaşıyordu. Sarayburnu Parkı bir çadırli sihi ordugâha dö-nüşmüştü. Şehremaneti, açıkta, bakımsız hastalara yer bulmak için bü-yük çaba sarfediyordu. Boğaziçi’nde büyük oteller, yalılar boşaltılmış, Ka-dirga Veladethanesi’nin (doğumevi) yanında Kabataş, Zapyon ve Galata-saray liseleri, Darülmualimin, Hay-darpaşa Tıp Fakültesi, Darülfünun başta olmak üzere ne kadar eğitim kurumu varsa bu işe hasredilmişti. Koleralı hastalar Gülhane Parkı’na bırakılıyor, hasta sayısı arttıkça te-davi de güçleşiyordu. Bir aralık bu hastaların tedavi ve barındırılma-ları için camilerden yararlanılması düşünüldü. Açıkta kalan hasta er-le-rin camilerde barındırılmasını öne-ren Cemil Paşa’ya Evkaf Nazırı Ziya Paşa karşı çıkacak, konu Heyet-i Vükela’da görüşülecekti. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi’nin, gerekirse bu konuda fetva verebileceğini bildir-mesi üzerine Ayasofya, Sultanahmet ve Şehzadebaşı camileri yaralı ve hasta neferlere ev sahipliği yapıyordu. Yüksek ölüm oranları yurtdışında da yankı uyandırmış, İngiltere Kızılhaç’ı ile Mısır Hilal-i Ahmer’i üçer doktor göndermiş, üç Alman hemşiresinin de katılımıyla bir sağlık ekibi oluşturul-

muştu. Ekip, Ayastefenos’ta (bugün-kü Yeşilköy) Hilal-i Ahmer ile birlikte çalışmıştı. Balkan Harbi’nin sona er-mesiyle, cephedeki salgın hastalıklara-nın ülkeye yayılma tehlikesi daha da vahim bir durum oluşturdu. Kolera ve lekeli tifodan ölümler Ankara, Trabzon ve Van illerinde savaşta ve-rilen kayıptan daha yüksekti.²

Savaş savaşı izledi. Balkan Harbi’nin ardından dört yıl süren Cihan Harbi ölüm oranlarını daha yukarı çekti. Ordu mevcudunun yüzde 12’si savaş sırasında hastalanmıştı. Hasta sayı-sının yarıldan fazla oluşu, açlık, dori-durucu soğuk, ulaşım olanaklarının olmayışı, sevkıyatın aksaması gibi nedenlerle açıklanabiliyordu. Cihan Harbi’nde 2.850.000 kişi silah altına alınmıştı. 1914’te Osmanlı ordusu 1881 ve 1892 arası doğumlarından oluşmak üzere 150.000 kişiydi. Seferberlik ilan edilince 1898’e kadar doğum-ların celbi ile 780.000, yedek ve müstahfazlarla (dağıtılmış olanlarla) 1.720.000, toplam 2.850.000’i bulmuş-tu. Savaş son bulduğunda, 1918 Kasım ayında bu sayıdan geriye 60.000 kişi kalmıştı. İnsan kaybı 50.000 şehit, 35.000 yaralanarak vefat, 240.000 hasta, 400.000 yaralı, 1.560.000 za-yıf-kaçak-kayıp olmak üzere toplam 2.290.000 idi. İleriki yıllarda Erkan-ı Harbiyye (Genelkurmay) sağlık da-

iresinin hazırladığı raporlara göre Cihan Harbi zayıfatı şu sayılara ulaşmıştı: Şehit ve vefat 501.091, tedavi edilenler 2.167.841, malul ve çürük 891.364, toplam 3.560.296. Cephele- re göre şehit, yaralı ve hastalıktan vefat dökümü durumun vahametini ortaya koyuyordu: Kafkas cephesin- de 218.687, Çanakkale'de 101.269, Sina ve Filistin'de 80.964, Irak'ta 44.821, sair mevkiiler 34.872, İzmir ve havalisi 9311, Galiciya 4272, Roman- ya 4166, Drama 1675, Hicaz 878, Ye- men 85 olmak üzere toplam 501.091. Mütareke'de Harp Sıhhiye Tarihî Komisyonu'nun tespit ettiği sayılara göre 6576 muvazzaf subay şehit ol- muştı. Bunlardan 344'i yaralanarak, geri kalanı bulaşıcı hastalıklardan ve- fat etmişti.¹

Uzun Cihan Harbi'nin üçüncü ev- resinde, 1919-1922 Kurtuluş Savaşı yıllarında ise, düzenli orduyun ku- ruluşundan sonra, salgın hastalık- larla mücadele oldukça etkili oldu. Bu dönemde de daha öncelerinde olduğu gibi ulaşımındaki yetersiz or- tam, sağlık hizmetlerini büyük öl- çüde aksattı. Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi'nin 1340 tarihli, İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu'nda orduda hasta ora-

nı %7,6; bütün kuvvetlere göre ölüm oranı %26; hasta girişine göre ölüm oranı %33 olarak belirtiliyordu. Sa- vaş sırasında ulaşım olanakları son derece sınırlıydı. Etkin hasta sevki- yatı olanakları olsa bu oranlar yarıya inebilirdi.

Bu veriler cephedeki gelişmelerin sonucuydu. Nüfusu cephe gerisinde kıran diğer etmenler ise açlık, salgın hastalık, tehcir, mübadele türü geliş- melerdi. Bugünkü Anadolu'da kimi hesaplara göre birbirini izleyen üç savaş sonucu nüfus 18-20 milyondan 13 milyon dolayına düşmüştü.

CUMHURİYET VE NÜFUS SORUNU

Böylece Cumhuriyet, savaşlarla dolu yakın geçmişinden nüfus sorununu devralmıştı. Bu aynı zamanda kadın sağlığı, ister istemez doğum mesele- sini gündeme getiriyordu. Erkek kıt- lığı ve geçim derdi nedeniyle evlilik oranındaki düşüşün yanı sıra, çocuk ölüm oranı da son derece yüksekti. Bu arada kürtaj, eski terimle iskat-ı cerin, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de vahim sonuçlar doğ- uruyordu. Yaşam umudu, diğer bir deyişle insanların ortalama ömrü, Batı'da ellinin üzerine çıkmış iken

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında otuz yaşın üzerine geçmiyordu. Bir yandan evliliği özendirmek, doğurganlığı artırmak, öte yandan özellikle halk sağlığına önem vermek gerekiyordu. 1-3 Eylül 1925 tarihleri arasında toplanan Birinci Milli Türk Tıp Kongresi'nin ana konusu çocuk ölümleriydi.⁴

Resimli Ay'ın daha ilk sayısında Sa- biha Zekeriya, makalesine "İçin için ölen bir millet" başlığını atmıştı ve "Cumhuriyet'i tehdit eden müthiş tehlike" olarak çocuk ölümlerini gösteriyordu. Doktor Hakkı Şinasi Paşa'ya gönderme yaparak, ülkede çocuk ölüm oranının yüzde 80 gibi son derece yüksek bir oranda oldu- ğunu ileri sürüyordu. Geri kalan yüz- de 20'nin de durumu ayrıca vahimdi.⁵

Nüfus sorununa eğilen tabiilerden biri de, bu konuda *Nüfus Mesele- si ve Küçük Çocuklarda Vefiyat*⁶ adlı bir kitap yazan Besim Ömer'di. Besim Ömer'e göre Cihan Harbi'nin çıkış nedenini sosyologlar, iktisatçı- lar, siyasetçiler farklı şekillerde açık- lamışlardı, fakat hepsinin birleştiği bir nokta vardı. Sınır bölgelerinde, ülkeleri ayıran dar topraklarda nü- fus aşırı ölçüde yoğunlaşmıştı. Bu da

emperyalist gayeleri kamçılıyordu. Emperyalizmin yıkılmasını geciktiren Cihan Harbi nüfus artışına bir ölçüde ket vurmuştu. Sosyalizme yönelen ülkelerde ise nüfus kontrolü özendirilmişti. İtalyanlar, Almanlar, Japonlar düzenli göç örgütleri kurmuşlardı. Amerika, kıtanın batısına doğru yayılmıştı. Kısaca Cihan Harbi birçok ülkede, o günkü deyimle "tezyüd-i nüfus", nüfus artışı sorunu doğurmuştu. Türkiye'de ise Cihan Harbi ve daha önceki savaşlar ortaya "tenâküs-i nüfus", yani nüfus azalışı sorunu bırakmıştı. Türkiye, Batı'da yaşanan nüfus devrimini yaşamamıştı. 16. yüzyılda Avrupa nüfusunun neredeyse dörtte birine sahip olan Osmanlı Devleti, Cihan Harbi arifesinde Avrupa nüfusunun ancak yüzde 7'si kadar bir beşeri sermayeyi elinde bulunduruyordu.

Sabiha Zekeriya, *Resimli Ay*'da bu soruna eğiliyor, nüfus azalışı karşısında sosyologlar, iktisatçılar ve siyasetçilerin sessiz kaldığını söylüyordu. Bu devasa sorunun tümünü ele almak yazarın boyunu aşıyordu. Ama o yine de bu sorunda en büyük rolü oynayan "çocuk meselesi"ne eğilmenin aciliyetini gündeme getiriyordu. Ülkede demiryolu sorunu, kuponlar sorunu etrafında heyecan duyanlara bunlardan daha önemli bir "çocuk meselesi" olduğunu hatırlatıyordu. "Çocuk meselesi"nin değişik boyutları vardı. İktisadi, ictimai, dinî, hukukî, sıhhi birçok yönden

söz edilebilirdi. Fakat meselenin her türlü bilinç sahibini dehşete düşüren yönü çocuk ölüm oranlarıydı. Ülkede bu konuda sağlıklı istatistikler yoktu. Ama başta Besim Ömer Paşa olmak üzere doktorların, çocuk hastanelerinin bu konuda verdikleri rakamlar İstanbul'da yüzde 80, Anadolu'da yüzde 90 gibi çok yüksek oranlara karşılık geliyordu. Bu oranları Himaye-i Etfal Cemiyeti de doğruluyordu. Nüfus azalışı ile çocuk ölümleri arasında doğrudan bir bağ vardı. Kimileri nüfus azalışına çözüm için zorunlu evlilik ya da çok eşli evliliği öneriyordu. Ama son kertede bunların çözüm olması düşünülemezdi.

Evet, yüzde 80, yüzde 90 çocuk daha ilk yaşlarında hayatlarını kaybediyordu. Peki geride kalan yüzde 10'un durumu neydi? Buna yine Sabiha Zekeriya cevap veriyordu: Her şeyden önce yetimler vardı. Bunların sayısı 200 bin dolayındaydı. Küçük bir kısmı devlet tarafından himaye ediliyordu. Kalan 190 bin sokakta kalmıştı. Yine çocukların önemli bir kısmı doğru dürüst beslenemiyordu. Bu oran onda dokuzdu. Üçüncü mağduriyet gayri meşru çocuklarınkıydı. Bir kısmı Darülaceze bünyesinde, önemli bir kısmı ise sokaklarda telef oluyordu. Bir diğer çocuk felaketi kimi "ticaret kumpanyaları" tarafından sokaklarda diledirilen çocuklardı. Yoksul çocukların önemli bir kısmı, evsiz barksız, cami avlularında, köp-

rü altlarında, çeşme diplerinde yatıp günlerini serserilikle geçiriyorlardı. İçlerinden bir kısmı bedenlen sakat ve malulüdü. Aralarında kör, topal, dilsiz, sağır olanlar vardı. Ülkede bunlara sahip çıkacak, bu çocukları himaye ve tedavi edecek herhangi bir müessese yoktu. Kimi çocuklar ırsi olarak ya da daha sonradan frenji kapmıştı ve talihlerine havale edilmişti. Fakr u zaruret içinde büyüyen veremli çocuklar toplum kurbanları olarak ölüme terk edilmişlerdi. Alkolik ana babadan doğan dimağı malul çocuklar, mecnunlar, suçlu çocuklar yukarıdakilere ilave edilmeliydi.

Azrail'e tevdi edilen yüzde 90'ın yanı sıra hasta, dimağın ve bedenlen malul, hayırsız, canî, serseri dilenci, öksüz vs. eklenince geriye yüzde 5 kalıyordu. Sabiha Zekeriya yüzde 5'ten ilk tahsil yoksunu, ağır işlerde istihdam edilerek bedensel gelişimlerini tamamlayamamış ya da tembel, budala, miskin çocukları da çıkarıyor ve geriye sağlam ve yarınlarına güvenilecek ancak yüzde iki oranında çocuk kaldığını kaydediyordu. Bu oranla nasıl "asri bir millet", nasıl "demokrasi" inşa edilebilirdi! Cumhuriyet'in temel sorunu buydu.

AMERİKA'DA ÇOCUK SORUNU

Avrupa'da ve Amerika'da bu soruna elli yıl önce çözüm aranmaya başlanmıştı. Nitekim Amerika'da on sene içerisinde çocuk ölüm oranı yüzde 50'den yüzde 16'ya çekilmişti. Son yıllarda yeni örgütlenmeler ve alınan önlemler sonucu bu oranın yüzde 2'ye kadar düşürüldüğü iddia ediliyordu. Amerika, İngiltere, İskandinavya, bütün bu ülkeler örnek olacak gelişmelere sahne olmuştu. Bu hususta Almanya, Fransa, merkezi Avrupa hükümetleri ve Doğu dünyası çok geri kalmıştı. Gelişmiş ülkelerin aldıkları tedbirler her yönüyle uygulanamasa bile bu konuda ilk adımların atılması şarttı. İşin parasal yönü bir kenara bırakılırsa hükümetin bu konuda alacağı birçok önlem vardı. Bu konuda duyarlı olmak gerekiyordu. Hükümetle de yetinmemeli, tüm milleti seferber ederek "mukaddes bir ittifak" ile bir "çocuk cihadı" açıl-

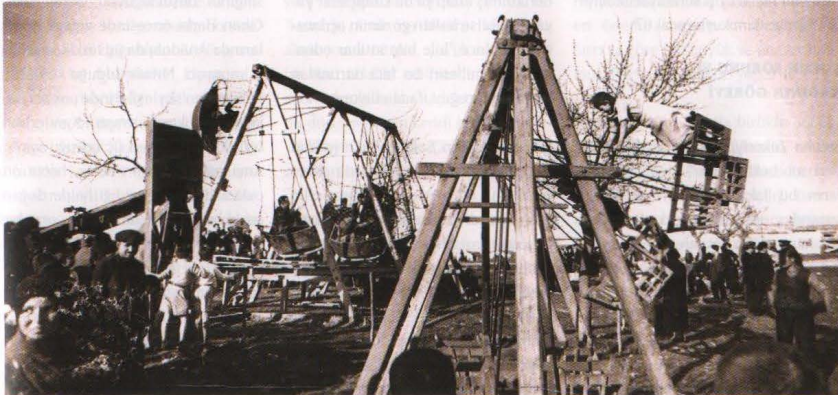
malıydı. Hükümet ile millet bir araya gelirse bu konuda hiç umulmayan sonuçlar elde edilebilirdi. Bu "cihad"ın en büyük bayraktarları kadınlar olmalıydı. Bu konuda yıllardan beri çocuklarını toprağa veren, ülkede olanaksızlıklar ve cehalet nedeniyle acı gözyaşları döken kadınlar sorumlu tutmakla bir yere varılamazdı. Kadınların da sorumlu tutacağı bir muhatap vardı ki o da hükümetti. Hükümet o güne kadar kadınları bu cehaletten kurtarıp kendilerini çocuklarına ve vatanlarına faydalı edebilecek bir terbiye düzeni kurmamıştı. Bir kasırga gibi ülkeyi başta başa saran hastalıklara karşı, çocukları sigorta edecek önlemler almamıştı. Çocukların sağlıklı bir biçimde büyümesini sağlayacak en küçük önlemleri bile akla gelmemişti. Bu "cihad"da kadınlarla hükümet ortak çaba göstermeliydi. Hükümet gerekli kurumsal düzenlemeleri yapmalı, anneler de birer gönüllü olarak bu "cihad ordusu"nda çalışmakla iftihar etmeliydi.

Sabiha Zekeriya'ya göre bu konuda örnek alınması gereken ülke Amerika'ydı. Amerika'da 1913 yılında sosyologların yaptığı inceleme sonucu ülke çocuklarının yüzde 22'sinin öldüğü, çocuklara ait örgütlenmenin uygar bir ülkeye yakışmayacak bir düzeye olduğu ortaya konmuştu. Bu durumu tüm ülkeye bildirmek ve gerekli önlemleri almak için bir kongre toplanmış ve başkanlığına Başkan Theodore Roosevelt getirilmişti. Roosevelt, ülkedeki "çocuk faciası"nı dinledikten sonra, yaptığı konuşma-

da on yıldır başkanlık konumunda bulunduğu halde bu sorunu ihmal ettiğinden dolayı sorumlu olduğunu söylemiş ve "günahı"nı tamir için başkanlığının son yılını Amerika'da "çocuk yılı" olarak ilan etmişti. Bu yıl çerfında hükümet ile millet el ele verecek, çocukların sıhhi, toplumsal, iktisadi, ahlaki konularını ıslah için gerekli bütün önlemler alınacak, Temsilciler Meclisi çocukların uygar bir toplumda yaşamaları için şart olan haklarını koruyacak kanunlar çıkaracaktı. Roosevelt konuşmasına "Amerika'nın hayat damarlarına şırınga edeceğimiz bu kuvvetle yarınlık Amerika'yı yapacağız Efendiler!" sözleriyle son veriyordu. Böylece 1914 yılı Amerika'nın "çocuk yılı" olmuştu. Açılan "cihad"a Amerika'da yedi milyon kadın katılmış ve bütün bu kadınlar çocukları üzerine "kalpleri titreyen annelere has olan bir şefkatle" gecelerini gündüzlerini bu hayırlı işe hasretmişlerdi. Fakir aileleri ziyaret ederek çocuklarını nasıl büyüteceklerini öğretmişler, onların eksikliklerini gidermek için şefkat kurumları açmışlar, okullar, hastaneler, çocuk mürebbiyelerini yetiştirecek eğitim kurumları, şefkat yuvaları, kısaca çocukların selameti için gerekli her türlü örgütlenmeyi gerçekleştirmek için canla başla çalışmışlardı. Sokak sokak kürsü kurup annelere bir ağızdan "Çocuklarınızın kurtarılması için Amerikalılar imdadımıza geliniz" diye seslenmişlerdi.

Resimli Ay daha ilk sayılarından itibaren eleştirel kimliğini ortaya

koyuyor, ülkenin toplumsal sorunlarına dikkat çekiyordu. Sabiha Zekeriya yazısında, Amerikalıların bütün Amerika'yı telaşa verdikleri çocuk faciasının rakamlarıyla Türkiye'ninkiler yan yana konduğunda Türkiye insanının hicabından yerin dibine geçmesi gerektiğini söylüyordu. Ülkede bu vahim durum karşısında ne bir telaş ne de heyecan vardı. Hükümet ülkedeki "çocuk faciası"ndan bihaberdi. Ülkenin her ihtiyacı için bütçeye bir tahsisat konurken, çocuklar düşünülmemişti. Kadınlar, her gün mezarla verdikleri çocuklarının mesuliyetini kader ve talihe havale ediyorlardı. Sabiha Zekeriya hükümeti eleştirirken ülkenin varlıklı kesiminden kadınlara da sitemlerini eksik etmiyordu. Gönül eğlendirmek için tiyatrodan tiyatroya, sinemadan sinemaya koşan, tuvaletleri, süsleri için bol keseden para harcıyıp bonkör davranan bu "asrı" kadınlar çocuklara yardım sırası geldiğinde suskun kalıyorlardı. Şehrin bir tarafında sıcak odalar, renkli ve süslü koltuklar içinde yaşayan anneler varken, şehrin öte tarafında sıvaları dökülmüş, tavanları çökmüş harap kulübesinin içinde yoksul kadın hasta olan çocuğunu doktora götürüyor, ona bir sıcak çorba içermiyordu. Bu kadın ve çocuk da varlıklı kesimle aynı millettendi. Aynı dinden, aynı cinsiyetten insanlardı. Oysa toplum nankördü. Birine ölümü, ötekisine refahı bahşetmişti. Refah ve huzur ile göğsünü şişiren anne, biraz gurur ve azimetten eriştiği yüksek semalardan başını aşağı eğip, fark u zaruret için-

deki kadın ile kendisinin arasında fark olmadığını anlamalıydı. O yok-sul çocuğun o varlıklı anneden de bir şefkat alacağı vardı. Analık yalnız kendi çocuğu için ağlamamalı, isyan etmemeliydi; ülkede her eza gören, her ağlayan çocuğun gözyaşı her annenin kalbinde bir iz bırakmalıydı. Sabiha Zekeriya ekâbir kadınlara

lılarıyla çınlatanlar da kadınlardı. Türkiye'nin karşılaştığı felaket, Amerikalı kadınları coşturan felaketten yüz misli vahimdi. Felaketi görmeyen hükümetlerine Amerikan kadınları eylemleriyle gerçeği göstermişlerdi. Hastalığın tedavisi için "cihad" açmış, yavrusunu koruyan bir aslan gibi toplumsal soruna sahip çıkmış-

savaşlarla, Türk nesli en gürbüz, en cesur, en güçlü evlatlarını zorunlu olarak vatan müdafaaasında yitirmişti. Bir yandan verem, frengi, malya gibi bulaşıcı hastalıklar, öte yandan cehalet ve sefalet nedeniyle binlerce çocuk çok küçük yaşta yaşamlarını yitiriyordu. Bu gelişmelerin sonucu tam bir "inkıraz", tam bir çöküştü.

Cihan Harbi ertesi yeni kurulan aileler "çorak"tı, "kısır"dı. Artık ne kadın, ne erkek çocuk istiyor, çocuk bir engel, bir dert telakki ediliyordu. Bir kaza eseri hamile kalan kadın ise çocuğunu düşürmek için kendi hayatını bile tehlikeye atıyordu. Çocuk düşürme oranları her geçen gün artıyordu.

"Yumuşak koltuklar içinde tıttırdüğünüz sigaranın dumanları içinde bu çocukları hiç görmüyor musunuz?" diye soruyordu. Her türlü eğlence yerine muhteşem tuvaletleriyle koştan, giysileri için Beyoğlu'nda sınırsız para sarf eden kadın kendi cinsinden birçok kadının çocuklarının sefaletle mahkûm olduklarını gördükten sonra kalbinde hiçbir isyan taşımıyor muydu? Karlar içinde, göğsü bağlı açık, çıplak ayaklarıyla koşan çocuk gözünü önünden geçerken tuvaleti için döktüğü paranın cüz'i bir aızıyla bu çocuğa başına sokacak bir yuva hazırlamayı hatırlında geçiriyor muydu? Zamanlarını eğlence, itriyat ve giysi mağazalarında ve eş dost ziyaretlerinde geçiren anne, savaştan sonra ülkede baş gösteren çocuk faciasını hiç arayıp sormayacak mıydı? Bunları kim kurtaracaktı?

ÇOCUK SORUNU VE KADININ GÖREVİ

Sabiha Zekeriya "Bunu da erkeklerden mi bekleyelim?" diyor, kadınların bu lakayt tavırlarının onları vatandaş addetmeyen, kadın-erkek ayrımına giden kesimleri haklı çıkarıldığını söylüyordu. Telif olan yüzde 95 çocuğun yüzde 50'sini topluma kazandırmak kadınların elindeydi. Bu konuda Amerikan kadını örnek alınmalıydı. Çocukların kurtuluşu için Amerika'da sokakları imdat çağ-

lardı. Türkiye'de kadınlar ilim ve irfan açısından Amerikalı kadınlardan geri olabiliyorlardı; fakat şefkat söz konusu olduğunda Türkiye'deki kadını Amerikalı kadından ayıran bir husus olamazdı.

Sabiha Zekeriya'nın yazısı basında yankı uyandırmakta gecikmedi. Ölüm oranlarının yüksek oluşu kısa sürede basının ana konularından birine dönüştü.

İkdam'daki bu yazıdan yola çıkan Selim Sırrı, *Resimli Ay*'da yayımladığı "Nasıl intihar ediyoruz" başlıklı makalesinde "ülke insanının hesap işleriyle uğraşmayı sevmeyişini, oysa istatistik bilinse, doğru dürüst sayısal veriler ortaya konga, bu verilerle donatılmış kitap ya da kitapçıklar yayımlanabilse halkın gözünün açılacağını, böylece "bile bile intihar eden" koca bir milletin bu feci durumdan kurtulabileceğini ifade ediyordu.

İşte bu açıdan Sabiha Zekeriya'nın *Resimli Ay*'daki yazısının son derece önemli olduğunu kaydeden Selim Sırrı, kendisi şehreminliği görevi üstlenmiş olsa bu yazıyı küçük bir risale haline getirip beş yüz bin adet basarak halka bedava dağıtacağını söylüyordu. Gelecek nesil gözler önünde sönüp gidiyordu. Bir millet koşa koşa ölümlü kucaklaşıyordu. Zaten yıllardan beri birbiri ardı sıra

Avrupa'da ya da Amerika'da olduğu gibi, Türkiye'de de sanatoryumlarda verem hastaları tedavi edilse, frengi, bel soğukluğu, malya gibi afetlerin önü alınsa, bataklıklar kurutulsaydı, herkesin sağlığı gözetilse sonuç olarak insanımızın yaşam umudu hızla yükselirdi.

İkdam'ın 16 Nisan 1925 günkü nüshasında "Verem afet halinde" başlıklı bir yazı yer almıştı. Yazıda veremin İstanbul'da önemli ölçüde tahribat yaptığı, dahiliye uzmanı tabiplere başvuran hastaların büyük bir kısmında birinci derecede verem, ikinci derecede ise frengi ve belsoğukluğu tespit edildiği kaydediliyordu. Ölümünün yüzde 70'i ise veremden kaynaklanıyordu. Verem özellikle fakirler ve safahat ve işret düşkün, yani alkolik, içki tutkunu gençler ve yeni yetişen genç kızlar arasında tahribat yapıyordu. Her geçen gün gazetelerde veremin, frenginin, malyanın Türk ırkını kemirip bitirmekte olduğu acı bir dille ifade olunuyordu.

Ancak, felaketlerin en korkuncu, doğumların çok düşmüş oluşu ve doğanların da hayatta kalma olasılığının düşüklüğüydü. Selim Sırrı, Cihan Harbi öncesinde ve savaş yıllarında Anadolu'da üç tetkik seyahati yapmıştı. Misafir olduğu köylerde halka olan söyleşilerinde pek acı hakikatlerle karşılaşmıştı. Kimilerinin bir, iki, pek azının üç çocuğu vardı. Ama çoğunluğunun sekiz, hatta on evladı dünyaya geldiği halde doğan çocuklarının yaşamadığını acı bir lisanla kendilerinden öğrenmişti. İstanbul'da ise çocuk sorunu daha feci bir manzara ortaya koyuyordu. Maişet darlığı nedeniyle gençler evlenemiyor, evlenseler dahi çocuk sahibi olamaktan kaçınıyorlardı. Son yıllarda eski payitahtta beş altı çocuklu

aile parmakla gösterilecek kadar azdı. Yeni Türkiye'nin insanının hali, varidatı tükenip de elindeki sermayeyi yiyen tüccarinkine benziyordu. Sonuç tabii iflasti.

DOĞUM ORANI-ÖLÜM ORANI

Yine gazetelerde, İstanbul'da doğum oranlarının ölüm oranlarının yarısını bulduğu yazılıydı. Oysa Almanya'da genel nüfus bir yılda iki milyon artmıştı. Doğum meselesi bundan böyle tüm milletlerin ana sorununa dönmüştü. Selim Sırrı durumun vahametini göstermek için karşılaştırmalara gidiyordu. 1921 yılında Japonya'da 1.800.000, Almanya'da 1.540.000, İngiltere'de 1.063.000, İtalya'da 1.250.000, Fransa'da ise 813.000 çocuk dünyaya gelmişti. Fransa'nın durumu parlak değildi: 1921'de 1920'ye oranla 21.000, 1922'de 1921'e oranla 53.000, 1923'te 1922'ye oranla 60.000 noksan çocuk doğmuştu. Bir Fransız profesör bu gelişmeler karşısında "Efendiler, büyük bir millet intihar ediyor ve ölüme doğru, bir müsabakaya iştirak etmiş gibi, bütün süratiyle koşarak gidiyor" demişti. Son altmış yıl zarfında genel nüfus Almanya'da 24 milyon, İngiltere'de 16 milyon, İtalya'da 15 milyon, Fransa'da ise 2 milyon artış göstermişti. Bunun temel nedeni Fransa'da evlilik oranının çok düşük oluşuydu. 1920'de 623.000 kişi, 1921'de 456.000 kişi, 1922'de ise yalnız 300.000 kişi evlenmişti.

Fransız başbakanı Clemenceau 11 Ekim 1919'da Senato'da yaptığı bir konuşmada, savaş ertesi Paris'te imzalanan Versailles Antlaşması'nda ilk maddede doğumların artırılması hakkındaki bir kararın yer alması gerektiğini söylüyordu. Zira Fransa geniş ailelerden mahrum kaldığı sürece, antlaşmaya ne türlü şart konulursa konsun, Almanya'nın bütün top ve tüfeği müsadere edilsin, son kertede, ileride yine yenik düşülecekti; çünkü bu doğum oranlarıyla ortada Fransa kalmayacaktı. Babalarının yerini tutacak evlatlar yetiştirilmedikçe bir toplum yok olmaya mahkûmdur.

Milletlerin hayatiyetinin ticarete, sanayiye, tarıma ve orduya bağlı olduğu söyleniyordu. Oysa hepsinin temeli aileydi. Cihan Harbi ertesi yeni kurulan aileler ise "çorak"tı. "Kısırdı". Artık ne kadın, ne erkek artık çocuk istiyor, çocuk bir engel, bir dert telakki ediliyordu. Bir kaza eseri hamile kalan kadın ise çocuğunu düşürmek için kendi hayatını bile tehlikeye atıyordu. Çocuk düşürme oranları her geçen gün artıyordu.

Bir ülkede ulusal serveti ortaya koyan emek bilfiil beşeri sermayeyle sağlanıyordu. İflasa giden millet parasızlıktan değil, çocuksuzluktan korkmalıydı. İşte burada en önemli görev eğitimcilere düşüyordu. Baba ve anne olmak yalnız bir toplumsal görev değil, aynı zamanda milli bir

göevdi. Ve bu, gençlere telkin edilmeliydi. Ülkenin geleceği çocuklardı. Çocuk olmayınca umuda da yer yoktu.

NE YAPMALI?

Yapılması gereken, insana geçenebileceği fırsatı veren yasal düzenlemelere gitmekti. Yoksa fakir ailelerin çocukları iyi beslenemez, bundan yine ırk zarar görürdü. İstanbul'da Şehremaneti irzahaneler, süt çocuğu yuvaları açmalı, Besim Ömer Paşa ve Doktor Safiye Ali Hanım'ın himmetiyle doğan Süt Damlası türünde kurumlar ülkenin dört bir yanında faal olmalıydı.

Kısaca, toplumsal sorumlulukların arasında bir de çocuk sorunu yer almalıydı. Bütün dikkatler çocuklara yönlendirilmeliydi. Zira ülkenin en önemli kaynağı onlardı. Selim Sırrı'ya göre "enbüyük ve en devamlı muzafferiyeti çocuklar yapar"dı.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte çocuk sorunu kısa sürede ülkenin temel sorununa dönüşmüştü. Bu sorunun ana eksenini ise doğurganlığı özendirme ve çocuk ölümlerinin önüne geçmek oluşturunuyordu. Çocuk ölüm oranları herkesi korkutacak düzeyde yüksekti. Devlet ve halk kitleleri bu sorunun üzerine eğilmek zorundaydı. Himaye-i Etfal Cemiyeti Reisi ve Kırklareli Mebusu Doktor Fuad Bey'in çocuk ölümleri üzerine Gür-

büz Türk Çocuğu mecmuasında yazdığı makale kamuoyunda ve hekimler aleminde derin ilgi uyandırmıştı. Yine o sırada Çocuk Sarayı'nın açılış töreninde Başvekil İsmet Paşa çocuk sorunun öneme değinmiş, ülkede çocukların korunması için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamıştı:

Bu konuda alınan önlemler sonucu, 1927 yılına gelindiğinde çocuk ölüm oranları yüzde 25 ila 35 arasına çekilmişti. *Reaîmîlî Ay* çocuk ölümleri üzerine düzenlediği anketle okulları karşısına bir kez daha çıkacaktı. Sabiha Zekerîya "Çocuk ölümünün önüne nasıl durabiliriz?" başlıklı yazısında her halükârda ülkede çocuk ölüm oranının yüksek olduğunu hatırlatıyor ve hükümetin bu işe el atması gerektiğini vurguluyordu. İster yüzde 70, ister yüzde 50, ister yüzde 25 olsun sorun oran meselesi değildi. Gerçek olan, ülkede çocukları koruyacak bir kurumun noksanlığıydı. Çocukların haklarına sahip çıkacak bir mevzuat yoktu. Kadın bilimsel yöntemle çocuk büyüme ilminden mahrumdu. Toplum olarak bu durumdan ülke sorumluydu. Sorunun kutsal bir ideal gibi herkes tarafından iman ve samimiyetle kavranması gerekiyordu.

Ortada bakımsız, gıdasız, parasız, sıhhsiz, melcesiz, himayesiz Türk çocukları vardı. Bunlar ülke insanının kayıtsızlığı nedeniyle ölmekteydi ve kurtarılmaları mümkündü. Sabiha Zekerîya'ya göre, çocuk sorununun esaslı bir adım atabilmek için üç konuya açıklık getirmek gerekiyordu. Her şeyden önce çocuk sorunu bir şefkat sorunu mu, bir bilim (fen) işi miydi. İkinci konu çocuk sorununun yalnız bir sağlık sorunu mu, yoksa aynı zamanda toplumsal bir sorun mu olduğuydu. Ve nihayet çocuklar için gerekli kurumsal örgütlenmeyi hükümet mi, yoksa millet mi yapmalıydı. Bu üç soruna açıklık getirmedikçe atılacak adımlar hedefi tayin etmeden karanlıkta yol aramaya benzeyecekti. O güne kadar çocuk sorunu bir hayır işi, bir şefkat işi olarak ele alınmıştı. Sefalet, ıstırap karşısı duyulan şefkatle çocukları himaye etmekten, açlara ekmek, çıplaklara giyecek vermekten ibaret olacak olan bir devir kuşkusuz insanî duyguların tercümanı olacaktı. Ancak fukaralık ve muhtaç durumda olmak iktisadî ve toplumsal nedenlerin sonuçlarıydı. Bunlara şefkatle karşı koymak anlamlı bir sonuç doğurmaz, bilakis aranın açılmasına neden olurdu. Sokakta dilenen çocuğa verilen para onu kurtarmaz, bilakis ona ko-

lay para kazanmanın ve tufeyli yaşamının yollarını öğretirdi.

Her çocuğun gelişimi için bir dizi ihtiyaç vardı; bunlar sıhhi, terbiyevi, toplumsal olabilirdi. Bunları incelemek, her birinin ihtiyacına göre önlem alarak çocuğu kurtarmak gerekirdi. İhtiyaçları incelemeyen yapılan yardım çoğu kez sakıncalı sonuç doğururdu. Şefkat esaslı üstüne kurulan toplumsal yapı bu tür bir incelemeye ihtiyaç görmez, kendini açları doyurmak, çıplakları giydirmekle sorumlu görürdü. Kuşkusuz, her tarafta çocukların himayesi sorunu başlangıçta şefkat sorunu olarak ortaya çıkmıştı. Ancak toplumsal sağlık anlayışı ve toplumsal hizmet güdüsüyle bilimsel, "fennî" bir kısve kazanmıştı. Şefkat döneminde çocuk ölümlerine karşı alınan önlemler tedavi edici, o günkü terimiyle "şafî" yani şifa vericiydi. Toplum kendini çocuk hastalandığı zaman doktor bulmak ve ilaç vermekle mükellef addederdi. Çocuğun hastalanmaması ile ilgilenmezdi. Fakat çocuk sorunu bir bilim, bir "fen" işi olarak kabul edilince önleyici, o günkü deyimle "vâkı" koruma anlayışı geliyor, toplumsal kurumlar çocuğun hastalanmaması, doğal gelişimini sürdürmesi için çalışıyor, bunu temin için çö-

zümleler üretti. Toplum annelere bu çocukların sağlam büyütelebilmemesinin yöntemlerini göstermeliydi. Tedavi edici tedbirlerden çok, önleyici tedbirler ön plana geçmeliydi.

Çocuk sorununa bilimsel, "fennî" bir çözüm bulabilmek için öncelikle gerekli incelemelerin yapılması şarttı. Çocuk ölümlerinin miktarı, bu ölümlerin hangi sınıf aileler arasında daha çok olduğu, hangi yaştaki çocukların ölüm oranının yüksek olduğu, ölüme neden olan hastalıklar, bu hastalıklarla mücadele için elde olan sıhhi yöntemlerin yeterliliği, tüm bunlar bilimsel şekilde incelenerek sayıya dökülecek ve hastalık teşhis edildikten sonra tedavisi yoluna gidilecekti.

ŞEFKAT DEVRİNDEN FEN DEVRİNE

İkinci konu, çocuk sorununun salt çocuk ölümüyle ilgili olmadığı. Büyüyen her çocuğun topluma yararlı bir unsur olması gerekirdi. Toplumda alkolik, frengili ve diğer bulaşıcı hastalıklarla malul babaların çocukları zekâ, dimağ yönünden bir dizi sorunla karşılaşıp, çoğu kez sağlıklarını kaybederlerdi. Toplumda yine dejenere ailelerin doğduğu hırsız, katil olmaya meyyal bir sınıf çocuk vardı. Anaları babaları hayatta iken ihtimam gösterilmemiş çocuklar vardı. Yetimler, öksüzler vardı. Gayri meşru çocuklar vardı. Açlıktan ölen, terbiye görmediği için zekâsını kaybeden ve özel gelişim ortamlarından ve zorunlu eğitimden mahrum bırakılmış, ağır işlerde çalıştırılan, kaybolmaya namzet birçok çocuk vardı. Bilimsel, "fennî" yöntemlerle bunların büyük bir kısmını kurtarmak ve topluma yararlı bireylere dönüştürmek mümkündü. İşte şefkat devrinde fen devrine geçiş bu çocukları da kazandıracaktı. Her sınıf çocuğu ihtiyacına göre ayrı kurumsal düzenlemelere gidilmeli, her çocuk ayrı ayrı ele alınarak ona hayat imkânı verecek çözümler aranmalıydı. Tüm bunlar tabii ki kısa sürede gerçekleştirilecek işler değildi. Yirmi senede, elli senede olabılırdı. Ama kaybedilecek zaman yoktu. Bu işlere bir an önce başlanması gerekirdi. Belki atılan ilk adımlar yetersiz kalacaktı,

fakat yarının başarıları için zemin oluşturacaktı. Öncelikle çocuk sorununun bir şefkat işi olmadığı, bir fen işi olduğu kabul edilmeli, tedavi edici, "şâfi" önlemler yanında önleyici, "vâki" önlemler bir an önce alınmalıydı. Bu nedenle bilimsel, "fennî" kurumları meydana koymak için genel bir seferberlik gerekiyordu.

Öncelikle çocuk sorununun bir şefkat işi olmadığı, bir fen işi olduğu kabul edilmeli, tedavi edici, "şâfi" önlemler yanında önleyici, "vâki" önlemler bir an önce alınmalıydı. Bu nedenle bilimsel, "fennî" kurumları meydana koymak için genel bir seferberlik gerekiyordu.

Öte yandan çocuk sorunu salt bir sağlık sorunu olamazdı. Bu aynı zamanda toplumsal bir sorundu. Çocuk ölüm oranının yüksekliği doğal olarak sağlığı ön plana çekiyordu. Ama çocuk sorunu salt sağlık olarak görülmemeliydi. Çocuğun evi, terbiyesi, çevresi, okulu, oyun araçları, sıhhi gelişimi, konumu ve hakları, ruhi terbiyesi, toplumsal düşünce yapısı, dimağ yönünden bozuk ya da ahlak sorunu olan çocukların tedavisi, çocuk mahkemeleri, bakım evleri, sağlık istasyonları, kısaca çocuğun gelişimini sağlayacak kurumlar, örgütler, hep bu devasa sorunun parçalarıydı.

Tüm bu uğraş alanı doktorların yapacağı bir iş olmanın ötesinde, doktor, eğitici, toplumbilimci, sporcu, terbiyeci bütün bu uzmanlık alanlarının ortak çabasıyla çözüm bulabilecekti. Nitekim Başvekil İsmet Paşa'nın uyarıları, çocukların yaşamını düzenleyecek araçların ortaya konması fikri çocuk sorununun artık şefkat devrinde çıkıp fen devrine girdiğinin, yalnız bir sağlık sorunu olmayıp, bütün toplumun etmenlerin bileşimi olduğunun kanıtıydı. Tüm bu toplumsal güçlerin birleşmesi sorunu ikinci bir sorunu doğururdu. Bu güçlerin hareket noktası neresi olacaktı.⁸

IRK SORUNU VE ÖJENİZM

Doğurganlığın Cumhuriyet'in ilk yıllarında temel sorunlardan biri

olmasının yanı sıra öjenik fikirler yine bu tarihlerde ortam buldu. Her doğum "sağlıklı" doğum olmayabilirdi. Seçici bir doğum anlayışı gündemdediydi. Sabiha Zekeriya Resimli Ay'da "Çocuk yapmak kanunen men' edilebilir mi?" sorusunu soruyordu.⁹ Irk sorununun giderek rağbet gördüğü iki dünya savaşı arası dö-

nemde öjenizm Türkiye'de de yankı uyandırmıştı.

O sıralarda İsviçre'de yeni bir kanun çıkarılmıştı. Bu kanuna göre deliler ve frengililerin evlenmesini önlemek için onların tenasüliyet yetenekleri, doğurganlıkları bilimsel yöntemlerle yok edilecekti. Kimileri bunu gayri insani, "vahşiyane" bir önlem olarak görüyordu. Necmeddin Sadık bunlar arasındaydı. Bu tür bir önlem bireyin özgürlüğüne tecavüzdü. Bilimin bu tür hastalıklara er geç tedavi çaresi bulabilmesi olanağına karşı, bu insanların tenasül yeteneklerine, nesli hayatıyetlerine tecavüz edilmesi doğru bulunmuyordu.

Sabiha Zekeriya bu konuda farklı düşünüyordu. Doğum karı-koca, ailenin ötesinde ülke için de anlam taşıyordu. Son kertede bireyin özgürlüğü toplumun genel çıkarları ile sınırlıydı. Bireyin özgürlüğüne tecavüz edildiği zaman gösterilen tepkinin bu özgürlüğün tüm toplumda olduğu sakıncalar karşısında daha da güçlü bir şekilde ifade bulması gerekirdi. Frenginin toplumsal düzene neden olduğu zararların vahşeti ve korkunçluğu unutulmamalıydı. Hapishaneleri, tımarhaneleri dolduran, genelde sağlıklı görünen, ama dimağı, ruhu cismani birçok hastalıklara müptela olanlar hep frengi kurbanlarıydı. Bu hastalığın yedi nesle kadar devam eden zararı bireyin özgürlük

ve sağlığını değil, birçok neslin özgürlük ve sağlığını tehdit ediyordu. Gözleri bozuk, bacakları sakat yavru, isteri müptelaları, hırsızlar, katiller, hep bu afetin irsi bir surette topluma hediye ettiği kurbanlardı. Sağlam ve zinde nesilleri çürüğe çıkaran bu afet karşısında bireyin özgürlüğünden önce toplumun sağlık ve selameti geliyordu. Cihan Harbi seferberliğinde nasıl "Fert yok, millet var!" deniyorsa, bütün toplumu tehdit eden bir afet karşısında da aynı şiar tekrar edilmeliydi. Yeni uygar toplum anlayışında birey özgürlüğünü eskiye oranda daha süratle yitiriyordu. Bireyci, individualist İngiltere ve Amerika'da bile, topluma ait her kurum ve çıkarı sosyalle etme akımı baş döndürücü bir suretle ilerliyordu. Zira birey, toplumsal bir birey olmadıkça, var olan toplumsal düzen içerisinde toplumsal bünyeye göre bir şekil almadıkça, gerçek anlamda birey olamıyordu. Bireyin uluorta her hareketi nasıl toplumun kanunları, örfleri, nizamları ile sınırlandırmışsa, bu kendinden ziyade nesillere zararı olan meselede biraz daha fedakârlık yapması ya da cemiyetin ondan bu özgürlüğü alması genel menfaat adına şart olan bir şeydi.

Cephede ölen askerin de hayatı imha ediliyordu. Fakat bu hiçbir zaman birey özgürlüğüne tecavüz telakki edilmiyordu. Genel menfaat karşısında birey, bireysel menfaat nasıl söz konusu olamazsa, bütün bir topluma sayısız sakıncalar getirecek bir bireyin de nesil hayatıyeti söz konusu olamazdı.

Frenginin topluma bıraktığı birey, bulunduğu ortam içinde zehir saçan, nesilden nesle zehrini sürdüren bir mikrop kaynağıydı. Bulaşıcı bir hastalık çıktığında, hastalığın sırayetini engellemek için nasıl bireyin hürriyeti hiç düşünülmeden sınırlanıyorsa, hatta gerektiğinde imha etme hakkı kanunlarca tanınıyorsa, frengili ve mecnun unsurların nesil hayatıyetlerini imha etme hakkı da cemiyete verilmeliydi.

Dershanelerde inceleme yapan Amerikalı ruhiyat doktorları sağlıklı görünen birçok çocuğun dimağ açısından birçok bozukluklara sahip olduğunu, dikkat, muhakeme, zekâ gibi temel hassalarının irsi bir frengi yüzünden dumura uğradığını görmüşlerdi. Hapishaneleri dolduran katiller üzerinde inceleme yapan

penelogy, yani ceza ilmi uzmanları katillerin dimağ bozukluklarında çoğu kez tevarüs ettikleri frenginin tahribatına şahit olmuşlardı. Hırsızlar üzerinde eğilen dimağ doktorları bu insanların kafalarındaki çöküntünün irsi bir frengi ile olan ilişkilerini saptamışlardı. Bütün bu araştırmalar frenginin toplum içinde şiddetle tahribat icra eden bir afet olduğunu göstermişti.

Toplumun ahlak normları haricine çıkan, hastaneleri, timarhaneleri, fuhuş yuvalarını dolduran bozuk, topluma yarardan çok zarar veren milyonlarca insan hep frenginin topluma hediye ettiği muzır unsurlardı. Mikrobu membaında kurutmak için bu insanların tenasül hakkını ellerinden almak elbette toplumun hakkıydı.

Babaların özgürlüğü adına müstakbel nesillerin hayatıyetlerini, sağlıklarını, bedensel ve zihinsel gelişimlerini yok etmek elbette uygar bir toplumun ve kanunun hakkı olamazdı. Bu açıdan İsviçre'de yayınlanan kanun, bireyin özgürlüğüne tecavüz eden, gayri insani bir kanun değil, çıkarılan en uygar kanunlardan biriydi.

Bu nedenle insanların uluorta çocuk doğurmaları özendirilmeliydi. *Resimli Ay*, "Çocuk yapmalı mı, yapmamalı mı?" başlıklı yazısında "Memlekette fazla çocuk doğurulması lehinde değil, bilakis tevellüdatın sıhhi ve ictimai bir kontrole tabi tutulması lüzumuna kaniyiz" diyecekti.¹⁰ Ülkede birçok çocuk sokaklarda sürünüyordu. Böyle günaha girmekten ise hiç çocuk yapmamak evlaydı. Bakmasını, büyütmesini, yatmasını bilmeyen, çocuk dünyaya getirmemeliydi.

SINFİSAL SORUN VE ÇOCUK DÜŞÜRME

Zengin, münevver, az çok hayatı anlamış aileler zaten çok çocuk doğurmaktan kaçınıyorlardı. Bu tür ailelerde üç, dört çocuktan fazlasına nadiren rastlanıyordu. Bu insanların hayatlarını fakir ve cahil aileler gibi tehlikeye koymamaları, daha sıhhi araçlarla doğumdan kaçınmayı bilmelerinin sonucuydu. Her aydın gencin ve hayatı anlamış her anne ve babanın ilk endişesi mümkün olduğu kadar az çocuk sahibi olmak, aile hayatını altından kalkılamaz bir yük haline getirmemektir. Zaten iktisadi koşullar yeni bir boğazi doyurma konusunda her gün olumsuz bir manzara çiziyordu. Okumuş gençlerin artık evlenmekten korkmaları, mümkün olduğu kadar geç evlenmeleri büyük ölçüde çocuk korkusundandı. Çocuğun hayatını, sağlığını ve eğitimi sağlayacak bir gelir düzeyine gelmedikçe evlenmekten kaçınmak bir iktisadi zaruretti.

Çocuk meselesi bir nicelik değil nitelik sorunuymuştu. Çok çocuk değil, az fakat öz çocuk yapmalıydı. Çocuk yapıp da onu sokaklarda sürünmeye mahkûm etmek, vicdanlı bir ailenin altından kalkamayacağı bir sorumsuzluktu. Çocuk yaptıktan sonra ona layık olduğu huzur ve refahı, sağlıklı yaşam koşullarını vermeme günahıydı. Türkiye insanı çocuk konusunda lakayt olduğu için henüz bu günahın azametini idrakten acizdi. Fakat sorumluluk duyulmadıkça, çocuğun sırf dünyaya geldiği için yaşamak hakkı olduğunu tespit edip ona karşı sorumlu davranmadıkça, insan, ne aileye, ne nefesine, ne de topluma karşı görevini yerine getirmiş sayılırdı. Bir aile reisi istediği ve zorunlu gördüğü zaman çocuk sahibi olabilmeliydi. Hayatının bu en büyük sorumluluğunu kaderin eline bırakmamalıydı. Dünyada çocuk yapmak kadar sorumluluk gerektiren bir iş olmadığı halde, Türkiye'de bu kaderin eline bırakılıyordu. İktisadi buhran dönemlerinde, sefalet içerisinde yuvarlanılan evlerde bile çocuk yapıyor, zaten var olanları beslemekte güçlük çekildiği sırada aile yeni bir hayatın yükünü omuzlamak zorunda kalıyordu. Bu talih ve kader işine bir son vermek, çocuk doğumuna aile kendi irade ve arzusuna tabi kılmak zorundaydı. Dergi "Az çocuk yapınız, fakat doğan çocuklara tam ve kâmil bir hayat imkânı veriniz" diyordu. Doğan çocuğu mahrumiyet içinde sürdürmüyse kimsenin hakkı yoktu. Çocuğu yatmak, büyütme ve okutmak olanağına sahip değilse aile çocuk yapmamalıydı.

"Çocuk yapmama"nın yöntemi bilinmedikçe, doğumların önünü almak olanaksızdı. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında birçok kadın en az bir iki çocuğu düşürmek zorunda kalmış, istemeyerek elini kana bulamıştı. Onu bu gizli cinayete sevk eden amil, toplumun çocuk düşürmeyi ayıp ve günah addedmesiniydі. Hayatında yeni bir yük taşımaktansa ölmeyi bile tercih eden kadın hayatını tehlikeye koyarak henüz rahminde teşekküle başlayan canını aldırması. Kati ve sarıh istatistik olmadığı için "çocuk katili anne"lerle, kendi hayatlarını feda eden fedakâr annelerin miktarını belirlemek imkânsızdı. Fakat basit bir inceleme gözler önündeki faciyanın azametini ortaya koyuyordu. "Kıbar" sınıfa mensup kadınların yanı sıra "basit ve cahil" köylü kadınlar içinde bile çocuk düşürme pek çoktu. Aradaki fark birinciler doktor aracılığıyla daha sıhhi, tehlikeden nispeten arı bir ameliye sonucunda çocuk alırdırken, ikinciler iptidai önlemlerle hayatlarını tehlikeye koyuyorlardı. Birçok kadın çocuk düşürmek için rahimlerine en pis ve ıstırap verici şeyleri sokmaktan çekinmeyes ve birçok kez kendi hayatından olmuştu. Uygar ülkelerde bu yüzden ölen anneler cephelerde yitirilen gençlerin sayılarından daha fazlaydı. Bu gerçek Türkiye için daha da vahimdi.

Toplumsal Tarih'in bir sonraki sayısında yer alacak olan "Erken Cumhuriyet, Kürtaj ya da İskat-ı Cenin" başlıklı yazımı, örneklerle Yeni Türkiye'nin inşa sürecinde yaşanan bu travmaya yer verecek.

DİPNOTLAR

1. Bu kanunda temel bavyuru kaynaklarından biri, *Oya Dağhan'ın War Epidemics and Medicine in the Late Ottoman Empire (1912-1918)* adlı eseridir. İktisat, Stüdtung SÖTA Türkistan and Azerbajan Research Center, 2008.]
2. Türk tıp tarihi temel kaynaklarından biri Dr. General Kemal Özbay'ın dört ciltlik *Türk Asker Hekimleri Tarih ve Asker Hastaneleri* adlı eseridir. Bu ciltlerde savaş yıllarıyla ilgili ayrıntılı bilgi edinebiliriz. Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimleri Tarih ve Asker Hastaneleri*, c.1 (İstanbul: Yörük Basımevi, 1976), c.2 (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1996), c.3 kitap: *Haaneler (A-İ)* ve kitap: *Haaneler (I-İ)* (İstanbul: Yörük Basımevi, 1981). Diğer yararı bir eser Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı'nın yayımladığı *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Sağlık Hizmetleri*dir (Ankara, 2004).
3. Dr. General Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimleri Tarih ve Asker Hastaneleri*, c.1

- (İstanbul: Yörük Basımevi, 1976), s. 316.
4. Kongrede ilk dört tebliğ bu konuya ayrılmıştı. Bu tebliğler sırasıyla: 1) Doğumdan evvelve doğum esnasında çocuk zayıfatı (Prof. Besim Ömer Paşa ve Doktor Refik Münir); 2) Süt çocuklarında vefiatı (Prof. Asif Derviş Paşa ve Dr. Hâmi Osman); 3) Büyük çocukların vefiatı, esluatı, tevakkidi candelri (Prof. Kadri Rağıp Paşa ve Dr. İhsan Hilmi); 4) Mektep çocuklarında muavveneti icimayide (Dr. İhsan Hilmi). Şeyh Dergisi, *Fevkâlade Nüsha-Bakanlık'ın 256 Yıllık Çalımları*, cilt 22, *Ekm-i Kavm*, 1948, no 10-11 (T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını), s. 65-66.
5. Sabiha Zekeriyâ, "İçin için ölen bir millet", *Resimli Ay* 1/1 (Şubat 1940): 4-9. "Gepende Meclis-i Vilayet'in bir ictimâ'ında, Kadıköy mekteplerini dolanan Doktor Hakkî Şinasi Paşa çocukların mekteplerine ne kadar fena şeriat altında terbiye edildiğini izah etmiş zaman demişti ki: 'Her memleketin en büyük endişesi nûfus ziyadesidir. Memleketimizde yüzde seksen derecesinde çocuk vefiatı vardır. Geri kalan yüzde yirmisi de böyle

- muzur ül-sihha yerlerde öldürüyoruz. Böyle tahsis mektepsizlik tercih olunur."
6. Yeni Kitaphane'nin neşriyatı arasında yer alan buktalibnatinin broşüründe bu sarırlar yer almaktadır: "Bu eser-i güzîrinde başlıca nüfus meselesini verimesi lazım gelen ehemmiyetten ve bu bâbda itihaz oluna cak tedâbirin ve didi mücadelenin her yerde ve hususiyette memleketimizde etfâl arasında meşhad olan keser-i vefiatına karşı ziyâ-i nüfusun tellîsindeki tesirlerinden bir sureti alimâne ve vâkıd içinde bahsediliyor." 1340 senesi, *Mîli Nüfus*, 10. üncü sene, Kanat Matbaa ve Kütüphane, 1940.
7. Selim Sirri, "Nasıl intihar ediyoruz?", *Resimli Ay* 2/4 (Mayıs 1940): 19-20.
8. Sabiha Zekeriyâ, "Çocuk ölümlerinin önüne nasıl durulabiliriz?", *Resimli Ay* 4/2 (Nisan 1927): 12-14.
9. Sabiha Zekeriyâ, "Çocuk yapma kanunının emri edilebilir mi?", *Resimli Ay* 5/5 (Temmuz 1928), s. 1.
10. "Çocuk yapmalı mı, yapmamalı mı?", *Resimli Ay* 1/6 (Temmuz 1940), s. 21-22.

DEMİR DÖKÜM'ÜN SICAĞINDA AĞUSTOS İŞGALI

ÖZGÜR BALKILIÇ

1969 işgali Türk Demir Döküm işçilerinin fabrikadaki çalışma ilişkilerinde kendilerinin de söz sahibi olmak için verdikleri mücadelenin en önemli halkalarından birisini oluşturuyordu. İşçilerin özellikle kolektif eylemlerle pekişen ortak bilinçleri, kendilerini hem bireysel hem de kolektif olarak belirli bir sosyal düzen içinde var etmek, burada bir özne olmak ve kendi yaşadıkları koşulları belirleyebilmek adına verdikleri çabanın ürünüydü.

GİRİŞ

1968 ve 1969 yılı Türkiye'de ve dünyada, çoğunlukla da haklı nedenlerle, gençlik eylemleri ile anılır ama döneme damgasını vuran toplumsal aktörlerden biri de hiç kuşkusuz işçi sınıfıydı. Türkiye'de 1968 yılından başlayarak lastik ve özellikle madeni eşya işkolunda bir dizi fabrika işgali gerçekleştirildi. İstanbul'da 1968'de Derby ve Kavel, 1969'da Singer, Türk Demir Döküm ve Günter ve bir yıl

sonra Türkiye'nin en büyük kazan fabrikalarından Sungurlar işçiler tarafından işgal edildi.¹ Kuşkusuz, bu işgallerin en önemlilerinden biri, işçilerin "Türkiye'nin Almanyası" dediği ve yine "Türkiye'de bir devlet sektörü vardır, bir de Koç sektörü" diye anılan Koç Grubu'nun sahibi olduğu Türk Demir Döküm fabrikasının 1969'un Ağustos ayında işgaliydi.

Demir Döküm işçileri direnişlerine 31 Temmuz gecesi başladılar ve altı

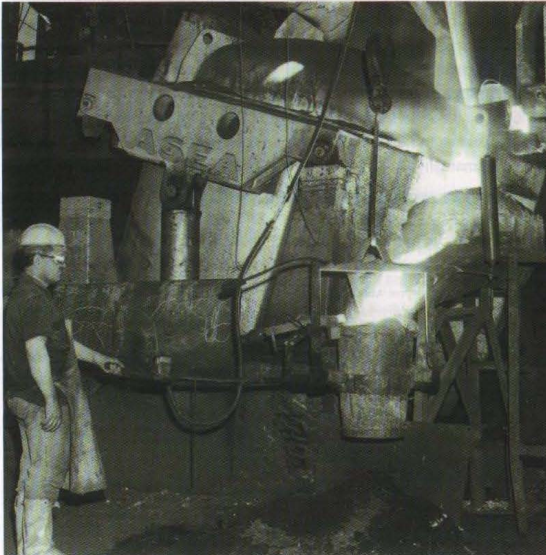
gün boyunca fabrikayı işgal ettiler. Bu sürecin sonunda kendilerinden başka işçi çalıştırılmayacağı sözü alarak fabrikayı ordu birliklerine teslim ettiler. Yapılan müzakerelerde taleplerinin çoğunun kabul edilmesi üzerine yaklaşık üç hafta sonra tekrar üretime başladılar. Türk Demir Döküm işçilerinin işgal eylemlerinin en önemli nedenlerinden birisi, fabrikadaki sendikal temsilcilerinden kurtulmak ve kendilerini temsil etmediklerini düşündükleri kişilerin yerine, kendi özgür iradeleriyle seçtikleri temsilcileri geçirmektir. Aslında Türk Demir Döküm fabrikasındaki bu temsil mücadelesi yeni değildi. İşletme 1958'den itibaren üretime geçtiği sürece fabrika yönetimi/işverenleri ile işçiler arasında söz konusu mekanizmaya dair zaman zaman şiddetlenen mücadeleler hep mevcuttu. Dolayısıyla, 1969 işgali Türk Demir Döküm'de işçilerin fabrikadaki çalışma ilişkilerinde kendilerinin de söz sahibi olmak için verdikleri mücadelenin en önemli halkalarından birisini oluşturuyordu.

TDD'DE ÇALIŞMA KOŞULLARI

Türk Demir Döküm, Fransız ortaklarıyla beraber Vehbi Koç tarafından kurulmuştu. Fabrika ilk yıllarında döküm işleriyle uğraşıyor ve emaye kapacak ürettiyordu. Sonraki yıllarda üretim ve ürün ölçeği hayli geniş-

Fabrikada döküm atölyesi.

Demir döküm'de
50 yıl, İstanbul:
Türk Demir Döküm
Fabrikaları Anonim
Şirketi, 2004, s. 105.

leyecek, piyasaya sürülen ürünlerin arasına radyatör, şofben ve demir döküm soba gibi ürünler de katılacak ve Demir Döküm, Ortadoğu'nun en büyük döküm fabrikalarından birisi haline gelecekti.⁴ Üretimde genişlemeye paralel olarak fabrikada istihdam edilen işçi sayısı da üç katından fazlasına çıkacaktı. Gerçekten de 1958 yılında üretime başlayan fabrikada ilk başta 600 civarında olan işçi sayısı 1969 Ağustos'unda işgal gerçekleştiği zaman 2200'dü.

Türk Demir Döküm 1958 yılında üretime geçtiği zaman? Fabrikanın emek ihtiyacı iki kaynaktan sağlanmış gözükmetedir. Kalifiye işgücünü Kasımpaşa'da bulunan devlet tersanesi gibi devlet fabrikalarından ve Şakir Zümrü gibi büyük özel fabrikalardan yüksek ücret sözüyle dökümhanede istihdam edilen işçiler oluştururken, niteliksiz emek gücü ihtiyacını İstanbul'a yeni gelmiş, çoğunlukla Eyyüp'te daha küçük fabrikalarda işçilik yapan ya da iş arayan göçmenler karşılıyordu.⁴ Ancak, ikinci grup işçilerin de bir kısmı kalifiye işçi olarak istihdam edilmiş ve fabrika yönetimi bu işçilerin fabrikada çalışırken kalifiye işçi haline geleceğini planlamıştı. Görünen o ki, bu politika sadece 1958'de değil 1960'lar boyunca da devam etmişti. Örneğin eski Demir Döküm işçilerinden İsmet Karaca'nın işi eksantrik milini ölmek ve radyatörlere vida dışı açmaktı ki, kendisi fabrikada istihdam edilmeden önce bu işler hakkında hiçbir bilgiye sahip değildi ve söz konusu işler için gerekli olan bütün bilgiyi iş sırasında öğrenmişti.⁵ Benzer şekilde, bir diğer eski Demir Döküm işçisi olan Mustafa Türker de fırın, soba ve radyatörleri boyamayı iş sırasında amcasının yardımıyla öğrenmişti.⁶ Büyük ihtimalle emek maliyetini düşürmek için sürdürülen bu politika, aynı zamanda işçilere kendi yeteneklerine dayanan hiçbir yükselme vaadi vermiyordu. Gerçekten de hem 1958 fabrika iç yönetmeliğinde hem de 1964 fabrika toplu sözleşmesinde ve yeni iç yönetmelikte fabrikada her türlü yükselmenin tamamen fabrika yönetiminin misiyatında olduğu belirtiliyordu.⁷ Kalifiye işçiler ve kalifiye olmayan

işçiler arasında bir ayrım gözetmeyen ve iş ortamında rekabet yaratabilecek böylece bir mekanizmanın yokluğu fabrikada mesleki ya da çalışma grupları arasındaki farklılaşmaların etkisini en aza indirmişti. İşçilerin 1969'a kadar olan kolektif hareketlerinde fabrikanın en kalabalık ve en niteliksiz işçilerinin yer aldığı döküm-

cunda işçilere "iş ve maaş" sağlayan işveren ve yöneticilerin işçilere "Tir-satlar" sunduğuna, dolayısıyla işçilere düşen görevin sıkâyet etmeden "şükran duygusu" içinde çalışmak olduğuna inanıyordu. Ege Cansen böylece bir zihin yapısının 1950'li ve 1960'lı yıllarda görev almış çoğu fabrika idarecinde hâkim olduğu kanı-

28 Ekim 1958 tarihli *Maden-İş* gazetesinde Türk Demir Döküm'deki olumsuz koşullara dair haber.

TÜSTAV arşivi.

hane bölümü ile görece daha kalifiye işçilerin çalıştığı emaye, marangozhane, kalite-kontrol bölümleri arasında sendikalaşma ve bu hareketlere katılma arasında ciddi oransal farkların olmamasının nedenlerinden birisinin, işgücü kompozisyonu arasında böylesine toplumsal ayrımların bulunmaması olduğunu söyleyebiliriz. Emek gücü bahsinde bir diğer önemli sorun, işçilerin çalışma ilişkilerini işyerinde nasıl deneyimlediği. Aslında, tam da bu deneyimler Demir Döküm işçilerini fabrikada örgütlü mücadeleye yönlendirmişti.

Demir Döküm işçilerinin çalışma deneyimlerini büyük oranda yönetimin "keyfi tutumu" belirlemişti. Ne yazık ki elimizde bu "keyfilik" detaylarını ve örüntülerini ortaya koymak için yeterince belge yok. Eski çalışanlardan Ege Cansen'in bakışıyla, Demir Döküm'ün kuruluşundan itibaren uzun yıllar boyunca genel müdürlük görevini ifa etmiş olan Burhan Günergun "sert ve tavizsiz" bir idareciydi. Günergun, Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları'nda çalışmadan önce "Alman disiplini" altında eğitilmişti ve dahası bu felsefeye inanıyordu. Aldığı eğitim ve deneyimleri sonu-

sidir. Bu yaklaşımın önde gelen isimlerinden olan Burhan Günergun da idarenin yetkilerini kısıtlamak konusunda hiç müsamahakâr değildi ve Demir Döküm'de işçilerin ve/veya sendikaların taleplerine karşı sert bir mücadele yürütmüştü.⁸ Gerçekten de 1969 yılında fabrikayı işgal eden işçilerin öfkeleri Burhan Günergun'un kişiliğinde somutlanmıştır.

İşçilerin deyimiyle fabrikanın üretime geçtiği tarihten itibaren yoğun yaşanan "idareci baskısı" ve "işçilerin mağduriyeti" en fazla, sıkı bir zaman kontrolü ve ücret azlığında somutlanıyordu. İşçilerin en büyük şikâyetleri kendilerine sorulmadan çalışma sürelerini uzatılması, en küçük bir geç kalmaya hiçbir şekilde taviz verilmemesi, yine kendilerine sorulmadan pazar mesaisi yazılması ve yemek saatleri ve tuvalet saatleri gibi en ufak konularda dahi yoğun baskı uygulanmasıydı.⁹

Demir Döküm işçilerinin en büyük sıkıntılarından birisi de ücret azlığıydı. İlk üretim yıllarında özellikle kalifiye işçilerin çoğu, kendilerine yüksek ücret sözü verilir bu sözlerin yerine getirilmediğinden şikâyet ediyordu.¹⁰

Cumhuriyet,
6 Ağustos 1969,
s. I.

1958'in aynı ayında ve sonrasında 1959 ve 1960 ve 1962 yıllarında, işçiler İstanbul'da artan fiyatlarla rağmen kendi maaşlarının sabit kaldığını ve geçim sıkıntısı çektiklerini ifade ediyorlardı. Dahası yönetim birçok işçinin --özellikle sendikaların-- fazla çalışma ücretlerini de sıklıkla kesiyordu.¹⁴ Ücret azlığının yanı sıra Demir Döküm işçilerinin en önemli şikâyet konuları ağır ve sağlıksız çalışma koşulları, sıklıkla yaşanan iş kazaları ve yetersiz ve kalitesiz yemekler oluştuyordu.¹⁵ Elbette bütün bunlardan Demir Döküm işçilerinin fabrika koşullarının ya da yönetim biçimlerinin pasif alıcısı olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. İşçiler fabrikanın üretime geçtiği tarihten itibaren bu koşulları değiştirmek için örgütlü mücadele içerisinde bulundular.

DEMİR DÖKÜM'DE SENDİKAL MÜCADELE GELENEĞİ

Her ne kadar ne zaman ve kimin tarafından başlatıldığına dair bilgimiz olmasa da, Türk Demir Döküm işçilerinin önemli bir kısmının fabrikada üretimin başladığı tarihten itibaren Maden-İş sendikasına üye olduğunu biliyoruz. Sendikalaşmanın devlet ya da özel sektörde Türk Demir Döküm'e geçen işçilerin eseri olması kuvvetle muhtemeldir. Döküm işçileri bu dönem boyunca belki mevcut yasalara¹⁶ aşacak eylemlerde bulun-

madılar. Ama Maden-İş'in 1955'ten sonra sıklıkla başvurduğu kolektif iş ihtilafları mekanizmasını, ücretlerini ve çalışma koşullarını düzeltmek için 1958, 1959, 1960 ve 1962 senelerinde kullandılar. Özellikle aynı zamanda sendika üyesi olan işçi temsilcileri o dönemde sıklıkla görülen temsilcilerin işten çıkarılması ya da ücretlerinin kesilmesi veya daha ağır ve tehlikeli işlere verilmesi gibi tehditlere rağmen, işçilerin örgütlenme ve toplu iş ihtilaflı çıkarma hakkını savundu ve korumaya çalıştı.

Demir Döküm'de temsil mekanizmalarını korumaya yönelik baskı ve buna karşı verilen mücadelelerin tarihi 1958 yılına kadar gider. Bu tarihte Maden-İş başkanı Kemal Türkler'in imzasıyla, sendikanın çıkardığı iş ihtilaflı sonucunda fabrika idaresinin Demir Döküm işçilerine baskı uygulayabileceği yönünde bir talim yayınlandı.¹⁷ Sendika haklı çıkmıştı; ihtilaftan kısa bir süre sonra fabrikadaki temsilcilerden Kenan Duman'ın işine son verildi.¹⁸ Ancak sendikali işçilere yönelik yönetim baskısı fabrikada son bulmadı. 1959'un Ağustos ayında sendikal faaliyetlerde bulunan 30 işçinin daha işine son verildi.¹⁹ Sendika üyesi işçilerin maaşlarından çeşitli bahanelerle kesinti yapıldı veya verilen zamlar bu işçilere geç uygulandı.²⁰ Ancak işçiler bütün bu baskılara rağmen sendikal mekanizmanın varlığını

işyerinde sürdürmeye devam etti ve dönemin yasal çerçevesi içerisinde haklarını savunmak için 1958, 1959, 1960 ve 1962 yıllarında toplulukla iş ihtilaflı mekanizmasını kullandılar.

1963 yılından sonra ise ortak sorunlara ve sıkıntılara karşı kolektif eylemlerin yasal çerçevesi değişti; işçiler artık sınırlı da olsa grev ve toplu sözleşme hakkına sahipti. Aslında Maden-İş'in her zaman istediği bu hakkın ve bu hak için verilen mücadelelerin hikâyesi 1945 sonrasında kadar ve aslında daha da öncesine götürülebilir, ama sendikaların bu hak için siyasi rejime yaptığı baskının derecesi 1960'ta Demokrat Parti hükümetinin devrilmesi ve sonrasında 1961 Anayasası ile ciddi bir biçimde arttı. 1960 öncesinde de kamusal tartışmada yer bulan ama yasa koyucunun çok da fazla dillendirmediği sosyal adalet, kalkınma, planlama gibi kavramlar 1960'tan sonra ülke gündeminin en ciddi kavramları haline geldi. Özellikle sendikalar 1961 Anayasası'nda önemli bir yer tutan sosyal adalet ve sosyal refah gibi kavramları, gerek siyasi partiler düzeyinde gerek üniversitelerde katıldıkları salon etkinlikleri düzeyinde, gerekse işverenlerle bir araya geldiği çeşitli etkinliklerde --çalışma meclisleri, anayasa komisyonları vs.-- sıklıkla vurguladılar. Meşhur Sarayane miting'i gibi, grev ve toplu sözleşme hakkının, insanca yaşamın, adil ücretin istendiği gösteriler düzenlendi.²¹ Ve sonunda Maden-İş'in yürüttüğü Kavel grevinin gerdiği çalışma ortamına 1963 yılında bir toplu sözleşme ve grev-lokavt yasası doğdu.²² Devlet açısından çalışma barışının temeli sağlanmıştı ve "top" artık "sorumlu, iyi niyetli sendikalar" ile yine "sorumlu-iyi niyetli ve kar hırsına yenik düşmeyecek" olan işverenlerdeydi.²³

Türk Demir Döküm'ün de içerisinde olduğu madeni eşya sektöründe yaşanan çıkmasından önce başlayan Kavel grevi nedeniyle işçi-işveren ilişkileri gergindi. Bu gergin havada Maden-İş, Kavel grevinden ve yeni yasadan aldığı cesaretle işyerlerinde sendikal varlığını güçlendirmek ve daha iyi ücret talepleriyle işveren-

lerin örgütü olan MESS'e 1964 yılın-
da Arçelik, Demirdöküm, Sungurlar,
Şakir Zümre, Otosan, Emayetaş gibi
metal sektöründe önemli ve büyük
fabrikalarda toplu sözleşme çağrısın-
da bulundu. Maden-İş'in görüşmeler-
de önemle üzerinde durduğu nokta,
fabrikalarda temsilcilerin sayısını
artırmak ve sendikali işçiler ve tem-
silcilerin üzerindeki yönetici/işveren
baskısına ve işten atılmalara son ver-
mekti. İşveren temsilcileri bu gibi ta-
lepleri yönetim haklarına müdahale
olarak değerlendirip karşı çıktılar.²¹
Bu konuda en sert tutumu takınan
isimlerden birisi, Demir Döküm'ün
genel müdürü Burhan Günergun'du.²²
Gerçekten de sendika ve işverenler
arasındaki en önemli anlaşmazlık
maddeleri ücretlerde artış, işçilere
fabrikada uygulanacak cezaları be-
lirleyecek bir disiplin komitesi kurul-
ması ve burada işçi ve işveren tem-
silcilerinin aynı sayıda olması ve işçi
temsilcisi sayısının artırılmasıydı.²³
Sendika işyerlerinde disiplin komi-
teleri kurulmasını kırmızı çizgi olarak
belirlemişti. Dahası bu talebe karşı
işveren örgütünün sert tutumunu,
işyerlerinde sendikal mekanizmayı
zayıflatma mücadelesinin bir parçası,
işverenlerin işyerlerini "keyfi-despo-
tik" bir biçimde yönetmeleri ve çalı-
şma ilişkilerini tek taraflı belirlemeleri
arzularının bir sonucu olarak görü-
yordu.²⁴ İşverenlerin fabrikada "ti-
ranliklerini" sürdürmeyi istediklerini
dile getirenlerden birisi de Türk De-
mir Döküm sendika temsilcisi Sabri
Kuruç'tu. Kuruç işverenlerin özellikle
disiplin komitelerine karşı çıkarak iş-
çilerin fabrikada söz sahibi olmasını
engellemek istediklerini ifade edi-
yordu.²⁵ Görüşmelerde anlaşmazlık
üzerine sendika grev kararı aldı. Bazı
fabrikalarda Kıbrıs olayları nedeniyle
İstanbul'da uygulanan sıkıyönetim
bahanesiyle grev kararı işveren baş-
vurusu üzerine kaldırıldı, bazılarında
mahkemeler aslında toplu sözleşme
yetkisinin Maden-İş'te değil Çelik-
İş'te²⁶ olduğuna hükmetti, bazılarında
ise grev başlamasına rağmen grevci
işçiler işten çıkarıldı ve yeni işe baş-
layan işçilerle devam eden üretim
süresince işverenler Çelik-İş ile an-
laşma imzaladı ve Maden-İş yetkisini
kaybetti.²⁷ O güne kadar Maden-İş

üyeleri olan Demir Döküm işçilerinin
çoğunluğunun neden ve nasıl Çelik-
İş'e geçtiğini sağlıklı bir şekilde gör-
memizi sağlayacak belgeler elimizde
yok. Maden-İş'e göre bu süreçte
mahkemeye sunulan sahte imzalar,
işverenin zaten kendi kurdurttuğu
sendikaya geçmeleri yönünde işçiye
olan baskısı gibi etkenler rol alır-

Döküm fabrikasında arşiv sorun-
ları nedeniyle Çelik-İş döneminde
sendika temsilcileri, yöneticiler/
işverenler ve işçiler arasındaki iliş-
kilere dair derinlikli tartışmalar ya-
pamıyoruz. Dahası, Çelik-İş yetkiyi
aldıktan sonra temsilci seçimlerinin
yapılışına ya da toplu sözleşmelerin
düzenlenişine dair de elimizde sag-

ken,²⁸ Çelik-İş'e göre ise "sol ideo-
lojiyle kafası bulanmış" Maden-İş'in
işçiyi Kavel'de nasıl perişan ettiğini
gören Demir Döküm işçisi kendi rı-
zasıyla "gerçek sendika" Çelik-İş'e
gönül vermişti.²⁹ Sebepleri ne olursa
olsun, artık Türk Demir Döküm'de bir
başka sendika örgütlüydü. Fabrikada
işçilerin başından beri uğruna müca-
dele ettiği temsilcilik mekanizması
yeni bir sendikadaydı.

KISA ÇELİK-İŞ DÖNEMİ

1963 sonrası toplu sözleşme dönemi
Türkiye'de işçilerin haklarına ka-
vuştukları, işçilerin temsilcileri olan
sendikalar ile işverenlerin birbiri-
lerinin haklarını ve varlıklarını kabul
ettikleri, bunlara saygı gösterdikleri
yeni bir dönem olarak ilan edilmiş-
ti.³⁰ Ancak çalışma ilişkilerini demo-
kratik bir şekilde düzenlediği iddia
edilen yasalar ya da buna yönelik
temenniler doğrudan işyerlerindeki
işçilerin ilişkilerine yansımada. Çalı-
şma ilişkilerinin demokratikleşmesi,
işçilerin özgür iradeleriyle seçtikleri
kimseler tarafından temsil edilme-
leri bir mücadele gerektirdi. Demir

likli bilgiler yok. Ancak sözlü tarih
çalışması yaptığım bütün eski Demir
Döküm işçileri bu dönemde Çelik-İş'i
"patron sendikası" olarak tanımladı
ve fabrika içinde baskıya maruz kal-
dıkları dönemi "Çelik-İş" zamanı diye
adlandırdılar. Çelik-İş'in Türk Demir
Döküm fabrikası yöneticileri ya da
sahipleri ile işçilerin boyutuna dair
iddialar belgelerin yokluğunda tem-
silsiz kalıyor. Ancak, Çelik-İş sendi-
kasının genel olarak işçilerle kendisi
arasında güven mekanizmasına dair
ciddi sıkıntılar olduğunu söyleyebil-
riz. Zira, söz konusu mekanizmayı ku-
rabilecek en önemli kurum olan sendi-
ka temsilciliği ile toplu sözleşmede
Demir Döküm işçileri neredeyse hiç
söz sahibi değildi. Sendika gazetesin-
de belirtildiğine göre, fabrikalarda
sendika temsilcileri sendika merkezi
tarafından atanıyordu. Fabrikadaki
temsilci seçimi ya da toplu sözleş-
melerin düzenlenmesi hususunda ise
görüşme yaptığım Demir Döküm iş-
çileri kendi fikirlerinin hiçbir zaman
sorulmadığını belirttiler.³¹ Yani fabri-
ka içinde sendikanın çok fazla işçiye
temas etmediğini ya da temas etse
bile işçinin bunu çoğu zaman posta-

Hürriyet,
6 Ağustos 1969,
S. 1.

Türk Demir Döküm işçilerinin direnişine ANT dergisinin kapağında "İşgal suçu işleyenler, işçiyi işgalle suçlayamaz: İşçi, Koç'un kölesi değildir" başlığıyla yer verilmişti.

ANT, 12 Ağustos 1969.

başı baskısı olarak deneyimlediğini söyleyebiliriz.¹³ İşçiler şikâyetlerini dillendirecekleri ve bu şikâyetleri fabrika idarecileriyle görüşecekleri düzgün işleyen bir temsilci mekanizmasının yokluğundan muzdariptiler.¹⁴ İçlerinde Mustafa Türker'in de bulunduğu Demir Döküm işçileri şikâyetlerini dillendirmek üzere sen-

önemliydi ki, görüştüğüm Demir Döküm işçilerinin hemen hemen hepsi 1969'da fabrikada Maden-İş'i seçmelerinin asıl sebebinin bu sendikanın temsilci seçimlerinde kendilerine müdahale etmemesi olduğunu ifade ettiler.¹⁵ O dönemde bir metal fabrikasında görev yapan bir genel müdür de Maden-İş'in temsilci seçiminde iş-

İstanbul'da gittikçe zorlaşan hayat koşullarıyla daha da yacı bir hal aldı.¹⁶ Maden-İş bu yılın başında fabrikada tekrar örgütlenme çalışmalarına başlamıştı. Özellikle Silahtarğa bölgesindeki kahve ve ev ziyaretlerinde sendika yöneticileri Demir Döküm işçilerini sendikaya gizlice kaydediyordu. İsmet Karaca, Maden-İş'e üye oluşunu şu şekilde anlatıyor:

Biz sendikacılık, Çelik-İş hakkında hiçbir şey bilmiyorduk (...) Bir gün Rabak fabrikasından çok güvendiğimiz, saygı duyduğumuz, onurlu bir kişi olan Celal Alçınkaya bize geldi. Bize Maden-İş'ten bahsetti ve ikna olduk. İş çıkışında, Maden-İş'e üye kaydetmeye başladık.¹⁷

dika binasına, sendika başkanı olan Kazım Çoçu'nun yanına gittikleri zaman kovulmuşlardı.¹⁸ Kısacası, 1964 sonrası dönemde Türk Demir Döküm fabrikaları işyerlerinde güvendikleri ve arkasında durdukları bir sendikal mekanizmadan yoksundular.

Ayrıca, toplu sözleşmeye karşı Demir Döküm işçilerinin hayat koşullarında da önemli değişiklikler olduğunu söylemek zordur. 1964 ve sonrasında 1967'de yapılan toplu sözleşme her ne kadar işçilere bir miktar maaş artışı ve daha önce verilmeyen yan ödemeler getirse de, 1969 yılında İstanbul'da fiyatların yükselmesiyle bu artışların pek bir önemi kalmamış ve ücret meselesi işçiler için önemli bir mesele haline gelmişti.¹⁹ Gerçekten de 1969'un Ağustos ayında fabrikayı işgal eden işçilerin en önemli iki talebi, kendilerinin seçtiği temsilcilere baskı yapılmaması ve ücretlerde artışı. Özellikle işçilerin kendi temsilcilerini seçme meselesi o denli

çileri serbest bıraktığını belirtmişti.²⁰ Kendi temsilcilerini seçme arzusu ve hayat pahalılığından duydukları sıkıntı Demir Döküm işçilerini bir kez daha kolektif bir eylemin içine itecekti.

MADEN-İŞ YENİDEN FABRİKADA

1964'te işyerinde yetkiyi kaybeden Maden-İş, birkaç sene sonra Demir Döküm içerisinde tekrar örgütlenme çalışmalarına başlamıştı.²¹ Ancak, işveren ve Çelik-İş temsilcilerinin baskıları karşısında bu çaba boşa çıktı ve örgütlenme çalışmalarına katılan işçiler çeşitli cezalar aldı. Seyfi Çagan fabrikada Maden-İş'e üye kaydettiği gerekçesiyle işten atıldı. Diğer işçiler de daha ağır ve/veya ücreti daha düşük olan başka işlere transfer edildi.²² Ancak 1969 yazına gelindiğinde işçilere kendi temsilci seçimlerine dair uygulanan yasaklar/baskılar, işçilerin mevcut temsilciler ve sendikadan duyduğu memnuniyetsizlik,

Ancak sendikayı fabrikaya tekrar sokmak o denli kolay olmadı. Aynı yılın Mayıs ayında, gizliiden gizliye örgütlenme çalışmalarını sürdüren bazı Maden-İş üyelerinin fabrikada bir türlü uygulanmayan asgari ücretlerden doğan maaş farklarını almak için yönetime başvurmasıyla olaylar başladı. Bu taleplere ve fabrikada Maden-İş'in örgütlenmesine genel müdürün ve Çelik-İş temsilcilerinin yanıtı, talepleri ileten işçilerin dövülmesi ve işten atılması oldu.²³ Maden-İş'ten işçiler Burhan Günergun'la görüşmeye gittikleri zaman genel müdür bağırmağa başlamış, işçilere "Hepiniz komünistiniz, biz size ekmeğe sağlıyoruz, siz nankörlük ediyorsunuz!" demişti. Sonrasında Burhan Günergun fabrikaya polis çağırıp ve polis şefi ve Çelik-İş temsilcileri işçilere şiddet uyguladılar. İşçiler karşılık verince polis tarafından tutuklandılar. Genel müdür ve Çelik-İş temsilcileri, fabrikada kalan diğer işçilere Maden-İş'ten istifâ etmeleri ve Çelik-İş'e tekrar üye olmaları yönünde tehditlerle bulundu. Bunun üzerine işçiler vardiyasına gelen işçiler işlerini bıraktı ve diğer vardiyalardan işçiler de onlara katıldı. İşçilerin çoğunluğunu içine alan bu kolektif eyleme karşı Burhan Günergun, Maden-İş'le görüşmeyi kabul etti. Görüşmeler sonucunda atılan işçilerin geri alınması, asgari ücretten doğan farkların uygulanması ve

Türk Demir Döküm işçileri, 1976 1 Mayıs arifesinde hayatını kaybeden DİSK Genel Sekreteri İbrahim Güzelce'nin cenaze töreninde.

TÜSTA Varşevi

sindikall çalışma yapan Maden-İş üyesi işçilere baskı yapılmaması gibi maddeleri içeren bir protokol imzalandı.⁴³ Ancak bu protokolün maddelerini bir türlü uygulamayan fabrika idaresi, Temmuz sonuna doğru Çelik-İş üyelerinin de desteğiyle Maden-İş üyelerine tehditlerini artırdı. Bunun üzerine toplamda 2200 işçiden 1850'sinin katılımıyla fabrika 31 Temmuz gecesi işgal edildi. İlk günler olaysız geçti, ancak 5 Ağustos günü devlet fabrikanın suyunu, elektriğini kesti ve fabrikanın boşaltılması için Silaharağa'ya polis gücü sevk edildi. 6 Ağustos'ta polis saldırısı başladı; buna karşı işçilerin direnişi bölge halkı tarafından da yoğun bir şekilde desteklendi. İşçilerin yakınları zaten işgalin ilk gününden beri fabrikanın çevresindeydi. Polisin saldırısı başladığında işçi yakınlarından birisi camiden bölge halkına destek çağrısında bulundu. Sonrasında Silaharağa halkı çatışma yerine geldi:

İkinci ve üçüncü ses bombasından sonra halkın fabrikaya karıncalar gibi üşüşüğünü gördük. Kalabalık, fabrikanın çevresini sarmış olan polisin çevresini sarmıştı.⁴⁴

Aslında bölge halkı çoğunluğunu arabalarının ya da yakınlarının oluşturduğu fabrika işçilerini savunurken kendi mahallelerini de savunmuştu; zira işçi semtlerinin asıl geçim kay-

nağı işçi gelirleriydi. Mehmet Kul bunu şöyle ifade ediyordu:

Ödeme gününde bütün bölge festival yerine dönüyordu. Aslına bakarsan, Eyüp bölgesini işçi maaşları besliyordu.⁴⁵

İşverenler de işçilere bölge halkının verdiği desteğin farkındaydı. İşgalder üzerine TİSK tarafından yazılan bir raporda, fabrikaların çevresinde oturan insanların olaylar sırasında işçilerin yardımcı desteği olduğu belirtilmişti.⁴⁶ Ege Cansen de görüşmemizde o dönemde bütün Silaharağa bölgesinin militan sendikacılık tarafından etkilendiğini söyledi.⁴⁷

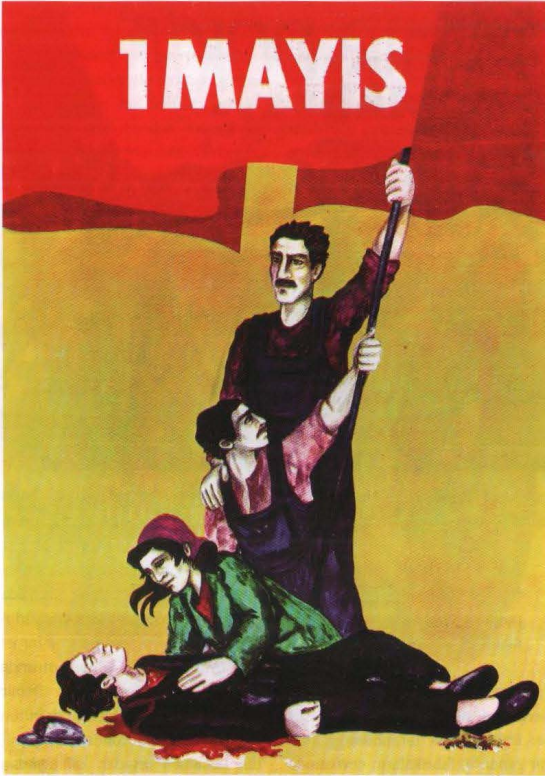
Gösterilen direnç üzerine polisler geri çekilmek durumunda kaldı, ama onların yerine 66. Tüme bağli zırhlı birlikler 4000 asker ve 10 tankla fabrikayı kuşattı. İşgalin 6. gününde işçiler kendilerinden fabrikayı boşaltmalarını isteyen ve geceyarısına kadar süre taniyan ordu mensuplarına fabrikayı, işyerinde kendilerinden başka kimseye işbaşı yaptırılmayacağı yönünde aldıkları sözle birlikte teslim ettiler. Yapılan görüşmelerin sonunda işçilerin taleplerinin kabul edilmesiyle (maaşlara zam, eyleme katılan işçilerin hiçbir şekilde cezalandırılmayacağına dair güvence ve Çelik-İş temsilcilerinin işten atılmasının yanı sıra, yetkili sendikanın Maden-İş olarak kabul edilmesi)

işyerinde üretim yaklaşık üç hafta sonra tekrar başladı.⁴⁸ İşgal işverenleri o denli ürktümüştü ki olaylar üzerine kaleme aldığı yazıda Vehbi Koç işçilerin eyleminin fabrikada bütün disiplini ve iş düzenini bozduğundan yakınıyordu.⁴⁹ Bundan bir yıl sonra yapılan bir MESS toplantısında işveren temsilcileri sadece Demir Döküm'de değil, genel olarak bütün madeni eşya sektöründe iş disiplininin tamamen ortadan kalktığından korku dolu sözlerle bahsetmişlerdi.⁵⁰ Gerçekten de en önemlilerinden birisi Türk Demir Döküm'de gerçekleşmiş olan işçi eylemleri işverenler için karanlık bir dönemin en içinden çıkılmaz kesitiydi. Hiç kuşkusuz bu kesit bir yıl sonra Demir Döküm işçilerinin beş gün boyunca eylemde bulunacağı 15-16 Haziran kalkışmasıyla zirvesine ulaşacaktı.

DEMİR DÖKÜM'ÜN MİRASI

Bu hikâyede son olarak fabrika işgalinin mirasına değinebiliriz. Her şeyden önce ortak çalışma koşulları ve bunlara karşı gösterilen kolektif tepkiler Demir Döküm işçileri arasında ortak bir mücadele kültürü ve dili yarattı. Bu dil özellikle sendikanın gazetesine gönderilen şiirlere yansıyor. Osman Keskin şöyle yazmıştı:

At değiliz katılım koşuya,
Asker değiliz selam duralım
paşaya

DİLEĞİMİZ HASRETİMİZ GELENEĞİMİZ

Maden-İş Gazetesinin 1 Mayıs ekidir.

Neden eziyet olur işçiye
Uyan işçi kardeş zamanı geldi...

Bayraklar dikildi Demir Döküm'e
Herkes yuh çekiyor umum
müdüre
Bağırın kardeşler Maden-İş diye
Uyan işçi kardeş zamanı geldi...⁵¹

Gerçekten de 15-16 Haziran'da Demir Döküm işçileri iki gün değil beş gün boyunca fabrikada üretimi dururdular, fabrikada iki yıl sonra bir grev gerçekleştirdiler. 1976 ve 1977 1 Mayıslarında alandaki yerlerini aldılar; 1977 ve 1980 MESS grevlerine aktif olarak katıldılar. Dahası, çoğunlukla aynı mahalleyi ve benzer yaşam ve çalışma koşullarını paylaştıkları diğer fabrika işçilerinin kolektif eylemlerine de destek verdiler. Sungurlar

DİSK MADEN-İŞ 1977

işçileri 1970 yılında fabrikalarını işgal ettiği zaman Demir Döküm işçileri Silahtaraga'da çeşitli etkinlikler düzenlediler, Sungurlar işçilerine destek ziyaretinde bulundular.⁵² Ancak, onların bu kolektif eylemlerinin doğrudan düzen karşıtı, antikapalist bir tutum aldığını söylemek çok da doğru olmayacaktır. İşçiler eylemlerinde daha ziyade verili düzenin daha adil, eşit şartlarda yürütülmesine, işyerinde adil ve demokratik bir çalışma düzeninin yaratılmasına işaret eden bir dil kullandılar. Ali Demirel sendika gazetesine yazdığı bir yazıda şu ifadeleri kullanmıştı:

Mücadele başlamıştır. Bütün işçi hakları elde edilinceye, işçi sınıfının da bu memlekette var olduğu kabul edilinceye ve in-

sanca yaşamaya hak tanınincaya kadar ne pahasına olursa olsun bu mücadele devam edecektir.⁵³

Söz konusu dil, işçilerin çalıştıkları fabrikayı sahiplenici bir tutum aldığına da işaret etmekteydi. Gerçekten de daha geniş bir işçi sınıfının parçası olmanın yanı sıra, bu işçiler Türk Demir Döküm Fabrikası işçileriydi. Kolektif eylemlerde kendi fabrika flamlarının, Demir Döküm sembolü taşıyan ayrı bir otobüsün eşliğinde yürüyorlardı. Dahası, yaptığım sözlü tarih görüşmelerinde fabrikada geçirdikleri günleri nasıl hatırladıklarını sorduğumda, birçok işçi, yaratılmasında kendilerinin de payının olduğu bir "cennet" tabirini kullandı. Kısacası, Demir Döküm işçilerinin özellikle kolektif eylemlerle beraber pekişen ortak bilinçleri, işyeri düzeyinde ortak çalışma koşullarından ortak eylemliliklerine ve örgütlenmelerine uzanan, kendilerini hem bireysel hem de kolektif olarak belirli bir sosyal düzen içinde var etme, burada bir özne olma ve kendi yaşadığı koşulları belirleyebilmek adına verdikleri kolektif bir çabanın ürünüydü. Mustafa Türker söz konusu "eski güzel günleri" ve işçilerin birliğini şu sözlerle hatırlamaktaydı:

Eski zamanları gayet iyi hatırlıyorum ve çok özliyorum. Şimdi Türkiye'de işçilerin durumu beni çok üzüyor. Aralarında hiç birlik yok, çok eziliyorlar ama hiçbir direniş yok. Bizim zamanımızda birlik vardı. İşçinin burnu bile kanasa bir araya gelir ve direnirdik. Şimdi hiçbir şey yok.⁵⁴

Belki Mustafa Türker'in sözleri geçmişe duyulan özlemin çarpıtığı bir hafızanın ürünü olarak görülebilir. Ama bu sözlerin büyük bir kısmı o günleri yaşayan birçok işçi için gerçektir ve kendi yarattıkları bu gerçeği bir başka Demir Döküm işçisi olan Osman Yavuz "Bir araya gelin işçiler, bizi güçlü kılan birliğimizdir" sözleriyle dile getirmişti.⁵⁵

ÖZÖR BALKILIÇ
ZYARETÇİ ARAŞTIRMACI
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- 1 1968 ve 1970 arasında Türkiye'deki öğrenci, işçi ve köylü eylemleri için bkz. "Türkiye'de 1968", Sosyalizm ve Toplumalcı Mücadeleler Analsipodiası, c. 7 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988), s. 2068-2097; "Köylü Mücadeleleri", a.g.e., s. 2936-2938; "1969-1970 Yılı Hareketi", a.g.e., s. 2146-2148; Ergün Ayınoğlu, *Türk Solu: Eleştirel Bir Tarih*, (Deneme), (İstanbul: Belge Yayınları, 1992); İlhan Akdere ve Zeynep Karadeniz, *Türkiye Solunun Eleştirel Tarihi*, (İstanbul: Evrensel Yayınları, 1996); Demet Lüküslü, *Türkiye'nin 68'i: Bir Kuşağın Sosyalolojik Analizi* (Ankara: Dışnot Yayınları, 2015).
- 2 *Demirdöküm'de 50 Yıl* (Türk Demirdöküm Fabrikaları Anonim Şirketi, 2004).
- 3 Fabrika tam üretime 1 Mayıs 1958'de geçti. TÜSTAV, *Kemal Sütker Arşivi*, Kutu 2, Zarf 127, Türk Demirdöküm Fabrikaları A.Ş.-İstanbul II Hakem Kurulu Başkanlığına, 1958.
- 4 Aynı yerde.
- 5 İsmet Karaca ile görüşme, 21 Haziran 2012, Yıldız Tabya, İstanbul.
- 6 Mustafa A Türker ile görüşme 29 Ağustos 2012, Yıldız Tabya, İstanbul.
- 7 TÜSTAV, *Kemal Sütker Arşivi*, Zarf 125, Türk Demirdöküm Fabrikaları A.Ş. İşyeri İş Yönetmeliği, İstanbul, 1958 ve Türk Demir Döküm A.Ş. *Tophu İş Sözleşmesi* (İstanbul: Çeltik, 1964).
- 8 Ege Cansel ile görüşme, 29 Ağustos 2012, Kızıltoprak, İstanbul.
- 9 Bkz. "T.D Döküm Fabrikası İhtifal Yuvası Oldu", *Maden-İş*, 20 Ocak 1959; "Baskı İddiaları", a.g.e., 20 Temmuz 1959; "TDD'de Şikayet Salgını", a.g.e., 1 Ağustos 1959; "Üç Fabrikada Aynı Ayn Baskı Şekli Sendikalara Duyuruldu", *Gece Postası*, 23 Temmuz 1959.
- 10 TÜSTAV, *Kemal Sütker Arşivi*, Kutu 2, Zarf 127, T.D.D. Fabrikasında Çalışan Üyelerimize Tammim, numara: 607/50, 9 Ekim 1958.
- 11 TÜSTAV, *Kemal Sütker Arşivi*, Kutu 2, Zarf 127, T.D.D. Fabrikasında Çalışan Üyelerimize Tammim, numara: 607/50, 9 Ekim 1958; "T. Demirdöküm İşyerinde Baskı ve İşten Çıkarma", *Maden-İş*, 28 Ekim 1958; "İşçilere Baskı", a.g.e., 20 Temmuz 1959; "Maden İş Kolunda Sendikacıların Yapılan Baskılar Mahkeme ve Kurula Aktetildi", *Gece Postası*, 20 Temmuz 1959; "İş Uyuşmazlıklarını Yüksek Hakem Kurulu Kararı", T.C. Resmi Gazete, no: 10362, 23 Kasım 1959; TÜSTAV, *Nebul Varuy Arşivi*, Zarf 75, Türkiye Maden-İş Sendikası'nın İstanbul Bölge Merkez Şubesi'nin 9-Ekim-1960 Tarihinde Yapılacak İlk Normal Kongresine Sunulmak Üzere 1.1.1959 Tarihinden 30.09.1960 Tarihine Kadar Faaliyet Raporu, "Ücret Almayan 550 İşçi İhtifal Çıkarttı", *Milliyet*, 10 Nisan 1960; "İş Uyuşmazlıklarını Yüksek Hakem Kurulu Kararı", T.C. Resmi Gazete, no: 11339, 20 Şubat 1961.
- 12 Bkz. "Şi Kazasın Ölmek İçin Kurban Kesen İşçiler Arasında Üç Saat", *Gece Postası*, 26 Kasım 1958; "Bazuk Yemeler", *Maden-İş*, yıl 4, sayı 43 (14 Mayıs 1960).
- 13 Bu dönemde iş ihtilalleri konusunda yasal çerçevesi için bkz. Ferit H. Saymen, İş İhtilalleri ve Hal Yolları (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü, 1949); İlhami Koçundiz, "Topluluklar İş İhtilalleri, Hazırlanması ve Yürütülmesi Meselerleri", *Sosyal Siyaset Konferansları* 7 (1955): 61-83; Atız Çelik, *Vesayetçilik Türkiye'de Sendikacılık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 84-114.
- 14 TÜSTAV, *Kemal Sütker Arşivi*, Kutu 2, Zarf 127, T.D.D. Fabrikasında Çalışan Üyelerimize Tammim, numara: 607/50, 9 Ekim 1958.
- 15 "T. Demirdöküm İşyerinde Baskı ve İşten Çıkarma", *Maden-İş*, 28 Ekim 1958.
- 16 "Sendikacılar Baskı Hareketi Maden-İşe Hala Durmadı", *Gece Postası*, 19 Ağustos 1959.
- 17 "İşçilere Baskı", *Maden-İş*, 20 Temmuz 1959; "Maden İş Kolunda Sendikacıların Yapılan Baskılar Mahkeme ve Kurula Aktetildi", *Gece Postası*, 20 Temmuz 1959.
- 18 Sosyal adalet, çalışma barışı, verimlilik gibi bu dönemde sürdürülen tartışmalara dair bazı örnekler için bkz. Tarih Vakfı İrfan Tuna Arşivi, *Temelciler Meclisi Üyesi: Bahri Eray'ın 26/2/1961 Tarihinde Temelciler Meclisinde Yapmış Olduğu Konuşması*; Bülent Ecevit, "Türkiye'nin İktisadi Kalkınmasında Sosyal Adalet ve Demokrasi Devletçilik", *Sosyal Siyaset Konferansları* 14 (1963): 2-3; Vehbi Koç, "İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde Verilen Konferans 5 Ocak 1963", *Vehbi Koç'un İş Hayatını İzleyen İlgili Konferansları* (İstanbul: Bükler, 1963), s. 24 ve 30-31.
- 19 Kavel grevine bu grevin toplu sözleşme ve sendikalar yasasına dair etkileri için bkz. Zafar Aydın, *Kavel: Kuvumsuz Bir Grevin Öyküsü* (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2010).
- 20 Bülent Ecevit, "İşçinin Yeni Hak ve Sorumlulukları", *İşçi Postası*, 25 Temmuz 1963.
- 21 "Arçelik Fabrikasında Grev", *İşveren* 3/1 (Ekim 1964): 4-9; Ertuğrul Soysal, "Madeni Eya İş Kolunda Toplu Sözleşme Tatbikatından Doğan Bazı Mescler", *Sosyal Siyaset Konferansları*, 19 (1968): 71 ve Mamulattan Markaya Arçelik Kurum Tarihli, 1955-2000 (Arçelik Anonim Şirketi, 2001), s. 169.
- 22 Kazım Çoçu, "Sağduyunun Zaferi", *Çelik-İş*, yıl 1, sayı 3 (1 Ekim 1964): 1 ve 4.
- 23 Kemal Türker, "Hedefimiz", *Maden-İş*, yıl 5, sayı 65 (6 Ocak 1964): 1; "Disiplin Kuruluna Niçin İhtiyaç Var?", a.g.e., s. 3; "Maden-İş Toplu Sözleşme Teklifleri", a.g.e., s. 4; Sabri Kuruc, "Yeni Düzendeki İşçi İşveren Münasebeti", *Maden-İş*, yıl 5, sayı 66 (20 Ocak 1964): 3 ve Kazım Narmanlı, "İşveren Neden Korkar?", *İşçi Postası*, 28 Eylül 1964.
- 24 "Disiplin Kuruluna Niçin İhtiyaç Var?", *Maden-İş*, yıl 5, sayı 65 (6 Ocak 1964): 3; "Maden-İş'in Toplu Sözleşme Teklifleri", a.g.e., 4; "40 Bin İşçi Grev Yapacak", *İşçi Postası*, 9 Ocak 1964; "Maden-İş Yöneticileri Düny Temsilcileri Toplantı Yaptı", *İşçinin Sesi*, 9 Ocak 1964 ve TÜSTAV, *Kemal Sütker Arşivi*, Zarf 195, İşverenlerin İstemediği Haklar, 1964.
- 25 Sabri Kuruc, "Yeni Düzendeki İşçi İşveren Münasebeti", *Maden-İş*, yıl 5, sayı 66 (20 Ocak 1964): 3.
- 26 Çelik-İş (Türkiye Çelik-İşçileri Sendikası) sektörü 1960'ların başlarında kurulmuştu. Ne yazık ki bu sendikanın kurulmasına ve faaliyetlerine dair elimizde çok belge yok. Bu sendikaya 1962'den itibaren bazı fabrikalardan örgütlenmeye başladı. Kavel Grevi'ne karşı çıktığı ve 1964'te metal işçilerinde Maden-İş'in adıyla yenileriyle beraber Arçelik ve Türk Demir Döküm gibi fabrikalarla yetkili sendika haline geldi. Bu sendikaya yuysuhten "sarı sendika" suçlamasına karşın elimizde bulun gösterecek belgeler bulunmuyor. Ancak sendikanın 1964 yılıyla beraber düzenli çıkan aynı adlı yayını incelendiğinde çok açık bir antikomünist tutum aldığı ve verimlilik temelinde işçi-işveren işbirliğinin savunucusu olduğundan bahsedilebilir. 1968-1970 fabrika eylemlerinde işverenler ve yöneticilerle beraber Çelik-İş de işçilerin nefret objelerinden birisi haline gelmişti.
- 27 Bu sürecin genel bir anlatışı için bkz. TÜSTAV, *Kemal Sütker Arşivi*, Zarf 195, İşverenlerin İstemediği Haklar, 1964.
- 28 Aynı yerde.
- 29 "Çelik-İş Sendikası Grevde Perişan İşçilere Yardımcı", *Çelik-İş*, yıl 1, sayı 2 (17 Eylül 1964): 1, 4; "İşçiler Grev İstemedi", *Çelik-İş*, yıl 1, sayı 4 (17 Ekim 1964): 1, 4; "Bölge Çalışma Md.lüğüne İtiraz Eden Türk Maden-İş Sendikası Mahkeme Önünde Ele İtirazında Haksız Çıktı", *Çelik-İş*, yıl 1, sayı 5 (1 Kasım 1964): 3.
- 30 Bülent Ecevit, "Sosyal Adaletle Hızlı Kalkıtma Arasındaki Bağlantı", *İşçinin Sesi*, 10 Haziran 1963.
- 31 Ali Can ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 20 Haziran 2012 ve Cellalettin Akal ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 20 Haziran 2012.
- 32 İsmet Karaca ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012; Mehmet Kul ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012; Mustafa A Türker ile görüşme Yıldız Tabya, İstanbul, 29 Ağustos 2012. Ayrıca bkz. "İşçiler Fabrikayı Gece İşgal Etti", *Akşam*, 2 Ağustos 1969, s. 1, 7.
- 33 İsmet Karaca ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012; Mehmet Kul ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012.
- 34 Mustafa A Türker ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 29 Ağustos 2012.
- 35 "Demir Döküm İşçileri Konuşuyor", *Maden-İş*, 10 Eylül 1969.
- 36 Cella Akal ile görüşme Yıldız Tabya, İstanbul, 20 Haziran 2012; Mehmet Kul ile görüşme Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012; Mustafa A Türker ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 29 Ağustos 2012.
- 37 Cüneyt Dosdoğru, "Türkiye'de İşçi-İşveren Münasebetlerinin Tarihî Seyri", *Sosyal Siyaset Konferansları* 21 (1970): 76.
- 38 "Pancar Motor Auer ve Türk Demir Döküm Fabrikaları İşçileri Maden-İşe Toplanıyor", *Maden-İş*, yıl 10, sayı 24 (7 Kasım 1966).
- 39 "İşçiler Bilişçi Bir Şekilde Maden-İşe Girmiyorlar", *Maden-İş*, yıl 10, sayı 25 (5 Aralık 1966): 2, 3.
- 40 Seyfi Çağan ile görüşme, Albeyköy, İstanbul, 15 Ocak 2013.
- 41 "Demir Döküm İşçileri Konuşuyor", *Maden-İş*, 10 Eylül 1969.
- 42 İsmet Karaca ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012.
- 43 İbrahim Osmanoglu, "Kendileri İşgalci Olanlar Demir Döküm İşçisini Suçlayamaz", *Ant* (12 Ağustos 1969): 4.
- 44 "Demirdöküm İşçileri İş Biraktı", *İşçi Postası*, 16 Mayıs 1969; "Demir Döküm Fabrikası İşçileri Dierendiler", *Maden-İş*, 22 Mayıs 1969, 1.
- 45 Hüseyin Ekinci ile görüşme, Sarıyer, İstanbul, 19 Haziran 2012.
- 46 Mehmet Kul ile görüşme Yıldız Tabya, İstanbul, 21 Haziran 2012.
- 47 Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, İşverenlerde Vuku Bulan Kanun Dışı Eyaılar Hakkında Rapor, s. 11.
- 48 Ege Cansel ile görüşme, 29 Ağustos 2012, Kızıltoprak, İstanbul.
- 49 "Kısa Sendika Haberleri", *Maden-İş*, 1 Haziran 1969, 6; "İşçiler Fabrikayı Gece İşgal Etti", *Akşam*, 2 Ağustos 1969; "İşçi-Polis Savaşı", *Varlık*, 5 Ağustos 1969, 1 ve 5; "Her Şey İşçilerin Çelik-İş'ten Çıkıp Maden-İşe Girmeleriyle Başladı", *Milliyet*, 6 Ağustos 1969, 1 ve 1; "Demirdökümün Yığıt İşçilerini Destekleyin", *İşçi-Köylü*, 8 Ağustos 1969; "Kendileri İşgalci Olanlar Demirdöküm İşçisini Suçlayamaz", *Ant*, 12 Ağustos 1969; TÜSTAV, *Kemal Sütker Arşivi*, Kutu 15, Zarf 850, Türkiye Maden-İş Sendikası Alanca Bölge Temsilciliği Faaliyet Raporu 8 Ekim 1967-17 Ağustos 1969.
- 49 Vehbi Koç, "Türk Demir Döküm Fabrikasındaki Olaylar", *Bizden Haberler* 18 (Aralık 1969).
- 50 Tarih Vakfı İrfan Tuna Arşivi, Türkiye Madeni Eya Sanayicileri Sendikası S. Olağanüstü Genel Kurul Müzakere ve Karar Tutanağı, 1970.
- 51 Osman Keskin, "Yeter Zulum", *Maden-İş* 28 (23 Mayıs 1970): 3.
- 52 "Sungurlar Fabrikasında Kaynayan Kazan", *Maden-İş* 28 (13 Mayıs 1970): 2.
- 53 Ali Demirel, "İşçi Sınıfının Kurtuluş Yolu Nedir?", *Maden-İş* 28 (23 Mayıs 1970).
- 54 Mustafa A Türker ile görüşme, Yıldız Tabya, İstanbul, 29 Ağustos 2012.
- 55 Osman Yavuz, "Garip İşçi", *Maden-İş* 21 (1 Ocak 1970): 11.

27 MAYIS DARBESİ: PROPAGANDA DOKÜMANTERLERİ VE SİNEMA FİLMİ

MEHMET Ö. ALKAN

Birçok propaganda yöntemi gibi, sinemanın da iktidarı ve yaptıklarını meşrulaştırması açısından kullanılması, 27 Mayıs darbesinden sonra gündeme gelmişti. 27 Mayıs darbesi döneminde Milli Birlik Komitesi'nin denetiminde Düşükler Yassıada'da ve Yassıada'da Hesap Veriyorlar adlı iki dokümanter film ve sinemalarda vizyona giren Türk'ün mucizesi adlı bir diğer film hazırlandı. Türkiye sinema tarihinde bir ilk olduğu belirtilen dokümanter filmler, MBK için aynı zamanda bir propaganda merkezi olan Ordu Foto Film Merkezi'nin ürünüydü.

Akia dergisi, propaganda belgesellerini hazırlayan Nusret Eraslan'ın derginin kapısına taşıyarak verdiği önemi ifade etmişti.

27 MAYIS VE PROPAGANDA

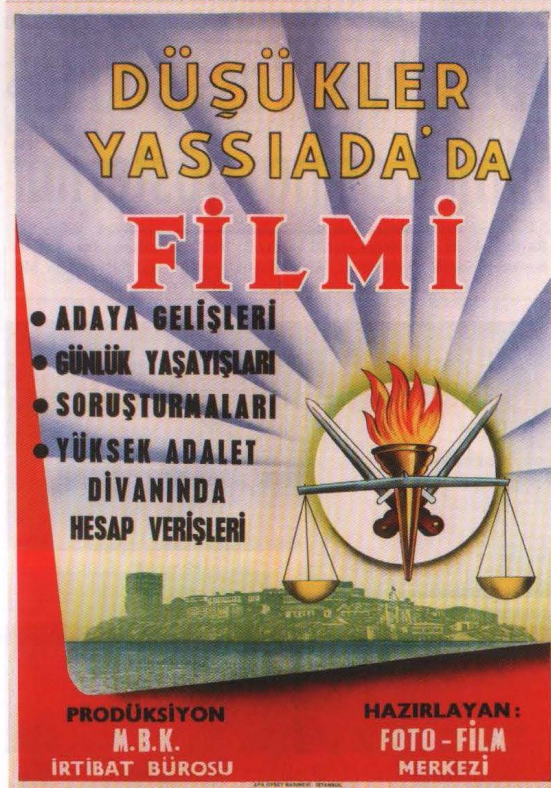
27 Mayıs darbesi, iktidarın ele geçirilmesinden bir aydan kısa süre içinde gerekli destekten yoksun olduğunu fark etmişti. Bu nedenle Milli Birlik Komitesi (MBK), darbeyi ve kendisini meşrulaştırmak için propaganda yöntemlerine başvurduğu ve bunları çok iyi kullandığı gibi, yeni propaganda taktik ve tarzları da geliştirmişti. Örneğin Cumhuriyet tarihinin ilk hatıra parasını 27 Mayısçılar basıp satmıştı. Hazineye bağışlanan altın yüzükler karşılığında verilen 27 Mayıs alyansı da 27 Mayıs'ın icadiydı. Bunların yanı sıra hatıra pulları, ilk gün zarfları, plaklar, kitaplar ve broşürler de propagandanın etkili ve ilk sayılabilecek örneklerindendi. Birazdan aşağıda söz edeceğim gibi, yine ilk kez 27 Mayıs döneminde dokümanter/belgesel film tarzında propaganda filmleri bu dönemde yapılmıştı.

Gerçekten de ilk propaganda faaliyetleri hemen 27 Mayıs'ın ertesinde başladı. Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı propaganda amacıyla kullanılan başlıca kurumdu. MBK'nın kendisi de bu bakanlığı "devletin bir istih-

barat ve propaganda organı" olarak tanımlamıştı.¹ Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Dairesi tarafından yürütülen propaganda faaliyetleri şöyle sıralanıyordu:²

- İnkılabı vatandaşlara anlatmak için Yüksek Tahsil Gençliğinin İzmir Fuarı'nda bir pavyon açmak suretiyle giriştikleri teşebbüse, inkılabımıza ait büyük boyda fotoğraflar basıp göndererek yardım edilmiş,
- İnkılaptan evvelki olaylarla ilgili resimlerden müteşekkil bir serginin Ankara Ordu Ev'inde açılması temin olunmuş,
- İnkılabımızdan sonraki olaylara ait çekilen fotoğraflar basın atashelikleriyle haberler bürolarına, filmler de Amerika, İngiltere ve Kıbrıs'taki televizyon idarelerine gönderilmiş,
- 27 Mayıs Devriminin hikâyesini anlatan fotoğraflı bir broşürün 55 bin adet olarak baskısına girilmiş,
- İnkılâp ve hürriyet şehitlerimizin cenaze merasimi filme alınarak yurt sinemalarında gösterilmesi temin edilmiştir.

Birçok propaganda yöntemi gibi, sinemanın da iktidarı ve yaptıklarını meşrulaştırmak üzere kullanılması, 27 Mayıs darbesinden sonra gündeme gelmişti. 17 Mayıs, gençliği seferber ederek destek sağlamak için "Hürriyet Şehitleri" kavramını icat etmişti. Benzer şekilde 28 Nisan olaylarının yarattığı havadan da yararlanmak amacıyla ve gazetelere yansıdığı kadariyle *Kanlı Perşembe* adlı bir belgesel film yapılması tasarlanmışsa da gerçekleştirilmediği anlaşılmaktadır. *Yassıada'da Heap Veriyorlar* adlı ikinci propagandaya yönelik dokümanter filminden sonra 28 Nisan olaylarının da bir filminin yapılması tekrar gündeme gelecek, ancak bu tasarı da gerçekleşmeyecekti.³ Benzer bir girişim Eylül sonunda yine gündeme gelecek, "27 Mayıs devriminin oluşunu ve ama-

"Düşükler Yassıada'da" adlı dokümanter film için hazırlanan afiş.

BİSA VArşivi

cını gösteren bir filmin çekilmesine" karar verilecek ama film çekilemeyecekti.⁴

27 Mayıs darbesi döneminde MBK'nın denetiminde iki dokümanter film ve bir de sinemalarda vizyona giren filmin ortaya çıktığı görülür. Dokümanter film yapılması kararı Temmuz ayı civarında verilmeyle birlikte, acele edilmesi Yassıada duruşmalarıyla ilgilidir. Sanıkların ifadelerinin alınması tamamlandı, Yassıada duruşmalarının yaklaştığı sırada kamuoyunda sessiz ve ciddi bir tepkinin oluşmaya başladığı anlaşıyor. Özellikle Yassıada'da sanıkların çok kötü muamele ve işkencelere maruz kaldığı ve birçok şeyden mahrum bırakıldığı gibi eleştiriler artar. Bu aşamada propaganda faaliyetleri daha da öne çıkarılarak, yargılamaların haklılığını kanıtlamak için, o zamanki deyişle "sinema gazeteciliği"ne hız verilir. Bir yandan 27 Mayıs'ın

haklılığını anlatan kısa çekimler, sinemalarda filmler başlamadan önce seyircilere izlettirilir. Öte yandan bu konuda daha ciddi bir adım atılarak Ordu Foto Film Merkezi'nin yaklaşık 1953'ten beri başkanı olan Binbaşı Nusret Eraslan'ı iki ayrı belgesel film hazırlattırılır. Metin Toker, Nusret Eraslan'ı Akis'in de kapağına taşıyarak, bu konuya verdiği önemi ifade etmiştir.⁵ MBK için Ordu Foto Film Merkezi aynı zamanda propaganda merkezidir. Türkiye sinema tarihi için bir ilk olduğu belirtilen dokümanter filmler de Ordu Foto Film Merkezi'nin ürünüdür. Bunlar aslında bir kara muharebe subayı olan Nusret Eraslan'ın sivil kıyafetlerle yönetmenliğini yaptığı filmlerdir. Hazırlanışları da • dönemde "merhamet hrislerini tahrik gayesiyle Yassıada'yı işkenceli bir zindan, duruşmaları ise tek taraflı ve gayri adil olarak gösteren meşhur propaganda ile mücedledir" şeklinde açıklanmıştır.⁶

Ordu Foto - Film Merkezinde dünkü toplantı

«Düşükler Yassıadada» filmi basına gösterildi

Bayar çok sık, Menderes sinirli ve zayıf, Refik Koralan ise saçları boyasız olarak görüldüler, bütün düşüklerin medeni ihtiyaçların hiç birinden mahrum bırakılmadıkları farkedildi.

Cumhuriyet,
8 Ekim 1960,
s. 1 (üstte).

Milliyet,
9 Şubat 1961, s. 3
(altta sağda).

Milliyet,
12 Kasım 1960,
s. 1 (altta solda).

Düşükler Yassıada'da ve Düşüklerin İhyüzü adını taşıyan bu filmlerin basına tanıtımı Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu tarafından yapılmıştır. Hazırlanan bu propaganda filmleri ülkenin dört bir yanındaki sinemalarda gösterilecek, okullar sınıf sınıf bu filmleri izlettirilmeye götürülecektir. Her iki film 35 milimetrelilik hazırlanmış ve tüm Türkiye'deki sinema salonlarında gösterilmeleri için Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, Lale, Ermanlar ve İpekçiler firmalarıyla anlaşmış ve bütün Türkiye'ye dağıtımları yapılmıştır. Buradan da bir gelir elde edilmesi düşünülecek kadar iş ileri götürülmüş, elde edilecek gelirin "Yassıada Sitesi" adıyla bir üniversite sitesi kurulması için sarf edileceğine dair karar" ortalıkta dolaşa da bunu kimse görmemiştir.

Filmlerin taşrada sinemacılar tarafından da talep edildiği anlaşıyor. Ayrıca her ikisinin 16 milimetrelilik kopyaları Birinci, İkinci ve Üçüncü

Ordu Kumandanlıklarına, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerine gönderilmiştir. Ordu ve Kuvvet Kumandanlıkları ekipleri tarafından sineması bulunmayan ilçe, bucak hatta köylerde kadar da götürülecek ve vatandaş izlettirileceklerdir. Bu faaliyetlere koşut olarak, İrtibat Bürosu'na bağlı dört gezici ekip kurulur ve işe koyulur. "Grup elektrojenleri ile birlikte seyyar ekipler on iki bölgeye taksim ettikleri vatanın sathına yayılacak, en ücra köşelere kadar giderek şüphelenir ve tereddütleri silme seferberliğine katılacaklardır. Seyyar ekipler, 'Düşüklerin İhyüzü'nden başka, Milli İnkılabı tanıtma ve yayma hedefini güden filmleri beraberlerinde taşıyacaklardır."⁸

"DÜŞÜKLER YASSIADA'DA"

İlk dokümanter film **Düşükler Yassıada'da** adını taşımaktadır: 7 Ekim'de Yıldız Sarayı'nda basına tanıtılmış,⁹ 25 Ekim'de Yeni Melek

sinemasında suarede gösterime girmiştir.¹⁰ Yassıada duruşmalarının başlamasına az bir süre kala "düşük" olarak itibarsızlaştırılan sanıkların ifadeleri savcı tarafından alınırken, Ordu Foto-Film Merkezi de ifadeleri kameraya alır. Bu görüntülerden oluşan bir dokümanter propaganda filmi hazırlanır:¹¹ mahkemenin başlamasından bir hafta önce de tanıtımı yapılır.¹² Film 23 dakika --gazetelerin yazdığına göre 40 dakika-- olarak hazırlanmıştır.

14 Eylül gecesi sanıklar özel olarak giydirilerek, önceden hazırlanan senaryo ve mizansenine uygun hareket etmeleri, davranışları ve rol yapmaları istenir. Mesela Adnan Menderes'in göya Yassıada'ya ilk ayak basışı veriliyormuşcasına gösterildiği sahneler, orijinal çekimler değil, sonradan onun zayıf ve güçsüz haliyle çekilen, ona rol yaptırılan sahnelerdir. Benzer şekilde rol yapmaları için, Yassıada'ya ilk getirilişleri gibi gecenin bir vakti Celal Bayar, Fatin Rüştü Zorlu, Refik Koralan da zorlanmıştır. Filmede sanıkların tecrit edildiği Yassıada'daki günlük hayatın parçaları ve savcının ifade alırken çekilmiş değişik görüntüleri vardır. Bu görüntülerden yola çıkarak yorumlar yapılır. Mesela Celal Bayar ve Refik Koralan'ın sıhhatli göründüklerine, Adnan Menderes'in sinirli ve ürkek olduğu ve kilo kaybettiğine, hepsinin pantolonlarının ütülü olduğuna, itinalı hallerine dikkat çekilir. Celal Bayar'ın ceketinin üst cebine beyaz bir mendil koyması bile rahatlarının son derece yerinde olduğu şeklinde yorumlanır. Menderes'in sanıldığı gibi saçlarının beyazlaması olduğu, ama Koralan'ın saç boyaları çıktığı için saçlarının beyazladığı yazılır. Sanıkların kitap okurken, yemek yerken, kantinden alışveriş ederken, tıraş olurken, saç kestirirken, satranç oynarken, gruplar halinde basketbol sahasında gezinti yaparken, revirde tedavi edilirken, odalarında istirahat ederken çekilmiş görüntüleri vardır.

Elbette bütün bunlar mizansendir. Zira odalarında bile 24 saat 2 saatte bir nöbet değiştiren bir subayla bir-

likte kalmaktadırlar. Ayrıca savcıya ifade verirken alınan görüntüleri de verilmıştır. Çekimler tamamlandıktan sonra MBK üyesi Suphi Karaman, filmi sanıklara dair bir acıma hissi yaratacağını, beklenenin tersine bir etki yaratacağını söyleyerek halka gösterilmemesini ister.

Film, sanıkları tam anlamıyla suçlu ilan etmiştir. Örneğin sırasıyla dönemin İstanbul Belediye Başkanı, İstanbul Emniyet Müdürü, bir polis memuru ve Menderes'in yakın koruması gösterilirken şu keskin ve açık hüküm mahkeme başlamadan verilir:

Vatan caddesi başkumandanı Kemal Aygün, barların haraççıbaşısı Faruk Oktay ve üniversite gençliğinin amansız celladı Bumin Yamanoglu! İşte İstanbul'un kumar, eroine ve cinayet kolektif şirketi!

Bir başka görüntü yine Menderes'e aittir. Bir masada tek başına oturmuş, bir önüne konan yemeklere, bir kameraya tedirgin şekilde bakarken, anlaşılan o ki kendisine verilen komutlara göre hareket etmektedir. Fonda ise "Adnan Menderes: Poz vermeden edemez" cümlesi duyulmaktadır. Bayar'ın yemek yediği sahnede duyulan ses daha acımasızdır ve "Sofrasında kilosu 1000 liraya satılan siyah havyar bulunmamakla beraber, Bayar iştahından bir şey kaybetmiş görünmemektedir" şeklinde bir hüküm vermektedir. Bu filmi hazırlanması sırasında sanıklara zorla rol yaptırılması ve bunun rencide edici bir hal almasının Bayar'ı intihara sürüklediği, banyoya gittiği sırada kemerini boynuna geçirerek intihara kalkıştığı ve son anda kurtarıldığı biliniyor. Hatta kendisine yaşılanlara "Bize Yeşilçam oyuncularına gibi film çevirttiler, revayı hak mıdır bu?" şeklinde isyan eder.

Filmin DP'nin ve Menderes'in kalelerinden Aydın'da gösterildiğinde büyük bir ilgiyle karşılandığı, bir günde on seans yapıldığı haberi gazetelere yansır.¹³ Kuşkusuz, bu bile propagandanın bir parçasıdır. Film için hazırlanan afişte şu başlıklar okunur:

Filmin hazırlanması sırasında sanıklara zorla rol yaptırılmasının rencide edici bir hal aldığı, Celal Bayar'ın banyoya gittiği sırada kemerini boynuna geçirerek intihara kalkıştığı ve son anda kurtarıldığı biliniyor.

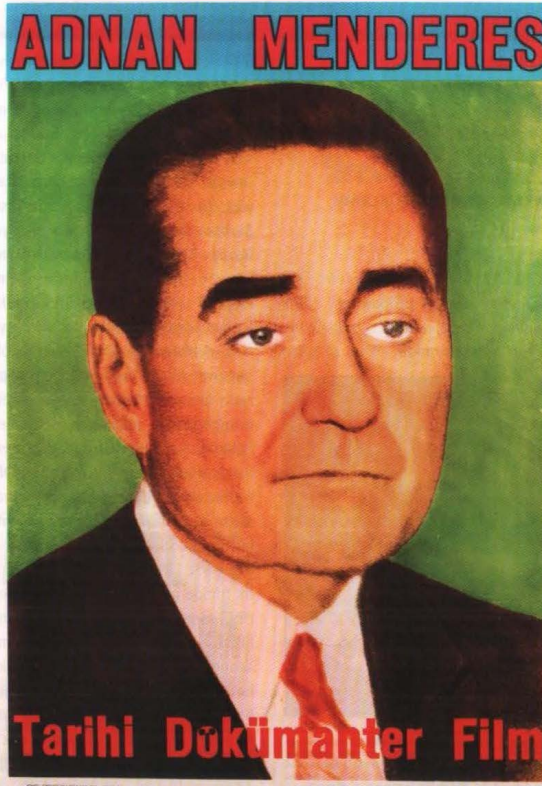
Adaya gelişleri
Günlük yaşayışları
Soruşturmaları
Yüksek Adalet Divanında Hesap Verişleri

Afişin fonunda Yassıada'nın silueti görür. Bir de henüz resmleşmemiş olsa da MBK sembolü vardır.

Ayrıca afişte "Hazırlayan: Foto-Film Merkezi" ve "Prodüksiyon: M.B.K. İrtibat Bürosu" bilgileri yer almaktadır. Bu filme ait olduğu düşünülen ikinci afişte, Adnan Menderes'in portre çiziminin üstünde "Adnan Menderes",

altında ise "Tarihi Dokümanter Film" yazılıdır.¹⁴ Filmin teknik künye bilgileri şöyledir:¹⁵

Yönetmen: Nusret Eraslan
Yapım Yılı: 1960
Özellikler: 35 mm, siyah-beyaz
Süre: 23 dk (gazete bilgilerinde 40 dakika diye geçmektedir)
Ülke: TÜRKİYE
Dil: Türkçe
Vizyon Tarihi: 25 Ekim 1960
Anlatıcı: Behçet Kemal Çağlar
FİLMLE İLGİLİ AYRINTILAR
Teknik Özellikler
23 dk, Siyah-Beyaz, 35 mm

"Düşükler Yassıada'da" adlı dokümanter film için hazırlanan afiş.

BİSA Varsivli

"Düşüklerin İç Yüzü" adlı propaganda dokümanter filmi için hazırlanan afişler.

BİSAV Arşivi

5 Nisan'da
İstanbul'da
Beyoğlu
Yıldız
Sineması'nda
gösterime
giren
propaganda
dokümanter
filmini,
Yassıada'da
duruşma
olmadığı için
Yüksek Adalet
Divanı Başkanı
Salim Başol
ve mahkeme
üyeleri de
izlemişti.

Milliyet, 21.02.1961,
S. 1.

Firmalar
Yapım Şirketi: Merkez Ordu Sinema
Dairesi
Afiş Basım: Emel Matbaası Ofset
Baskı
Afiş Basım: Apa Ofset Basımevi

"YASSIADA'DA HESAP VERİYORLAR (DÜŞÜKLERİN İÇ YÜZÜ)"

Ordu Foto-Film Merkezi'nin hazırladığı ikinci propaganda filmi *Yassıada'da Hesap Veriyorlar* adını taşır ve iki saatliktir.¹⁶ Film 22 Şubat

1961'de Site Sinceması'nda basın mensuplarına gösterilir. Bu dokümanter film için Ordu Foto-Film Merkezi tarafından hazırlanan iki ayrı afiş vardır. Apa Ofset Basımevi'nde basılmış olan ilk afişte 6-7 Eylül Davası, Bebek Davası, Örtülü Ödenek Davası, Değirmen Davası, Arsa Davası, Zimmet Davası, Vinilex Davası, Barbara Davası, İpar Davası, Radyo Davası, Topkapı Davası ayrı ayrı yazılmıştır. "Hazırlayan: Ordu Foto-Film Merkezi" ve "Prodüksiyon: M.B.K. İrtibat Bürosu" bilgileri yer alır. Ayrıca mahkeme başkanı Salim Başol, başsavcı Altay Ömer Egesel ve soprano Ayhan Aydan'ın ifade verirken fotoğraflarıyla, mahkemenin "Adalet Mülkün Temelidir" yazısını içeren fotoğrafları vardır. İlki gibi Apa Ofset Basımevi'nde basılmış olan ikinci afişte de aynı yazılar yer alır ve aynı kişilerin farklı fotoğrafları bulunur.

İlk filmde nasıl ki sanıkların ifadesi-
lerinin alınması ve Yassıada'daki gün-
lük hayatları anlatılarak sanıkların
sanıldığının aksine gayet iyi olduk-
ları propagandası yapıldıysa, ikinci
filmde de mahkemede verilecek kar-
arların, daha ilan edilmeden hakları
olacağı propagandası yapılmıştır.
Adeta açıklanmayan hükümlere ve

cezalara önceden haklılık ve meşruluk kazandırılmaktadır.

Film 5 Nisan'da İstanbul'da Beyoğlu Yıldız Sineması'nda gösterime girmiştir. Yassıada'da duruşma olmadığı için Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol da filmi izlemiştir.¹⁷ Yarnında iddia makamının bütün üyeleri de vardır. Filmin özellikle köylerde gösteriminde özel bir önem verilmiştir.¹⁸ Metin Toker izlenimlerini şöyle anlatır:¹⁹

Birinci filmnden çok daha mükemmel ve mütekâmil olan "Düşüklerin İçyüzü", duruşmaların safahatının kupkuru bir şekilde arka arkaya getirilmesinden uzaktır. Duruşmalar, dikkate değer montaj, ses, efekt ve resimden faydalanılarak yapılan geçişlerle birbirine bağlanmakta ve sanıkların konuşmaları kendi sesleriyle seçirilecek dinletilmektedir. "Düşüklerin İçyüzü", Türk sinemacılığına Foto-Film Merkezi kanalıyla kazandıran yepyeni bir örnek. Prodüktörlerimizin yıllar yılı yapamadıkları uzun metrajlı büyük dokümanter film çevirmek alanında büyük bir adım atılmıştır.

YASSIADA FILMİNDE Düşükler Yassıada'da filminin ikinci kısmını dün başta öğrencileri ile bazı davetliler tarafından seyredilmişti. Fotoğrafia filmi süresince gösterilen oğlan Adale Hırna; Bakant Nektan Bepel ile diwanın baş aktörleri görülmüşti. Kaldırıcağa Nektan Göl, Rıza Tuder, Nektan Bepel, Nektan Hasan Günel, A. Döken Turan

"Türk'ün Mücizesi" adlı propaganda sinema filminin gösterime girişiyle ilgili gazete haberi.

Milliyet, 8 Ekim 1960, s. 4

"Türk'ün Mücizesi" adlı propaganda sinema filmi için hazırlanan afiş.

BİSA V Arşivi

Teknik künye bilgileri şöyledir:⁴⁴
Yönetmen: Nusret Eraslan
Yapım Yılı: 1961
Özellikler: 35 mm, siyah-beyaz
Ülke: TÜRKİYE
Dil: Türkçe
Basın Gösterimi: 22 Şubat 1961
Vizyon Tarihi: 5 Nisan 1961
FİLMLE İLGİLİ AYRINTILAR
Teknik Özellikler
Siyah-Beyaz, 35 mm
Firmalar
Yapım Şirketi: Merkez Ordu
Sinema Dairesi

"TÜRK'ÜN MUCİZESİ"

Yasıada duruşmaları daha başlamadan hazırlanan ve 1960 Ekim ayının ilk haftasında vizyona giren bir film

de Türk'ün Mücizesi adını taşıyordu.⁴⁵ Yönetmenliğini Hayri Esen'in yaptığı film, Behçet Kemal Çağlar'dan şiirlere yer veriyor, "27 Mayıs kansız inkılabımızın hakiki tarihi filmi" diye tanıtılıyordu.⁴⁶ Emel Matbaası'nda basılan afişte "Tarihi Film" "Türk'ün Mücizesi" adı kullanılmıştı. Ayrıca

"Derleyen: Y. Senemoğlu" "Şiirler: Behçet Kemal Çağlar" yazıları ve sağ alt köşede "Milli Film" ibaresi görülür. Afişte Atatürk'ün büstü, gençlik ve ordu teması çizilmiştir.

* Film afişleri için Bilim Sanat Vakfı Türk Sineması Arşivi'ne ve Faruk Deniz'e teşekkür ederim.

DİPNOTLAR

- 1 No, Broşür, "A İledeji", 27 Mayıs 1960 da Ele Alman Devlet İdaresinin Durumu. 27 Mayıs 1960 dan İtibaren Yapılan, İhtilalan ve Yapılacak Olan İşler (Ankara: M.B.K. Basımevi, 1960) s. 129; Basın-Yayın ve Turizm Bölümü.
- 2 Age, s. 134-135; Tanıtma Dairesi Bölümü.
- 3 Tunca Okan, "İkinci Yasıada Filmi Bayram Ertesi Gösterilecek", Milliyet, 26 Şubat 1961, s. 3.
- 4 Hürriyet, 25 Eylül 1960, Bu daha sonra gösterime girecek olan Düşükler Yasıada'da filmide olabilir.
- 5 Metin Tokar, "Yasıada Duruşmaları- Düşükler", Akis 350 (13 Mart 1961), kapak.
- 6 Tokar, agm, s. 22-25.
- 7 Bilgin Adalı, Beşgesel Sinema: Beşgesel Sinemanın Doğuşu. İngiliz Beşgesel Okulu ve Türk Beşgesel Sineması (İstanbul: Hil Yayın, 1986).
- 8 Tokar, agm, s. 22-25.
- 9 "Düşüklerin Yasıada Filmi Başına Gösterildi",

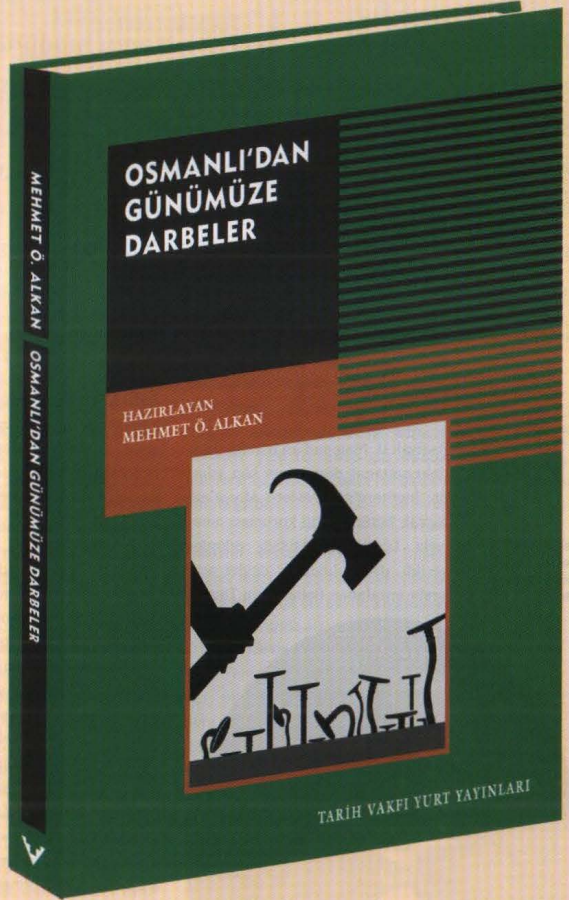
- 10 Cumhuriyet, 8 Ekim 1960, s. 1, 5.
- 11 "Bugün Nereye Gidemeli", Milliyet, 25 Ekim 1960.
- 12 Nijat Özön, Türk Sineması Kronolojisi 1895-1965 (Ankara: Bilgi yayınevi, 1968), s. 148.
- 13 "Düşüklerin Filmi Çekildi", Cumhuriyet, 11 Eylül 1960, s. 1.
- 14 "Düşüklere ait film Aydın'da gösteriliyor", Milliyet, 12 Kasım 1960, s. 1.
- 15 <http://www.tsa.org.tr/film/filmgoster/Big2/dusukler-yasada-da>
- 16 8kt. <http://www.tsa.org.tr/film/filmgoster/Big2/dusukler-yasada-da>
- 17 Bazı haberlerde bir buçuk saat diye geçer. "Yasıada duruşmalarına ait film tamamlandı", Milliyet, 22 Şubat 1961, s. 2.
- 18 "Yasıada Filminde", Milliyet, 23 Şubat 1961, s. 1.
- 19 "Düşüklere Ait Film Köylerde Gösterilecek", Milliyet, 9 Şubat 1961, s. 3. İzmir mahrepli haber şöyledir: "Düşükler Yasıada'da filmi köylerde göstermek isteyenlere her türlü kolaylık
- 19 Tokar, agm, s. 25.
- 20 Okan, agm, s. 3.
- 21 "İkinci Yasıada Filmi Dün Basına Gösterildi", Cumhuriyet, 23 Şubat 1961, s. 1, 5.
- 22 Selmi Andak, "Sanat Alemeninde. İbret Filmi: 'Yasıada'", Cumhuriyet, 4 Mart 1961, s. 4.
- 23 "Yasıada filmine bir milyon dolar istendi", Milliyet, 11 Ekim 1960, s. 1.
- 24 <http://www.tsa.org.tr/film/filmgoster/Big2/dusuklerin-ic-yuzu>
- 25 "Türkiye de Belge Filmi Çalışmaları", der Giovanni Scognamiglio, Yeni Sinema (Eylül-Ekim 1967): 19-40.
- 26 Tanıtımın altına şu not düşülmüştü: "NOT: Bu filmi sinemalarında geçmek isteyen sinemacıların Milli Film'e ve EGE bölgesi için Şişir Film'e, Adana Bölgesi için Şişir Film'e Karadeniz Bölgesi için Güney Film'e müracaatları", Milliyet, 8 Ekim 1960, s. 4.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE DARBELER

Sadece çok partili demokrasi hayatımız değil, uzun imparatorluk geçmişimiz de darbe ve darbe girişimleriyle darp edilmiş durumda. Öte yandan, en son 15 Temmuz teşebbüsünün gösterdiği gibi, darbeler defterinin kapandığını söylemek de mümkün değil. Siyaset kültürümüzün yapısal arazlarının başında gelen bu müdahale geleneği, demokrasimizin kurumlaşmasına, sivil politika alanına yerleşik hale gelmesine ve gelişmesine engel olduğu gibi, maalesef geride insan hak ve özgürlüklerinin hiçe sayıldığı bir miras da bıraktı.

Toplumsal Tarih dergisinin özel sayısından yola çıkılarak hazırlanan bu derleme, yeni eklemelerle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan darbe ve darbe girişimlerinin ortak ve farklı özelliklerini masaya yatırırken, karikatürlerden şarkılara, darbelerin toplumsal ve popüler yansımalarının da peşine düşüyor.

Katkıda bulunanlar: Altan Öymen, Aydan Çelik, Burak Onaran, Doğan Gürpınar, Edhem Eldem, Erden Akbulut, Evren Balta, Gülay Yılmaz, Güven Gürkan Öztan, İsmet Akça, Kaya Erdem, Levent Ünsaldı, M. Zafer Üskül, Mehmet Ö. Alkan, Murat Meriç, Noémi Lévy-Aksu, Selim Sezer, Taha Akyol, Turgut Çeviker, Y. Doğan Çetinkaya, Zihni Çetiner.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

BOĞAZİÇİ ÂŞİĞİ BİR FRANSIZ OSMANLI PAŞASI VE GALATA RIHTIMI

SACİT KUTLU

Blaise Jean Marius Michel, Fenerler İdaresi müdürü ve Osmanlı sahillerinde deniz şeneri inşa etmek ve işletmek imtiyazını alan Collas ve Michel Şirketi'nin ortağıydı. 1856-1904 yılları arasında. Osmanlı kıyı şeridi ve Kızıldeniz'de 152 deniz şeneri inşa ettirdi. 1879'da II. Abdülhamid tarafından Haliç kıyılarına rıhtımlar kazandırmak göreviyle İstanbul'a davet edildi; Galata ve Sirkeci rıhtımlarını inşa etti. Mişel Paşa, İstanbul'u, Fransa'daki Tamaris Koyu'na Boğaziçi'ndekileri andıran yalılar ve köşkler inşa ettirip Şirket-i Hayriye'ninkilere benzeyen vapurlardan adeta küçük bir filo oluşturacak kadar benimsemişti.

GİRİŞ

Padişah II. Mahmud'un bunalımlarla dolu saltanat döneminin son yılında, İngiltere'nin Devlet-i Aliyye'nin toprak bütünlüğünü koruması amacıyla Londra'ya iktisadi ödünler verildi. 1838 yılında iki devlet arasında imzalanan Baltalimanı Ticaret

Antlaşması ile Osmanlı pazarları ve hammaddeleri Avrupa ticaretine açıldı. Osmanlı Devleti bağımsız dış ticaret politikaları izleyebilme hakkından, bir daha geri dönememek üzere, vazgeçti.'

Padişah Abdülmecid döneminde insan hakları, müslim ve gayrimüslim tebaanın hukuk önünde eşitliği, can, mal ve ırzlarının güvence altına alınması, hukukun egemenliğinin sağlanması hedefine yönelik önemli adımlar atıldı. Çağdaş bir devlet olmak yönünde gerçekleştirilen reformlar Batı dünyasını etkiledi. 23 Mart 1854'te İngiltere, Fransa ve Piemonte-Sardinya Krallığı, tarihte ilk kez Devlet-i Aliyye'nin müttefikleri olarak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında devam etmekte olan Kırım Savaşı'na katıldı.

Osmanlı toplumu o vakte kadar pek tanımadığı "Avrupalılar"la, İstanbul'a gelen binlerce yabancı asker ve aileleri yoluyla ilk kez geniş ölçüde "sokakta" temas etti. Batılıları ve yaşayış tarzlarını, giyim kuşamlarını, yiyecek içmelerini yakından gördü.

Aynı zamanda, müttefik askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği için Avrupa mallarının ticareti arttı. Batı başkentleri ile ticari ve siyasi iletişimi kolaylaştırmak amacıyla ilk telgraf hatları inşa edildi. Osmanlılar Batılıları tanıırken, Avrupalılar da Osmanlı bürokrasisindeki geriliği, askeri ve toplumsal zaafı fark etti. Kırım Savaşı 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması ile sona erdi. Osmanlı devleti, Avrupa Devletleri Uyumu olarak da anılan Avrupa Devletleri Topluluğu'nun bir üyesi olarak tanındı.

Batılı müttefiklerinin savaş masraflarını karşılayabilmesi için Babıâli'ye dış borç önermeleri üzerine Osmanlı Devleti ilk kez 1854 yılında, resmi devlet borcu almak amacıyla Avrupa kredi piyasasına müracaat etmişti. 1858'de yeni bir dış borç daha yapıldı. Devletin gelirlerini ipotek göstererek borçlanmak (istikraz) ve karışığında hisse senedi (esham) veya istikraz senedi çıkartmak, giderek yaygın bir uygulamaya dönüştü. 1858 Antlaşması ile içine düşülen iktisadi bağımlılık süreci daha pekişti.

Blaise Jean
Marius Michel
(Mişel Paşa)
(1819-1907).

Batı dünyasında sanayileşmenin ve kapitalizmin yükseldiği bu dönemde fabrikaları, demiryolları, limanları olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yatırımlar için çok büyük sermayelere, sanayi devrimini gerçekleştirmiş olan İngiltere ve Fransa gibi devletlerin para piyasalarının ise hem hammaddelere hem de yatırım yapabilecekleri ülkelere ihtiyacı vardı.

Babiâli imtiyazlar tanıyarak dış yatırımları teşvik ediyordu. Belirli bir süre için verilen işletme imtiyazları yanında, örneğin demiryolları gibi büyük yatırımları özendirme için ya eksiksin Hazine'den tamamlanması şeklinde yıllık kâr garantisi ya da dolambaçlı uzun hatlar döşenmesini teşvik eden kilometre garantisi veriliyordu. Bu uygun ortamda yabancı işadamları ipek, kumaş vb. üreten imalathaneler açtılar, maden işletmelerini kurdular. Osmanlı liman şehirlerinde rıhtımlar ve demiryolları inşa etmek üzere Paris ve Londra merkezli yatırım şirketleri faaliyete geçti.

Osmanlı ekonomisinin dünya kapitalizmine açıldığı yıllarda gelen yabancı sermayenin deniz nakliyatına

ve rıhtımlara öncelik vermesi kıyı bölgelerinde ekonomiyi canlandırdı. Ege bölgesinde döşenen demiryolu hatları sayesinde ekonomik canlanma iç bölgelere yayıldı. Bu yıllarda Fransa ve İngiltere, kapitalizme açılan Osmanlı ekonomisi üzerinde belirleyici olma rekabeti içindeydi. İngiliz sermayesinin üstünlüğü 1860'larda dengelenmişti.

Ancak 1873'te, dünya borsalarının çökmesi Batı ekonomilerini hemen atlatamayacakları bir krize sürükledi. İlk borçlanmanın ardından, adeta borcu borçla ödemeye alışkanlığı edinmiş Babiâli'nin yeni dış borç alma olanağı ortadan kalktı. Anadolu ve Rumeli'de iklim koşullarının neden olduğu kıtlık on binlerce köylünün ölümüne ve maddi zarara neden oldu. Alınan dış borçların ödenmesiyle ilgili olarak verilen sözler tutulmuyordu. Babiâli'nin 6 Ekim 1875'te ilan ettiği moratoryumdan sonra, başta İngiltere olmak üzere Büyük Güçlerle yaşanan bunalım 93 Harbi diye bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile sonuçlandı. Buhranlı yılların ardından, dış borç ödemelerini yönetmek amacıyla 1881'de Muharrem Kararnamesi ile Düyün-ı Umumiye

İdaresi kuruldu.³ Batıların 1873-1895 ekonomik buhranını aşma arayışları kapitalizmin emperyalizme dönüşmesiyle sonuçlandı. Aynı süreçte Almanya yeni bir rakip güç olarak uluslararası siyasetin aktif bir aktörü haline geldi.

Osmanlı İmparatorluğu ile Büyük Güçler arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin, daha öncesi ile kıyaslanamayacak oranda arttığı bu süreç, bazı araştırmalarda "yarı sömürge oluş" veya "emperyalizmin Türkiye'ye girişi" olarak nitelendi.⁴ Öte yandan, aynı süreç başka bazı araştırmalarda da "iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması" gibi kavramlarla tanımlandı.⁵

Bu makalede, Osmanlı ekonomisinin dışa açıldığı yıllarda, dönemin girişimci ruhunun özgün bir temsilcisi olduğuna inandığım Blaise Jean Marius Michel'in (Mişel Paşa-Michel Pacha) Kırım Savaşı ile başlayan ve üç sultan döneminde, İstanbul'da aralıklarla kırk yıldan fazla süren yaşamı ve yapıtlarını inceleyeceğim. Büyük Güçler arasındaki rekabetin hırçınlaşmaya başladığı bir zaman diliminde yaşayan Marius Michel'i ve yapıtlarını araştırmanın, yabancı

Açıkta demir atmış, acentelerinin şamandıralarına bağlı gemiler ile ecradlarındaki mavna, sandal ve salapuryalar.

Vue panoramique de Galata et Tophané prise de la tour de Léandre.

Rıhtım yapılmadan önce, Tophane açıklarında demir atan tur tekneleri ile Salıpaazarı Fındıklı açıklarında demir atmış gemiler.

Galata Rıhtım'ından bir başka görüntü. Solda, bahçe içindeki bina muhtemelen bir resmi daire. İleride ise ambar vs. olarak kullanılan yapılar. Aslında bu görünüm 1910'a kadar pek değişmeyecekti.

sermayenin imparatorluğa geliş ve yatırım mekanizmasının anlaşılmasına, somut bir örnek olarak, anlamlı katkı sağlayacağını düşünüyorum. Onun Osmanlı İmparatorluğu sahillerinde inşa ettiği deniz fenerleri dışındaki en önemli yapıtı olan ve dönem kartpostallarının da yardımıyla incelemeye çalışacağım Galata Rıhtım'ının inşası ve günümüze kadar geçirdiği değişim ise çalışmamda önemli bir yer işgal edecek.

MARIUS MICHEL'İN İLGİNÇ YAŞAM ÖYKÜSÜ VE YAPITLARI

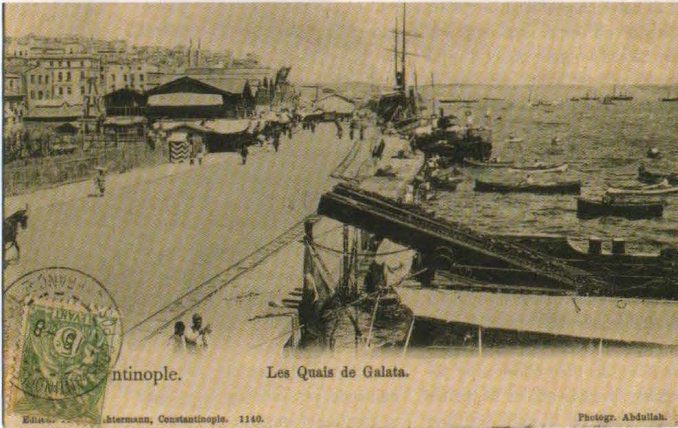
1819'da Güney Fransa'da, Toulon yakınındaki sahil kasabası Sanary'de doğan Blaise Jean Marius Michel iyi yetişmiş bir denizci ve uzun yol kaptanıydı. 1854'un Aralık ayında

İmparator III. Napoléon onu, Kırım Savaşı'na katılan ve içinde bulunduğu *Henri IV* isimli savaş gemisi Eupataria kıyılarında karaya oturan, General Kont Olivier Lannes de Montebello'yu geri getirmekle görevlendirdi. *Amsterdam* gemisiyle Kırım'a giden Marius Michel, Montebello ile *Henri IV*'ün kaptanı ve mürettebatını İstanbul'a getirdi. İstanbul'dan Marsilya'ya dönerken, Montebello ile Osmanlı sahillerindeki deniz feneri eksikliği üzerine uzun sohbetler yaptılar. Paris'e geldiklerinde yaverinin anlattıklarından etkilenen III. Napoléon, verdiği görevi başarıyla tamamlayan Marius Michel'in arzusunu karşılıksız bırakmadı. İstanbul'daki Büyükelçi Thouvenel'e gerekli direktifleri verdi. Fransız Dışişleri Bakanlığı ile Os-

manlı Hariciye Nezareti arasındaki yazışmaların ardından Marius Michel, Osmanlı devletinin hizmetinde deniz fenerleri inşa etmek üzere 18 Temmuz 1855'te İstanbul'a geldi.⁵

Michel'in önerisiyle, Karadeniz'den ve Marmara Denizi'nden İstanbul Boğazı'na giriş çıkışı güvenli kılmak amacıyla oluşturulacak komisyonun belirlediği yerlerde, eski deniz fenerlerini yenilemek ve yenilerini yapmak üzere Memalik-i Mahrusa Fenerler İdaresi kuruldu.⁶ Sultan Abdülmecid, Marius Michel'i "dolgun maaşla" Fenerler İdaresi müdürlüğüne getirdi.⁸ Şubat 1856'da Michel ile yanındakiler için ev tedarik edildi.⁹ 12 Mayıs 1857'de karısı Marie Louise Augustine ve dört aylık kızları Amelie de İstanbul'a geldi. Galatasaray Lisesi'nin arkasında Hayriye Caddesi'nde muhteşem manzaralı, büyük bir eve yerleştiler.¹⁰ 1859 yılında Sultan Abdülmecid, Marius Michel'e Mecidiye nişanı tevdi etti.¹¹ Oğulları Alfred 1860 yılında İstanbul'da doğdu.¹²

Fenerler İdaresi, ışık kaynağı olarak içinde yağ yakılan kandillerin kullanıldığı eski fenerleri yeniledi, bazılarını da yeni inşa etti. Dördü Karadeniz'de, beşi İstanbul Boğazı'nda, ikisi Marmara Denizi'nde ve dokuzu Çanakkale Boğazı'nda olmak üzere yirmi deniz feneri yeniledi veya yeni inşa edildi.¹³

nünople.

Les Quais de Galata.

Ancak Osmanlı maliyesinin imparatorluğun bütün kıyılarında deniz fenerleri inşa edecek kaynağı ayırması güçtü. Marius Michel'e göre çözüm, Osmanlı sahillerinde fener inşa etme imtiyazını alacak bir şirket kurmakta yatıyordu, fakat bu iş için gereken sermaye onda yoktu. Fransa'da sermayedar arayışına girerek ikna ettiği, Bordeaux'lu bir şarap tüccarı olan, Bernard Camille Collas isimli sermayedarla Paris'te Société Collas et Michel'i (Collas ve Michel Şirketi) kurdu. "III. Napoléon bile, kendi özel kasasından", başlangıç sermayesi olarak küçük bir servet verdi. Bu para kısa süre sonra kendisine geri ödenecekti.

1860 yılında, Osmanlı İmparatorluğu kıyılarında deniz fenerleri inşa etme ve işletme imtiyazı Collas ve Michel Şirketi'ne verildi. Hangi ulustan olurlarsa olsunlar, şirketin tüm memurları Osmanlı bahriye üniformasını giyecekti ve "devletin hizmetindeki yabancılar" statüsünde olacaklardı. Şirkette iki Osmanlı genel müfettişi görev yapacaktı, ama deniz feneri görevlilerinin seçimi, ücretlerinin tayini gibi konularda Marius Michel ve Camille Collas tam yetkili olacaktı.¹⁴

Michel, şirketin ortağı olarak Fenerler İdaresi direktörü olmaya devam edecekti. Şirketin imtiyaz sahibi Collas idi.¹⁵ Padişah, 1861 Mayıs'ında Collas'a da Mecidiye nişanı tevdi etti.¹⁶ 25 Haziran 1861'de tahta çıkan

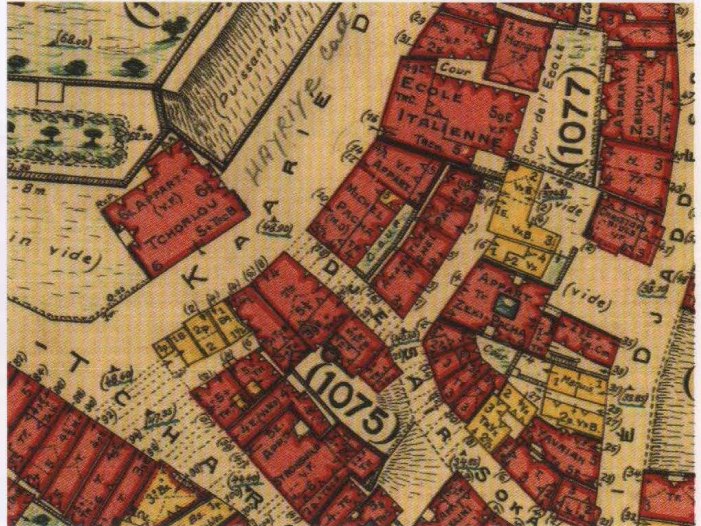
Sultan Abdülaziz de şirketin imtiyazını yeniledi.

Collas ve Michel Şirketi üç yıl içinde deniz feneri sayısını 96'ya çıkarttı. 1864 yılında yapılan mukavele ile Fenerler İdaresi'nin yönetim imtiyazını 20 yıl süreyle aldı. "Fener resmi" adı altında deniz taşıtlarından alınacak ücretin %78'i şirkete, %22'si Osmanlı Devleti'ne kalacaktı. "Kendi türünde tek ve imparatorlukta Fransız işletmelerinin en kazanç getirenlerinden biri" olan şirketin tüm masraflar düşüldükten sonra 1862 ile 1873 arasındaki on yıllık kârı 11.000.000 frank olmuştur.

Yeni fener yapımı, mevcut fenerlerin bakımı gibi teknik hizmeti İstanbul merkezli Fenerler İdaresi veriyor, imtiyaz sahibi Paris merkezli Collas ve Michel Şirketi ise ortakların ve Osmanlı Devleti'nin paylarını hesaplıyordu. Ancak şirketin asıl önemli işlevi, gemilerinin ödemek zorunda olduğu deniz feneri hizmetini ücretlerini yüksek bulan diğer büyük güçlerin protestolarına karşı çıkarılarını başarıyla korumasıydı.¹⁷

Şirket, özellikle İngiltere'ye karşı edilgen bir konumda olan Babiâli'nin çıkarılarının korunmasında adeta bir paratoner işlevi görüyordu. Hiç

Marius Michel'in Çukurcuma'daki evi: Yeniçarşı Caddesi'nden Hayriye Caddesi'ne gelindiğinde, günümüzdeki adı Cezayir, önceki adı Fransız, o dönemdeki adı ise Şair olan sokağın girişinde, sol köşede, halen mevcut olan büyük bina.

CONSTANTINOPLE

VUE DE L'ARTILLERIE À TOP-HANE

Rıhtımın inşasına, 1892'nin Nisan ayında Tophane önlerinde başlandı.

Marius Michel onuruna bastırılan papalık madalyası. Madalyanın ön yüzünde Blaise Marius Michel, arka yüzünde "Işık ile imansızların sahillarını Hristiyan donanmalarına açtı" yazıyor.

Médaille papale frappée en l'honneur de Blaise Marius Michel

(Traduction du texte gravé sur la médaille : « ouvrit par la lumière le littoral des Infidèles aux flottes de la Chrétienté. »)

gümrük resmi alamamaktansa adil bir paylaşım olmasa da tahsil edilen gümrük resimlerinin bir kısmını alabiliyor olmak Babiâli'nin de işine geliyordu. İtirazlara karşı durabilmek için sonunda Şirket-i Hayriye vapurlarının da fener resmi ödemesi uygun görüldü.¹⁸

Collas ve Michel Şirketi adeta tıkr tıkr çalışıyordu. Bu günlerde Marius Michel, Fransa'ya dönmek için izin aldı. Galatasaray'daki evi de yanındaki çalışan Mösyo Modori'nin karsısına geçti.¹⁹ İstanbul'dan izinli olan Michel 1865 yılında Sanary belediye başkanı oldu. Doğduğu kenti, balıkçılık ve çiftçilik dengesini de gözeterek hem bir ticaret hem de Cannes ve St. Raphael gibi turistik merkeze dönüştürmek istiyordu; ancak belediyenin mütevazı bütçesi bu hedefler için yetersizdi. Marius Michel kendi

servetini de cömertçe kullanmaktan kaçınmadı. Sukemerleri ve yeni su şebekeleri, çeşmeler, denizden tren istasyonuna yük taşınabilmesi için bir iskele ile şehrin kenarında bir çamaşırhane yaptırdı. Gemilerin yanaşıp ağır yüklerini boşaltacakları bir liman olmadığı için, denizi doldurarak modern bir liman inşasına girişti. Yelken yarışları düzenledi. 1870-71 Şavaşı sırasında Sanary'deki iki evini hastane ve bakımevine dönüştürdü. 1570 yılında inşa edildikten sonra yer yer harap olan ve cemaate küçük gelen St. Nazaire Kilisesi'ni güvenlik nedeniyle yıktırıp yerinde yeni bir kilise inşasına girişti. Ancak bu uğraşı, eski kilisenin korunarak tamir edilmesini isteyenlerle arasında tartışmalara neden oldu. Kilise inşaatı yarım kaldı.

Marius Michel "hemşerilerinin anlayışsızlığı nedeniyle" 1871'de istifa

etti.²⁰ Sanary belediye başkanı olduğu yıllarda, Bakır Tamaris Koyu'ndaki boş arazilerin neredeyse tamamını satın almıştı. Burada, bahçeleri, sarayları ve yalılarıyla Boğaziçi'ni andıran bir sayfiye yeri kurmak istiyordu. İstanbul'a dönmeyi ve kendisi Tamaris'in imarına verdi.²¹

İSTANBUL'UN İLK MODERN LİMANI: GALATA RIHTIMI

İstanbul'da modern bir limana duyan ihtiyaç daha Kırım Savaşı sırasında müttefik donanmaları Boğaziçi'ne geldiğinde fark edilmişti. Yükleme ve boşaltma faaliyetleri sırasında yaşanan kazalar Paris Kongresi'nde gündeme gelmiş, Osmanlı Devleti'nde kıyı güvenliğinin ve liman hizmetlerinin yetersizliği tartışılmıştı. Uluslararası deniz trafiği 19. yüzyılın ikinci yarısında, gelişen denizyolları teknolojisi ve Süveyş Kanalı'nın açılışı gibi nedenlerle daha da artmış, büyük gemilerin yanaşabileceği, modern bir limana olan ihtiyaç aciliyet kazanmıştı. Açıkta demir atan gemilerden yolcu ve yük tahliyesi kayık, mavnâ, salapurya gibi araçlarla yapılıyordu. İstanbul limanına konan ilk şamandıralar ancak 1870'te İngiltere'den satın alınmıştı. Limandaki her acentenin, gelen gemisini bağlamak üzere şamandıraları ve kayıkçı takımı vardı.²²

Sultan II. Abdülhamid, 1879 yılında İstanbul'a davet ettiği Marius Michel'den Haliç kıyılarında gemilerin yanaşabileceği rıhtımlar inşa etmesini istedi. Bu özel davette, belediye başkanı olduğu yıllarda Sanary'de denizi doldurarak gemilerin yanaşabileceği bir liman inşa etmesinin de payı olabilir. Padişah ayrıca onu bahariye mirlivalığına yükselterek, "paşa" rütbesiyle onurlandırdı. Artık Mişel Paşa olarak anılan Marius Michel'i Fransız hükümeti 1880'de *Légion d'honneur* madalyası ile ödüllendirdi.²³ Papa XIII. Leo, 1882'de "insanlığa ve Katolik dine yaptığı hizmetleri" nedeniyle onu Michel Pierridon adıyla Roma kontu ilan etti. Papalık ayrıca bir madalya bastırdı.²⁴ II. Abdülhamid 6 Aralık 1883'te hem Mişel Paşa'ya hem de Fenerler İdaresi im-

tiyaz sahibi Camille Collas'a Osmanî Nişanı verdi.⁴⁵

Fenerler İdaresi, Karadeniz, Marmara, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'deki Osmanlı kıyı şeridinde deniz feneri inşa etmekle yetinmemiş, alanını Kızıldeniz'e kadar yaymıştı.⁴⁶ 1884 yılında Collas ve Michel Şirketi'nin imtiyazı on yıl daha uzatıldı.⁴⁷ Buna karşın, derinliği yer yer 70 metreye varan ve kıyı akıntılarının şiddetli olduğu Haliç girişinde, üstelik deniz dibinin balçıkla kaplı oluşu nedeniyle, rıhtım inşası riskli bir girişim olarak görüldüğü için, uzun süre finansman sağlanamadı.⁴⁸

Selanık-İstanbul demiryolu hattını yapan Baron Hirsch 1872 yılında, Selanık ve Sofya'dan gelen tren hatlarının İstanbul'daki son istasyonu olan Sirkeci Garı'nın karşısında bir rıhtım inşası için, daha önce Marsilya Limanı'nı inşa eden mühendis Louis Barret'e bir plan yaptırmış, ancak proje riskli görülmüş ve gerçekleştirme aşamasına gilememişti. İstanbul limanı inşası için aranan kredi ancak 1891'de Duparchy ve Credit Lyonnais'den sağlandı. Société Anonyme des Quais, Docks et Entrepôts de Constantinople (Der-

Edis. Ben Marché

43 - Constantinople - Quais de Galata

saadet Rıhtımları İşletmesi-İstanbul Rıhtımlar Şirketi) kuruldu. Şirketin büyük hissedarı Michel Duparchy, imtiyaz sahibi ise Mişel Paşa'ydı.⁴⁹ 2 Ekim 1891'de Mişel Paşa ile Nafia Nazırı Raif Paşa arasında imtiyaz mukavelesi imzalandı.⁵⁰

Tophane ile Karaköy arasında deniz doldurularak doklar, antrepolar, gümrük, sağlık ve liman daireleri ile modern bir rıhtım yapılacaktı. Ayrıca karşı sahilde, Sirkeci ile Galata Köp-

rüsü arasında ikinci bir rıhtım inşa edilecekti. Rıhtıma yanaşan gemilerden tonilato başına palamar vergisi, gemilere yüklenen veya boşaltılan ticari eşyalardan belirli bir ücret alınacak. dok ve antrepolara konacak mallar da ücrete tabi olacaktı. Rıhtıma sürekli olarak yanaşan veya bağlanan yolcu vapurları ile römörkörler ve mavnalar abonman ücreti ödeyecekti. Masraflar çıktıktan sonra kalan para şirket ile Osmanlı Devleti arasında paylaşılacaktı.

1895'te açılan Galata Rıhtımı.

Galata Rıhtımı'nın aksine, gemilerin "kıçtankara" yanaştığı Sirkeci Rıhtımı.

Göğsünde Osmanlı ve Fransız madalyaları ile Mişel Paşa. İkinci eşi Jean Colbert'in göğsünde Osmanlı Şefkat Nişanı.

Rıhtımın inşasına 1892'nin Nisan ayında Tophane önlerinde başlandı. Gerek doldurulması öngörülen alanın olumsuz fiziki şartlarının gerek hava şartlarına bağlı olarak kuvvetlenen akıntıların, kolera salgınının, işlerini kaybetmekten korkan mavnacıların engelleme çabalarının ve 10 Temmuz 1894 depreminin daha da güçleştirdiği şartlara rağmen inşaat, Karaköy'e doğru öngörüldüğü şekilde ilerledi. Mişel Paşa bu limanın inşasını bir onur meselesi sayıyordu.³¹

Diğer yandan, Collas ve Michel Şirketi'nin Fenerler İdaresi imtiyazı 1894'te bitiyordu. İmtiyazın uzatılması görüşmelerinde kâr oranları ciddi biçimde değişti. Osmanlı Devleti'nin şirketin kazancından aldığı pay, 1894'teki imtiyaz uzatmasında %50'ye çıkartıldı. Ayrıca İngiltere'nin itirazı da dikkate alındı ve fener resmi ta-

rifeleri %20 düşürüldü. Buna karşılık imtiyaz süresi 20 yıl uzatıldı.³²

Galata Rıhtımı'nın Tophane-Karaköy arasındaki 785 metrelik kısmı 1895 Ekim ayında hizmete açıldı. Rıhtım ilk olarak Messageries Maritime kumpanyasının *Memphis* adlı gemisi yanaştı. Faaliyete geçtiği yıldan itibaren İstanbul limanına gelen gemi sayısı ile yüklenen yüklerin tonajı Liverpool limanı ile başa baş gidiyordu.

Hemen ardından karşı sahilde Sirkeci Rıhtımı inşaatına başlandı. Ancak denizi doldurma çalışmaları ilerlemişken, doldurulmuş alanlarda üç kez çöküntü meydana gelmesi işleri çok güçleştirdi. Buna rağmen, 370 metre uzunluğundaki rıhtım 26 Haziran 1899 tarihinde açıldı. Galata Rıhtımı için yapılan harcama öngörülen miktardan daha fazlaydı; 4000-8000 ton büyüklüğündeki 7 geminin "iskele" tarafından yanaşabileceği, 758 metre uzunluğundaki rıhtımın maliyeti 15.273.497 Frank idi. 8-9 geminin "kıçtan kara" yanaşabileceği 370 metre uzunluğundaki Sirkeci Rıhtımı da başlangıçta hesaplanan miktarın neredeyse 10 katına, 28.448.550 altın Frank'a mal olmuştu.³³

Diğer yandan, 1873'ten sonra Batı Avrupa ekonomileri durgunluğa girerken, aynı tarihlerde Almanya ekonomik, teknolojik ve askeri alanlarda yükselen bir güç olarak ortaya çıkmıştı. Almanya'nın da eklenmesiyle Büyük Güçler arasındaki ekonomik ve siyasi rekabet yüzyılın son çeyreğinde hırçın ve yıkıcı bir hal aldı. Kaiser Wilhelm'in 1898 Ekim ayında İstanbul'a ve Kudüs'e gerçekleştirdiği seyahat, Yıldız Sarayı'nda

ve Babıâli'de Almanya'nın itibarını doruğa çıkarttı.

Bu uygun ortamda Dersaadet Tramvay Şirketi Almanların yönetimine geçti. Oysa şirket 1870 yılında Osmanlı Bankası'nın girişimiyle Fransız sermayedarlarca kurulmuştu.³⁴

Fransa'nın almak için uğraştığı Haydarpaşa Limanı'nı inşa etme hakkı, Alman sermayesine ait olan Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verildi. Bağdat demiryolu projesi ve Mezopotamya'da petrol arama ve çıkartma imtiyazının Almanya'ya verilmesi, İngiltere ile Almanya'yı karşı karşıya getirdi. Fransız sermayedarlarla ilgili gelişmeler fazla kalkantiya yol açmamıştı. Oysa Londra ile Berlin arasında, Bağdat demiryolu projesi üzerinden yürütülen, Yakındoğu'daki Osmanlı topraklarının egemen olma mücadelesi dünya savaşına kadar çözülemeyecekti.

MIŞEL PAŞA'NIN YAŞAMINDA YENİ BİR DÖNEM

Dersaadet Rıhtımlar İşletmesi fazla kazanç getirmiyordu. Buna karşın, yüksek kârlarla çalışan Collas ve Michel Şirketi'nin imtiyaz sahibi olduğu Fenerler İdaresi, 1856-1904 yılları arasında Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi, Doğu Akdeniz'deki Osmanlı kıyı şeridi ve Kızıldeniz'de 152 deniz feneri inşa etmişti.³⁵

Diğer yandan dönüşümlü olarak İstanbul ile Sanary arasında devam eden yaşamı Mişel Paşa'ya büyük başarılar yanında büyük trajediler hazırlamıştı. Kızı Amelie 1872'de, annesinin karşı çıktığı bir gençlik aşkı nedeniyle gönderildiği manastırda

Dolmabahçe Sarayı'ndan esinlendirildiği söylenen Mişel Paşa Enstitüsü.

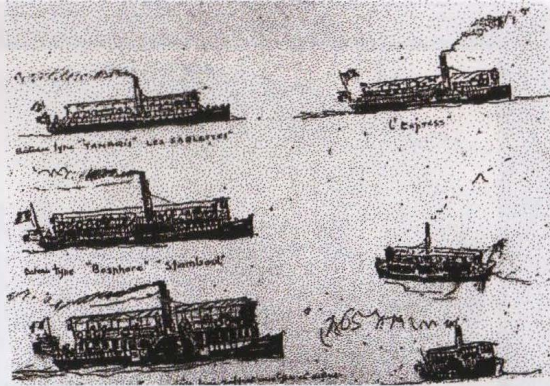

15 yaşında ölmüştü. Kontes de Briey ile evlenen ve iki çocuğu olan oğlu Alfred 1889'da hayatını kaybetmişti. Ancak bu olay yaşadığı son trajedi değildi.

İnşaatı yarım kalan St. Nazaire Kili-sesi aradan geçen 20 yıla rağmen tamamlanmamıştı. Mişel Paşa, kili-senin inşası için gereken parayı ken-disinin karşılması teklifinin kabul edilmesi üzerine 1892'de Sanary'de ikinci kez belediye başkanı seçilmiş-ti; aynı yıl inşasını tamamlattığı kilise 31 Temmuz'da açıldı. Eşi Marie Louise 1893'te çocukların mezarı başında, akli dengesi bozuk bir akrabası tara-fından öldürüldü. Mişel Paşa, Sanary ve Brusç balıkçıların ıhtilafı avlan-ma sahaları sorununun çözümünde denizcilik bakanlığının desteğini alamadı. Kararı protesto anlamında 1894'te belediye başkanlığından bir kere daha istifa etti.¹⁶

Sultan Abdülhamid 1895 yılında 35 yaşındaki Jeanne Depart ile evlenen Mişel Paşa'ya Mecidi, eşine de Şefkat Nişanı ihsan etti.¹⁷ Mişel Paşa 1897'de kalıcı olarak Tamaris'e yerleşti. 20 Haziran 1898'de yine padişah tara-fından kendisine birinci rütbeden Nişan-ı Osmanî ve eşine aynı rütbe-den Şefkat Nişanı verildi.¹⁸

Mişel Paşa, belki de Haydarpaşa Rih-tımı inşasının Almanya'ya verileceğinin belli olmasının da etkisiyle, bir daha İstanbul'a dönmedi. Tamaris'ten Sanary'den esintiler taşıyan turistik bir merkez yaratmak istiyordu. Galata Rıhtımı inşaatının mali ve teknik güçlükler nedeniyle sürünce-mede kaldığı yıllarda o, Tamaris ile ilgili projeler üretmiş, Oryantalizmin de etkilerinin hissedildiği villalar, oteller, yalılar inşa ettirmeye bağla-mıştı. Tamaris'e yerleştikten sonra, muhteşem bir botanik bahçesi ve biyoluminesans merkezi oluşturu-du. "Tutkularını taşlara yansıttığı" Manteau şatosunu yaptırdı. Boğaziçi vapurlarına benzeyen buharlı ahşap vapurlardan oluşan küçük bir filo oluşturdu. İki kıyı arasında zıkkaklar yaparak Tamaris, Manteau ve Les Sablottes'i birbirine ve daha uzak kıyı kentlerine bağlayan bu vapurların

Mişel Paşa'nın, Şirket-i Hayriye vapurlarından esinlenerek yaptırıldığı buharlı ahşap vapurların çizimleri.

ikisine Bosphore ve Stamboul isim-lerini verdi. Çalışmalarını taçlandıran yapı ise, kıyıda bir anıt gibi yükselen Mişel Paşa Enstitüsü idi. Bu bina daha sonra Lyon Üniversitesi'ne geçecekti.

Dolu dolu yaşanan 88 yılın ardından Mişel Paşa 6 Ocak 1907'de hayata veda etti. Sanary'deki aile mezarlığına, çocuklarının ve ilk karısı Marie Louise Augustine'nin yanına defne-dildi.¹⁹

MİŞEL PAŞA'NIN ÖLÜMÜNDEN GÜNÜMÜZE GALATA RIHTIMI

Dönemin siyasi gelişmeleri Galata Rıhtımı'nda da etkili oluyordu. 5 Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhaki üzerine başla-tılan ticari boykot üzerine kayıkçılar ve hamallar limana yanaşan Avus-turya Lloyd firmasına ait gemileri bo-şaltmadı, yolcuları karaya çıkartmadı ve eşyalarını taşımadılar. Boykotun başarılı olmasındaki katkılarının ve kamuoyunda kazandıkları sempati-nin farkında olan hamal, mavnacı ve salapuracı esnafı yönetimden, Meş-rutiyyet idealeri ve Kanun-ı Esasi çer-çevesinde meşrulaştırmaya dikkat et-kilikleri taleplerde bulundu. Istibdat devrinde kendileriyle aynı mekânda çalışan ecnebi mavnacıların ve gümrük hamallarının kayırılmasından şikâyet ettiler. Fatih döneminde ka-zandıkları ama sonradan gasp edildiğini iddia ettikleri haklarının iadesini istediler. Sonuçta, tarife artırımı ve örgütlenmeleriyle ilgili talepleri kar-şılandı.²⁰

Diğer yandan Osmanlı Bankası, ünlü işadamı Rothschild'in de yardımıyla, 1907 yılında İstanbul Rıhtımlar Şirketi'nin denetimini üstlenmişti. Galata'daki iç liman artan gemi tra-fiği, gümrük binası, dok ve antrepo eksikliği gibi nedenlerle yetersiz ka-lıyordu. İlk iş olarak dolgu alanda 191'de tamamlanan "Galata Rısumat (Gümrük) Binası" (sonradan Paket Postanesi) yapıldı ve rıhtımın ön cephesi yaklaşık 1 metre yükseltildi. Teknelerden karaya kıçısı kolaylaştıran basamaklar yapıldı. 1912-1914 yılları arasında, "Merkez Rıhtım Han" (sonradan Türkiye Denizcilik İşlet-meleri A.Ş. genel müdürlük binası), idare binası olarak kullanılan "Çinili

Mişel Paşa'nın ölüm ilanı.

1915'te Karaköy rıhtımı ve yeni yapılan iki han. Solda Merkez Han, sağda Çinli Han.

Vue Générale du Quai de Galata
General-View of the Quay of Galata

Han", "Sihhiye Binası" ve iki antrepo inşa ettirildi.⁴¹

Öte yandan uzun yol ticari ve yolcu gemilerinin düzenli bir yönetime bağlanması amacıyla 1843'ten beri oluşturulan kurumlardan beklenen fayda sağlanmadığı için, 9 Eylül 1910'da Osmanlı Seyr-i Sefain Idaresi (sonradan Devlet Deniz Yolları olacak) kurulmuştu. Balkan Savaşı başlayınca Harbiye Nezareti 2 Kasım 1912'de Seyr-i Sefain Idaresi'nin askeriyeye devredildiğini bildirdi. Nezaret ile Idare arasında koordinasyonu sağlamak üzere Binbaşı Sadullah Bey (Güney) atandı. Sadullah Bey, Fener-

ler Idaresi'nin asker taşıyan gemilerden almakta olduğu fener resmini kaldırttı.⁴² Fenerler Idaresi ayrıca II. Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin geri alınması için Babiâli'ye 500.000 lira borç verdi, karşılığında yeni bir anlaşma yapıldı. Collas ve Michel Şirketi'nin imtiyazı 1949 yılına kadar uzatıldı.⁴³

Dünya Savaşı başlayınca İstanbul Rıhtımlar Şirketi'nin başına bir Türk müdür getirildi. Fransız Müdür M. Charrier, ailesiyle birlikte Anadolu'da ikamete mecbur edildi. Harbiye Nezareti şirketin mal varlığına el koydu. Karargâh olarak kul-

lanılmak üzere iki Alman gemisi rıhtıma bağlandı. Savaşın gidişatı belli olunca 1918 Eylülünde Fransız müdür geri geldi. Mütareke döneminde Merkez Han, Fransız işgal kuvvetleri tarafından kullanıldı.⁴⁴

Savaşın bitişiyle birlikte Boğazların açılması ve Galata Rıhtımı'nın iş yükünün birden artması sonucu gümrük ambarları yetersiz kaldı. Mavnalar gemilerden boşaltılan yüklerin günlerce hatta aylarca bekletildiği depolar gibi kullanıldı.⁴⁵

Tarihi gelişmeler şartları değiştirdi. Fransız yöneticiler İstanbul Rıhtımlar Şirketi'ni 24 milyon liraya Türkiye Cumhuriyeti'ne satmaya razı oldu.⁴⁶ İstanbul Limanı inhisarını almak için 1924'te Ahmet Hamdi (Başar) ve arkadaşları Bahri Muamelat T.A.Ş.'yi kurdu. O vakte kadar yükleme, boşaltma, depolama gibi işleri yapan mavnacı ve salıpuracılar esnafı da İstanbul Mavna ve Salıpuracılar Tahmil ve Tahliye T.A.Ş.'yi kurdu. İmtiyazı alamayan bu iki şirket ile Seyr-i Sefain Idaresi, Sanayi ve Maadin Bankası (sonradan Etibank olacak) ve yeni kurulan Türkiye İş Bankası birleşerek, İstanbul Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş.'yi hayata geçirdi. Ticaret Vekâleti, İstanbul rıhtımlarını işletme imtiyazını bu şirkete verdi. Şir-

1907-1911 arasında inşa edilen, 1960'larda paket postanesi olacak olan, Galata Rüsumat (Gümrük) Binası ve Kemankes Caddesi'nde, yolcu bekleyen taşıt araçları. Kartpostalın ilk sahibi altına yanlışlıkla "Sirkeci Garı 1927" yazmış.

1927

ketin genel müdürü, 1934'e kadar bu görevde kalacak ve "Limancı Hamdi" adıyla tanınacak olan Ahmet Hamdi Bey'di.⁴⁷ Liman İşleri İnhisarı T.A.Ş. 1936'da devlet tarafından satın alınarak, İktisat Vekâleti'ne bağlı Liman İşleri Umum Müdürlüğü'ne dönüştürüldü.⁴⁸

Aynı dönemde ilginç bir başka gelişme yaşandı. Henry Ford, 1 Ağustos 1925'te Türkiye Cumhuriyeti Maliye Vekâleti'ne müracaat ederek, İstanbul'da bir fabrika kurmak istediğini bildirmişti. Hükümet, İstanbul'un kaybettiği ticari önemini geri kazandırmak amacıyla 1929 Şubat'ında Tophane'de otomobil, kamyon, traktör ve uçak montajı yapacak bir fabrikaya tahsis edilmek üzere, Galata Rıhtımı'nda bir serbest bölge kurulması kararını aldı. Türkiye Seyrüsefain Dairesi, Nusretiye Camii ile deniz arasındaki 13.433 metrekare bina kullanım alanını ve Galata Rıhtımı'nın 182 metrelik kısmını serbest bölge olarak Ford Motor Company Export Inc. İstanbul'a kiralamıştı. Kurulacak tesiste monte edilen araçların Balkanlar'dan Gürcistan'a ve Karadeniz'den Kızıldeniz'in iki kıyısındaki memleketlere kadar ihracı öngörülüyordu; ancak dünya ekonomik buhranının yarattığı yeni şartlar nedeniyle, beklentiler karşılanamadı. Ford İstanbul üretimini 1933'te durdurdu. 1935'te fabrikanın sökülmesi seri üretim bandı ve makineleri,

Romanya'da inşasına başlanan Ford Romana montaj fabrikasına gönderildi.⁴⁹

Türkiye Cumhuriyeti 1938'de sınırları içindeki deniz fenerlerini kamu-laştırdı. Fenerler İdaresi merkezini Beyrut'a taşıdı.⁵⁰ Collas ve Michel Şirketi, Fransa'da varlığını 1959'a kadar sürdürdü.⁵¹

İstanbul Limanı'nın işlem hacminin hızla artması, yeni rıhtımlar, depo ve antrepolar ihtiyacını doğurmuştu. Mişel Paşa'nın inşa ettiği Tophane-Karaköy Rıhtımı 1954-57 yılları arasında Salıpazarı yönünde 600 metre, Sirkeci rıhtımı 1977'de 240 metre daha büyütüldü. Yeni antrepolar inşa edildi. İstanbul'un artan şehir içi trafiği nedeniyle, Galata-Salıpazarı Rıhtımı 1986 yılında şileplere ve ardından kamyonlara kapatıldı. Rıhtım, 19 Eylül 1988 yılından Galataport projesi çevresinde yıkımın başladığı son aylara kadar sadece yolcu ve turist gemilerine hizmet verdi.⁵²

SONUÇ

Osmanlı modernleşmesi, dışarıda ve içeride meşruiyet krizinin yaşandığı, imparatorluğun bekası kaygısının arttığı 19. yüzyılda, devletin devamı için katlanılması gereken bir zorunluluk olarak padişahların başlattığı bir süreçti. Avrupa sistemiyle ekonomik alanda da bütünleşmek gereken-

Merkez Han ile Çini Han arasında inşa edilen ve 2 Temmuz 1940'ta açılışı yapılan, üst katında Liman lokantasının bulunduğu yolcu salonu binası.

ce, Batı'daki teknolojik gelişmeden ve ekonomik nimetlerden faydalanma ve modernleşme arayışında başı gene devlet çekti. Dış yatırımları özendiren imtiyazlar dağıtıldı.

Mişel Paşa'nın, Osmanlı yönetiminin yarattığı uygun ortamı değerlendirecek denli uzak görüşlü ve "zamanın ruhunu" yansıtan tutkulu bir girişimci olduğu anlaşılıyor. Kanımca mcnfaatlerini sıkı sıkı koruyan, imtiyaz sürelerini uzattırarak fırsatları maharetle değerlendiren, ancak mace-raperest değil, aksine iş disiplini olan bir kişiliğe sahipti.

Aile yaşamında karşı karşıya kaldığı ağır travmalara rağmen, hayata bağlılığı ve girişimciliği, Sanaryi kentini ve Tamaris Koyu'nu turistik merkez-

Erken Cumhuriyet döneminde, Tophane'deki yabancı yolcu salonu. 1957-1959 düzenlemeleri sırasında yıkıldı.

İSTANBUL - 175 - Tophane - Salon des étrangers

Yabancı yolcu salonunun hemen ilerisinde, Ford Motor Company Export Inc. İstanbul montaj tesisi. 1950'lerden sonra aynı alanda önce Amerikan pazarları, ardından 4 numaralı antrepo inşa edildi. Antrepo 2003'te İstanbul Modern'e dönüştürüldü.

lere dönüştürmek için ileri yaşlara kadar çalışması gerçekten etkileyici. İstanbul'u ve Boğaziçi'ni Şirket-i Hayriye'ninkilere benzeyen, vapurlardan adeta küçük bir filo oluşuracak ve ikisine isim verecek kadar benimsemişti.

Mişel Paşa özellikle Collas ve Michel Şirketi sayesinde çok para kazandı. Kıyılarımızdaki deniz fenerlerinin

çoğunu onun başında bulunduğu Fenerler İdaresi yaptırdı. Diğer yandan, Galata Rıhtımı'nı inşa etmeyi bir onur meselesi sayması ve servetinin önemli bir kısmını doğduğu yerleri geliştirmek için harcaması, onun karakteri hakkında önemli ipuçları veriyor. Bunları dönemin burjuva davranışına mal etmek ne denli isabetli olur bilinmez, ama bu davranışları Mişel Paşa'nın ciddi bir girişimci ve

aynı zamanda iyi bir yurtsever olduğunu gösteriyor.

Günümüzde de Akdeniz'de seyreden gemiler Mişel Paşa'nın eseri olan fenerlerin ışığında yollarına devam ediyor. Onun diğer eseri olan Galata Rıhtımı ise deniz fenerleri kadar kalıcı olamadı. Yaklaşık 120 yıl hizmet verdikten sonra yerini Galataport projesine bıraktı.

- 1 Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988), s. 201.
- 2 Sacit Kulu, *Emperyalizm ve Milliyetçilik* (İstanbul: Bilkentler ve Osmanlı Devleti (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 75.
- 3 Muammer Şenker, *Türkiye'nin Mali Tutaraklığı'nın Evrendi* (İstanbul: May Yayınları, 1977), s. 35-41.
- 4 Örnek olarak, Gülten Kağan, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi 1. Küreselleşmeden 2. Küreselleşmeye* (İstanbul: Alan Kitaplar Yayınevi, 1999); Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002); Osman Neboğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitalizmin Yükselişi* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986); A.D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yenı Sınırları* (İstanbul: Cevren Nahi Dıncer (Ankara: Onur Yayınları, tarihsiz); Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Giriş* (İstanbul: Bilim Yayınları, 1974).
- 5 Örneğin, Ahmed Günen Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çoğalağınması* (İstanbul: Ökmen Yayınları, 1988); Yılmaz Karakoyunlu, *Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci* (İstanbul: Dıyalog Yayınları, 1997); Tervik Cavad, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, (İstanbul: İmge Kitabevi, 1992).
- 6 Georges Ortolan, *Michel Pacha (1819-1907) Enjani de Sanary-Créateur de Tamaris (La Seyne-sur-Mer: G.R.A.I.C.H., 1989)*, s. 20-21.
- 7 Wolfgang Müller-Wiener, *Die Häuser von Byzanzion, Konstantinupolis İstanbul* (Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 1994), s. 98.
- 8 BOA, HR.MKT., 161/18, 26/M/1273.
- 9 BOA, HR.MKT., 137/77, 18/Ca/1272.
- 10 Seden Ersoy, *Çağatay Anadolu, Jacques Perrot'ten Sigorta haritalarında İstanbul - İstanbul in the insurance maps of Jacques Perrot* (İstanbul: Tarih Vakfı / AXA OYAK Holding, 2000), s. 32.
- 11 BOA, MKT NZD., 292/86, 16/Ra/1276.
- 12 Ortolan, age, s. 30.
- 13 François Pourcellet, *Marius Michel pacha, Archives nationales d'outre mer, Aix-en Provence (2001)*, s. 6.
- 14 Jacques Thobie, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Anıktopidesi*, c. 3 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 724-749. 1990'lı yıllarda Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) Müdürü olan Jacques Thobie'nin, *L'administration générale des phares de l'Empire ottoman et la société Collas et Michel, 1860-1960* (Paris: L'Harmattan, 2004) isimli kitabı, bu konuda yapılmış en kapsamlı araştırmadır.
- 15 BOA, HR.MKT., 359/2, 22/Ca/1277.
- 16 BOA, HR.MKT., 32/89, 03/Z/1277.
- 17 Thobie, age, s. 729.
- 18 BOA, MKT MİM., 429/32, 10/M/1285.
- 19 BOA, MKT MİM., 394/56, 16/R/1284.
- 20 Ortolan, age, s. 31-32.
- 21 Le Bailly Comte Michel de Pierredon Ministre Plenipotentiaire de l'Ordre souverain de Malte, *Notice Biographique sur Michel Pacha* (Paris, MCMXXX), s. 42.
- 22 Eser Tütel, *Gemile... Süvarile... İstaele...* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), s. 274-277.
- 23 Ortolan, age, s. 30.
- 24 Le Bailly Comte Michel de Pierredon, age, s. 54.
- 25 BOA, PRKTKM., 7/64, 05/S/1301.
- 26 BOA, Y. ARES, 10/5, 19/R/1298.
- 27 BOA, SD., 5/21, 15/L/1301.
- 28 Tütel, age, s. 277.
- 29 Müller-Wiener, age, s. 108-109.
- 30 BOA, LDU II, 32/8, 27/S/1909.
- 31 Müller-Wiener, age, s. 109.
- 32 Thobie, age, s. 716.
- 33 Müller Wiener, age, s. 110.
- 34 Thobie, age, s. 716.
- 35 Le Bailly Comte Michel de Pierredon, age, s. 22.
- 36 Ortolan, age, s. 36-52.
- 37 BOA, LTAI, 14/79, 21/Za/1313.
- 38 BOA, LTAI, 83/40, 20/S/1316.
- 39 Ortolan, age, s. 52-57.
- 40 Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Baykuru Bir Toplumun Hareketini Analizi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 209-210.
- 41 Müller-Wiener, age, s. 110.
- 42 Eser Tütel, *Seyri Şefain Önceki ve Sonrası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), s. 132.
- 43 Thobie, age, s. 736.
- 44 Tütel, *Gemile...*, s. 290.
- 45 Murat Karatürk, *Ahmet Hamdi Bayar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), s. 198-204.
- 46 Tütel, age, s. 291.
- 47 Karatürk, age, s. 201.
- 48 Tütel, age, s. 296.
- 49 Ashi Odman, "Serbisi Minika'dan Amerikan Pazarına Tophane Rıhtımı", *Tarih ve Toplum* (Yeni Yaklaşımlar) (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), s. 71-93.
- 50 Pourcellet, age, s. 8.
- 51 Thobie, age, s. 728.
- 52 Tütel, age, s. 297.

58

Adım Adım Anadolu®

İSTANBUL'DA VAPURLARIN TRAMVAY VE OTOBÜSLERLE REKABETİ

MURAT KORALTÜRK

Bir yandan raylı sistemin geliştirilmesi, diğer yandan bir deniz şehri olan İstanbul'da ulaşım alanında denizden daha çok yararlanmaya çalışmak gerekirken şehiriçi ulaşımında deniz yolunun payında ciddi bir gerileme kaydedilmektedir. Bu yazıda, tramvay ve otobüslerin vapurlara rakip olması konu edilmektedir.

Şekil 1
İstanbul'da denizyolundan taşınan yolcu sayısı (1923-2016).

İstanbul Şehir Hatları
Ticaret A.Ş. verileri
DE Denizcilik Bankası
Faaliyet Raporları, TDI
Faaliyet Raporları
Murat Koraltürk,
Buharlı Vapurlardan
Deniz Otobüslerine
İstanbul'da Deniz
Ulaşımı, İstanbul:
Varlık Yay., 2010.
s. 97. Bu verileri elde
etmemde yardımcıları
dokunan Ali Bozoğlu
ve Fatih Taşkıran'a
teşekkür borçlusuyum

Türkiye nüfusunun yaklaşık %20'si İstanbul'da yaşamaktadır.¹ İstanbul'un çok "kalabalık" bir şehir olması beraberinde çeşitli sorunları getirir.² Bu sorunlarının başında trafik gelmektedir. Her gün onlarca yeni otomobilin trafike katıldığı kentte bunun bir sorun olmaktan çıkması ise uzak gözükmemektedir.³ Çözümün toplu taşımayı daha da geliştirmekte olduğu açık ve nettir. İstanbul'da toplu taşımaya dair rakamlar bu alanda da karayolunun ağırlığına işaret etmektedir.⁴ Bir yandan raylı sistemin geliştirilmesi, diğer yandan bir deniz şehri olan İstanbul'da ulaşım alanında denizden daha çok yararlanmaya çalışmak gerekirken şehiriçi ulaşımında deniz yolunun payında ciddi

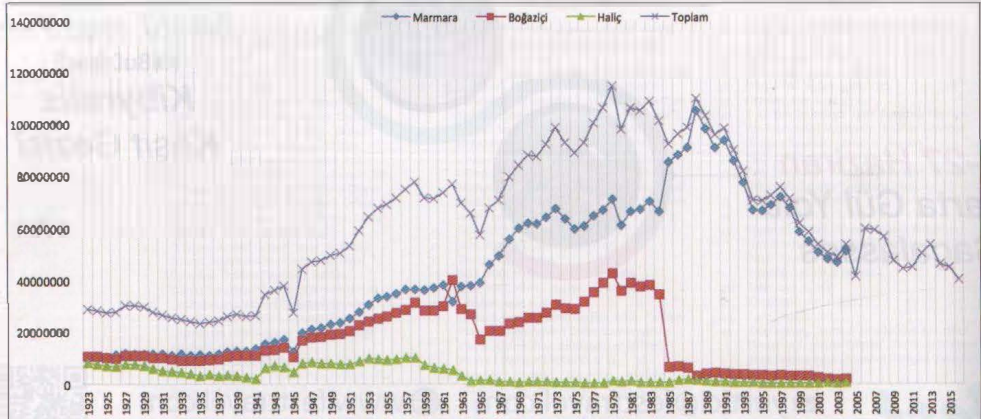
gerileme kaydedilmektedir (bkz. Şekil 1).⁵ Bu yazıda, tramvay ve otobüslerin vapurlara rakip olması konu edilmektedir.

TÜNEL VE TRAMVAYIN NEDEN OLDUĞU REKABET

I. Dünya Savaşı'na kadar İstanbul'da şehiriçi ulaşımında denizyolunun büyüyen bir payı vardır (bkz. Şekil 2). Savaş yıllarından itibaren ise şehiriçi ulaşımında denizyolunun payının gerilediği gözlenir. Bunda rol oynayan çeşitli etkenler vardır. Yolcu sayısındaki azalmanın nedenleri işletmeden işletmeye bazı değişiklikler göstermekle birlikte temel neden İstanbul'un nüfustaki gerileme-

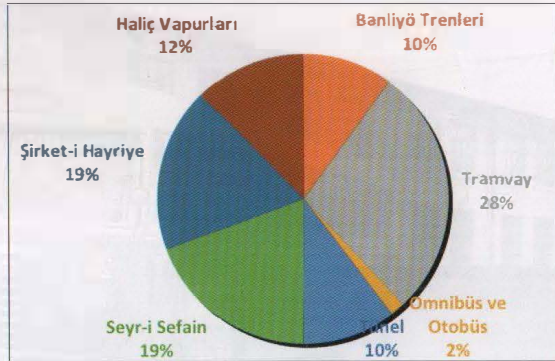
dir. Ancak denizyolu ve demiryolu işletmeleri yolcu kaybederken, aynı dönemde tramvay ve tünelle taşınan yolcuların sayısının arttığı gözlenmektedir. Tramvaylarla 1915'te taşınan yolcu sayısı 30 milyon iken, 1924'te bu sayı 58,6 milyona çıkar. Tünel'de 1914'te 8,2 milyon yolcu taşınırken 1924'te taşınan yolcu sayısı 10,8 milyonu bulur.⁶ Osman Nuri İrginli bu dönüşümü fakir düşen İstanbul halkının bir kısmının sayfiyelerden şehre dönmek zorunda kalması, dolayısıyla tünel ve tramvay yolcusunun artmasıyla açıklamaya çalışır.⁷

I. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde özellikle 1920'ler ve 1930'larda

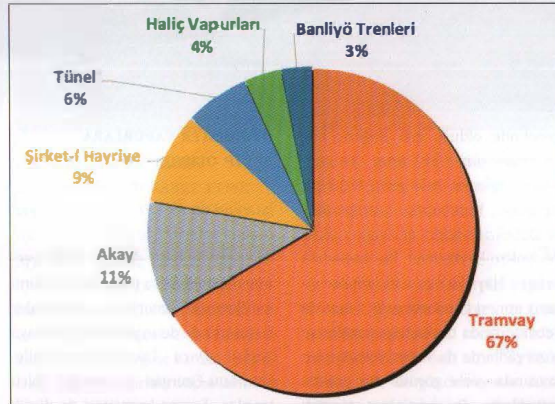
İstanbul'da şehiriçi ulaşımında deniz yolunun sahip olduğu ağırlığı karayolu ve özellikle tramvay işletmeciliği devralır. 1912'de elektrikli tramvayın işlemeye başlamasından sonra ise 1914 yılında çeşitli ulaştırma araçlarıyla taşınan 86,03 milyon yolcunun ancak 24,07 milyonu, yani %27,9'u tramvay kullanırken 1935 yılı itibarıyla şehir içinde çeşitli ulaşım araçlarıyla seyahat eden 98,1 milyon yolcunun 65,3 milyonu, yani %66,5'i tramvaydan yararlanmaktadır (bkz. Şekil 3). Bu veri İstanbul'da tramvay işletmeciliğinin etkinliğini gösterir. Denizyolundan taşınan yolcu sayısının azalması veya taşınan toplam yolcu içindeki oranının düşmesi tramvay işletmeciliğinin yaygınlaşmasıyla birlikte, başta Boğaziçi olmak üzere denizyoluyla ulaşılan yerlerin eskisi gibi rağbet görmemesiyle açıklanabilir.

Önce tramvay, ardından özellikle otobüslerin yol açtığı rekabet İstanbul'da şehiriçi ulaşımında deniz yolundan yararlanarak yolcu taşıyan işletmelerin yolcu sayılarının ve buna bağlı olarak sefer sayılarının azalmasına, bazı iskele ve hatta hatların kapanmasına yol açmıştır. Bu durum özel şirket niteliği taşıyan ve dolayısıyla arkasında kamunun finansal desteği bulunmayan, sübvansiyon edilmeden, başlıca para kaynağı yolculardan alınan bilet ücretine dayalı bilet geliri olan Şirket-i Hayriye ve Haliç Vapurları Şirketi'nin sonunu

Şekil 2
İstanbul'da 1914 yılında çeşitli şehiriçi ulaştırma işletmelerince taşınan yolcu sayısının yüzde dağılımı.

Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1970), s. 17'den hesaplanarak hazırlanmıştır.

Şekil 3
İstanbul'da 1935 yılında çeşitli şehiriçi ulaştırma işletmelerince taşınan yolcu sayısının yüzde dağılımı.

İstanbul Şehri Ekonomik İstatistikleri Bülteni, Yılı, Sayı 27, İstanbul, 1937, s. 23-24, Sayı 28, s. 30-32'den hesaplanarak hazırlanmıştır.

getiren bir mali sıkıntı yaşanmasına neden olmuştur.

Şirket-i Hayriye'nin azalan yolcu talebini yükseltip yolcu sayısını artırmak üzere bir dizi önlem ve öneri

gündeme gelir. Söz konusu önerilerin başlıcalarını taşıma ücretlerinin düşürülmesi ve Bebek'e kadar işleyen tramvayla rekabet edebilecek süratlı vapurların işlemeye başlaması oluşturmaz.⁶ Aynı dönemde şehrin

Kadıköy-Üsküdar tramvayı Tunusbaşı Caddesi'nden aşağıya doğru yol almakta.

İETT'nin Ortaköy-Aksaray hattında çalışan Büssing marka otobüslerinden biri.

genelinde olduğu gibi Boğaziçi'nde de tramvayın etkisi artar. Kabataş İskelesi işlemez hale gelir. Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy ve Bebek iskeleleri de önemli ölçüde yolcu kaybeder.⁹ Bu bağlamda Şirket-i Hayriye'nin yeni gemiler siparişi etmesi gündeme gelir.¹⁰ 1926'da Bebek dışında başka bazı semtler ve güzergâhlarda da vapur yolcularının sayısında gözle görülür bir azalma gerçekleşir. Bu iskelelere taşınan yolcu sayısında gözlenen azalma %75 ile %94 arasında değişir.¹¹

OTOBÜSLER VAPURLARA RAKİP OLUYOR

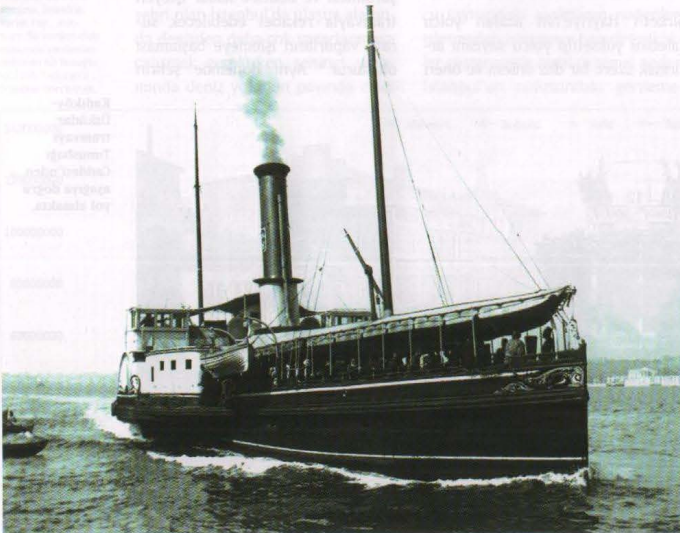
İstanbul'da ilk kez 1926'da başlayan otobüs seferleriyle şehirçi ulaşımında tramvay hattı dışında kalan yerlere ulaşmak veya tramvayın yükünü hafifletmek amaçlanır. Otobüsler Boğaziçi'nde de 1930'larda çalışmaya başlar. Önce Taksim-Yenimahalle, Eminönü-Emirgân hatlarında yolcu taşırlar. Taşıma kapasitesi de düşük olan bu otobüsler en az 14, en çok 21 yolcuyla hareket eder.¹²

1929 ekonomik krizinin yarattığı olumsuz koşullardan Şirket-i Hayriye de etkilendir. Ülkenin 1930'lar boyunca içinde bulunduğu genel ekonomik sorunlar da şirket vapurlarının taşıdığı yolcu sayısının azalmasında etkili olur.¹³ Özellikle kısa mesafelerde bile ücretlerine nakliyat vergisi, yeni köprü inşası ve köprü müruresi gibi adlar altında yapılan zamlar yolcu sayısının azalmasına yol açar. Şirket-i Hayriye'nin yolcu kaybetmesinde etkili olan bir diğer olumsuz gelişme ise şirketin bilançosunun 45 bin liradan fazla zararlı kapanmış olması, aynı yıl belediyenin de sözleşmeden kaynaklanan gayri safi hasılatın %8'i, yani 29,8 bin lira tutarındaki aidatı talep etmesidir. Bu durumda, söz konusu aidatı ödemekle yükümlü olmayıp taşıma ücretlerine zam yapmak zorunda da kalmayan kayıklar ve otobüsler şirketle aralarındaki rekabette avantajlı duruma gelir.

REKABETİN NEDENLERİNDEN BİRİ FİYAT FARKI

Şirket-i Hayriye'nin de Haliç Vapurları Şirketi'nin de taşıdıkları yolcu sayısında yaşanan azalmadan dolayı düşen bilet gelirlerini artırmak için çeşitli uygulamalara başvurması gerekmiştir. Bunun için seçilen yollardan biri, otobüslerle rekabet etmektir. Buna değinmeden önce otobüslerin vapur işletmelerine karşı

Şirket-i Hayriye'nin 38 baca numaralı Şukran vapuru.

üstünlüklerinin neler olduğunu ifade etmekte yarar vardır. Otobüsler herhangi bir resim ve vergi ödemedikleri için daha ucuza yolcu taşıyabilirken, vapur şirketlerinin artan maliyetlerden dolayı bilet ücretlerine zam yapması yolcu kaybının önemli nedenlerindendir.¹⁴

Bu durum yalnızca 1930'lara özgü değildir. Örneğin 1958 yılı Haziran ayında bilet ücretlerine %150 oranında zam yapılması yolcu vapurlarında %50, araba vapurlarında ise %40 oranında yolcu kaybıyla sonuçlanır. Bu durumun etkilerinin daha çok Üsküdar-Beykoz güzergâhında kendini gösterdiği, bu hat yolcularının ulaşımını otobüsle gerçekleştirmeyi tercih ettiği saptanır.¹⁵

OTOBÜSLERİN VAPURLARDAN HIZLI OLMASI

Otobüsün sunduğu kolaylıklardan biri de vapurdan daha hızlı, dolayısıyla zaman maliyeti daha düşük bir ulaşım aracı olarak sağlamasıdır. Şirket-i Hayriye ve Haliç Vapurları Şirketi otobüslerle bu açıdan da rekabet etmek ve bazı önlemlere başvurmak zorunda kalır. Haliç Vapurları Şirketi'nin öngördüğü önlemlerden biri, otobüslerle rekabet edebilmek için "doğru postalar", yani ekspres seferler düzenlemek olur.¹⁶ Bir ikinci seçeneğin ise mevcut vapurların daha hızlı hareket etmesini sağlamak amacıyla kömür yerine mazot kullanılması olduğu düşünülür. Ancak bu teknik dönüşümün ciddi bir yatırım maliyeti içermesi nedeniyle vazgeçilir.¹⁷

Şehir Hatları'na ait Anadoluhisari vapuru.

VAPUR İŞLETMELERİNİN OTOBÜSLERLE REKABET ETME YOLLARI

1930'larda vapur şirketleri, vapur seferleriyle bağlantılı otobüsler işletmeye ve bunun için bir şirket kurmaya niyetlenir.¹⁸ Ancak otobüslerle rekabet edemeyeceğine kanaat getiren Haliç Vapurları Şirketi vapurlarından bazılarını seferden alır.¹⁹

Otobüslerin yarattığı rekabet ortamı yalnızca vapur işletmelerinde değil, tramvay ve denizyolları şirketlerinde de önlem alma ihtiyacını doğurur.²⁰ Bunlardan Seyr-i Sefain İdaresi, söz konusu rekabetten Şirket-i Hayriye ve Haliç Vapurları Şirketi kadar etkilenmeye seferden azaltma yoluyla yolcu sayısını artır-

mak için çeşitli çözümler üretmeye yönelir. Şirket-i Hayriye'nin yaptığı gibi eğlence ve dinlenme amaçlı seferlere yönelmek üzere yatırımlarda bulunmanın, örneğin Büyükdada Dil ve Maden civarında plaj yaptırıp işletmek niyetiyle hızlı bir yeni vapur alımının planlanması bunlardan bazılarıdır.²¹ Bu yöndeki adımları kendi döneminde de gündeme alan AKAY İdaresi ise işletmesini sürdürdüğü Yalova Kaplıcaları ve Büyük Termal Otel'in bulunduğu Yalova'ya vapurlarla daha ucuz ulaşım sağlamayı, bunun yanı sıra söz konusu tesislerdeki hizmetleri ucuzlatmayı dener.²² Ancak bütün bu girişimler vapurların yolcu kaybetmesini engelleyemez; yolcu sayısındaki azalma nedeniyle zaman zaman seferler iptal edilir.²³

Şehir Hatları'na ait Ulev vapuru.

Örneğin 1956 yılında Sirkeci-Tophane ve Köprü-Kabataş-Beşiktaş hatları gibi yeni açılan hatlar, rağbet görmelerinden dolayı bir süre sonra kapanır. Otobüslerin varlığı nedeniyle rağbetin düştüğü eski bir iskele olan Küçüksu İskelesi'nin ise görevine 15 Nisan 1957'den itibaren son verileceği kamuoyuna duyurulur.¹⁴

Şehir Hatları vapurlarının taşıdığı yolcu sayısındaki azalma başında da yerini alır. *Milliyet* gazetesinin 14 Eylül 1959 tarihli nüshasında, bir önceki gün şehir hatlarının yolcu sayısının azlığıyla rekor kırdığı duyurulur. Habere şu sözlerle devam edilir:

Köprü-Adalar son seferini yapan 00:45 vapuruna sadece 1 yolcu

bindikten sonra vapur hareket etti. Adalar'dan Köprü'ye dönüşünde de yalnızca 3 yolcu getirdi. Geminin 3 saatlik gidiş dönüş masrafı 1800 liradır. 4 yolcudan toplam 480 kuruş tahsil edildi. 24.00'te kalkan "Büyükağa-Heybeli-Bostancı" ve yine aynı vapuru "Bostancı-Heybeli-Büyükağa" seferine ise hiç kimse binmedi. Bu sefer çiftinde toplam 800 lira masraf oldu.¹⁵

1960'a gelindiğinde Şehir Hatları işletmesi seferlerindeki talep düşüşünün en belirgin olduğu hat Boğaz hattıdır. Özellikle Rumeli yakasında vapurların 50-60 kişi gibi az sayıda yolcuyla sefer yapmak zorunda kaldığını belirten Şehir Hatları İşletmesi

bu hatta otobüslerin işletilmemesini talep eder.¹⁶ Talebine olumlu bir karşılık alamaması üzerine ise yaklaşık iki ay sonra, İETT'nin bu hatta otobüs sayısını daha da artırması halinde seferlerini tamamen son vereceğini duyurur. Zira otobüs sayısının artmasıyla vapurlarda yolcu sayısı 750 oranında düşmüştür, ayrıca otobüs duraklarının sıklığı yolcuların istediği yerde inip binmesine imkân tanır, dolayısıyla İstanbullular otobüsle yolculuk yapmayı tercih ederler.¹⁷ Bu durumun bugüne kadar büyüyerek sürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak tramvayın ve ardından otobüsün yanı sıra günümüzde metronun da vapurlara alternatif olarak İstanbul'da şehir içi ulaşımında yer aldığını söylemek gerekir.

DİPNOTLAR

- 1 TÜİK verilerine göre 2016 yılı itibarıyla Türkiye'nin nüfusu 79.8. İstanbul'un nüfusu ise 14.8 milyondur. Başka bir ifadeyle Türkiye nüfusunun 18.5'i İstanbul'da yaşamaktadır. 2016 verilerine göre nüfus yoğunluğunun yanı sıra "yeni" düşen insan sayısının Türkiye ortalaması 104 kişidir. İstanbul'un 2016 yılı itibarıyla nüfus yoğunluğu ise 2.849 kişidir. Nüfus yoğunluğu olarak hemen İstanbul'un ardından gelen il olan Kocaeli'de bu oran 507 kişi olduğu, İstanbul'dan sonra en çok nüfusa sahip olan ikinci il olan Ankara'da 218, İzmir'de ise 351 kişi olduğu görülmekte. Alınanca bu oranın büyüklüğü daha iyi anlaşılır. TÜİK verileri için bkz. <http://www.tuik.gov.tr>
- 2 Murat Şeker, *İstanbul'da Yaşam Kalitesi Araştırması* (İstanbul: İTOYAY, 2010), s. 20. Bkz. <http://www.itoyay.org.tr/itoyay/0021050.pdf>
- 3 TÜİK verilerine göre 2015 yılı itibarıyla Türkiye genelinde 19.9 milyon adet motorlu kara taşıtı bulunmaktadır. Bunların 10.5 milyonu yani 52.96'sı İstanbul'dadır. Türkiye genelinde 3.6 milyon adet olan otomobilin ise 2.4 milyonu yani 66.94'i İstanbul'dadır. 2015 yılı itibarıyla İstanbul'da toplu taşıma araçlarıyla taşınan yolcuların 877,30'u karayolundan, 317,85'i raylı sistemle ve 74,86'sı denizyolundan taşınmıştır. Bkz. <http://www.iett.istanbul.tr/izin/pages/istanbulda-toplu-tasimasi>
- 4 Geçmişte tramvay ve otobüsün, bugün ise Marmaray'ın neden olduğu rekabetin deniz ulaşımında gerilemeye yol açtığını rakamlar da söylemektedir. Örneğin Marmaray faaliyeti olmadan önce 2013 yılı itibarıyla İstanbul'da Şehir Hatları vapurlarıyla taşınan yolcu sayısı 535 milyon kişi iken Marmaray'ın faaliyete geçmesinden sonra bu rakamın 2014 yılında 461 milyona gerilediği görülmüştür. 2015 yılında ise 45 milyon olan bu rakamın 2016 yılında 40.3 milyona kadar düştüğü anlaşılmaktadır (bkz. Şekil 1). Marmaray'ın etkisine dair bir analizde şu değerlendirmeye yapılır: "İstanbul'daki nüfus artışına rağmen belirlenen 3 temel hatla özellikle 2013-2014 döneminde 255 seveyesine ulaşan önemli bir düşüş olmuştur. Bu azalmanın normal olmadığı düşünüldüğünde, nedenlerini sorguladığımızda karışmazca en önemli etkenin 29 Ekim 2013 tarihinde hizmete açılan İstanbul'un Asya ve Avrupa yakalarını denizin altından geçiren 210 günde işlenmiş demir yolu ile birleşen Marmaray olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle Eminönü-Üsküdar hattındaki yaklaşık 255'lik düşüşün temel nedeni Marmaray'ın

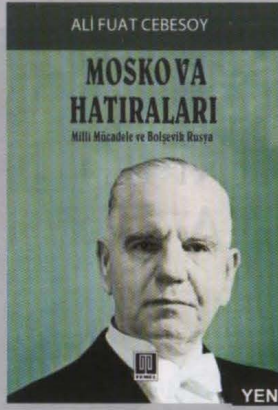
- Sirkeci ve Üsküdar'dan geçmesidir." Bkz. Tolga Ayar-Başar Barlas, "İstanbul Şehir Hatları'nın Gemi ve Hat Analizi", *GİDH Dergi* 2 (2015), s. 8. Bkz. <http://gidhdergi.itu.edu.tr/sayilar/02/0203.pdf>. Yalnızca akademik çalışmalar değil Şehir Hatları da Marmaray'ın etkisini ifade etmektedir. Örneğin 2015 yılı faaliyet raporunda bu etkisi şu sözlerle ifade edilmektedir: "Özette söylendiği gerekirse, şirketimiz kuruluşumuz ilk yıllarında zararları azaltarak faaliyetlerini sürdürmüş olup 2014 ve 2015 yılında ise Marmaray'ın etkisiyle yıllık zararımız bir önceki yıllara göre artmıştır." s. 4. "2014 ve 2015 yıllarındaki yolcu sayılarımızın azalmasının nedeni, 2013 yılının sonlarında Marmaray'ın hayata geçerek Eminönü-Üsküdar, Eminönü-Kadıköy, Kadıköy-Karaköy hatlarındaki yolcu sayılarımızın azalmasıdır... 2014 ve 2015 yıllarındaki yolcu sayısındaki azalma Marmaray projesinin hayata geçmesi sonrasında aralanan yolcu sayımın paralelinde de ciromuz 70,1 milyondan 69,4 milyona düşmüştür. 2014 yılına göre 650 bin TL (% 0.9) azalmıştır" (s. 30). "Şirketimiz kamu hizmeti yapması ve zararları da olsa belirlenmiş hatlarda hizmet etmeye devam etmek zorunda olması sebebiyle, dönem zarar olmuştur. Aslında şirketimiz bütçeyi de öngörülmesiyle giderlerini önemli oranlarda tasarruf sağladığını, fakat Marmaray'ın etkisiyle oluşan gelir kaybının etkisiyle dönem zarar bütçe hedeflerinin üzerinde neticelenmiştir." (s. 32-33). "Marmaray projesinin demiryollarıyla tam entegrasyonunun tamamlanarak hizmet vermeye başlamasıyla, bazı hatlarımızdaki yolcu sayılarının azalma riski..." (s. 43). Bkz. *İstanbul Şehir Hatları Turizm Sanayi ve Ticaret A.Ş.*, 2015 Yılı Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu. <https://www.belgemodul.com/sirket/428/belgeler>. Şirketin genel müdürü basına yansıyan bir açıklamasında Metrobüs ve Marmaray'ın etkisiyle bir yılda 10 milyon yolcu kaybettiğini "Yani 57 milyonluk bir potansiyelden 46-47 milyonlara inilmiş durumda. Geciklerimiz doluluk oranı olarak yüzde 20-25'lerde" sözleriyle dile getirmiştir. <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2016/11/14/marmaray-10-milyon-vapur-yolcusunu-kapti>
- Osman Nuri Ergin, "İstanbul'da Yabancı Nüfusun Gelişimi ve Etkileri", *Tarih ve Gelecek* 1 (2015), s. 12. Bkz. Murat Koralıoğlu, *Buhranlı Vapurlardan Deniz Otobüslerine İstanbul'da Deniz Ulaşımı* (İstanbul: Varlık Yay., 2010).
- Osman Nuri Ergin, *ase*, s. 290.
- Age, s. 295-296.
- İstanbul Şehir Ekonomik İstatistikler Bülteni, Yıl 3, Sayı 26, İstanbul 1936, s. 24.
- Vahdetin Engin, "İstanbul Şehir İç Ulaşımında Raylı Sistem Geçişi, İlk Atık Tramvay Hatlarının Yapılışı", *Prof. Dr. Hakkı Durmuş Yıldız Anısına* (İstanbul: MÜFEF Yay., 1995), s. 206.
- Osman Nuri Ergin, *ase*, s. 284.
- İstanbul Şehir Ekonomik İstatistikler Bülteni, Yıl 4, Sayı 38, 1937, s. 31-32.
- Şirketin Hayatı'nın 1929 Senei Kânunusımsal İptidaından Kânunusımsal Gayeyeine Kadar Karı Müamelelâta Müteallik Meclisi İdar ve Mürakipeler Rapuru ile Varidat ve Masarifatı, Muvazene-i Umumiye ve İstatistik Cedvellemini Havlidir (İstanbul: Zellik Basıncı Matbaası, 1930). Şirketin Hayatı'nın 1942 Senei Kânunusımsal İptidaından Kânunusımsal Gayeyeine Kadar Karı Müamelelâta Müteallik Meclisi İdar ve Mürakipeler Rapuru ile Varidat ve Masarifatı, Muvazene-i Umumiye ve İstatistik Cedvellemini Havlidir (İstanbul: Ekspres Matbaası, 1935). Şirketin Hayatı'nın 1942 Tarihinde Toplanacak Hissevarlar Umumi Heyetine 1942 Hesap Yılı Hakkında İdar Meclisi Rapuru Mürakipeler Rapuru ve Kar ve Zarar Hesabı (İstanbul: Becid Basımev, 1943).
- Vakit, Sayı 4752, 2 Nisan 1931.
- İlhamiyet, Sayı 3647, 24 Haziran 1958 ve Sayı 3648, 25 Haziran 1958.
- Vakit, Sayı 4681, 20 Ocak 1931 ve Sayı 4785, 8 Mayıs 1931.
- Vakit, Sayı 4844, 6 Temmuz 1931.
- Vakit, Sayı 4833, 25 Haziran 1931.
- Cumhuriyet, Sayı 2640, 12 Eylül 1931.
- Cumhuriyet, Sayı 2640, 12 Eylül 1931.
- Cumhuriyet, Sayı 2399, 9 Ocak 1931.
- Yeni Sabah, Sayı 21, 26 Mayıs 1938.
- İlhamiyet, Sayı 467, 16 Ağustos 1949, Yeni İstanbul, Sayı 1815, 8 Aralık 1954.
- Milliyet, Sayı 2291, 2 Ekim 1956, Cumhuriyet, Sayı 1951, 3 Kasım 1956, Milliyet, Sayı 2495, 26 Nisan 1957.
- Milliyet, Sayı 3356, 14 Eylül 1959.
- Milliyet, Sayı 3552, 28 Mart 1960.
- Milliyet, Sayı 3600, 31 Mayıs 1960.

TEMEL YAYINLARI / TARİH DİZİSİ

YENİ

Millî Mücadele Hatıraları, yalnız bir anı kitabı değil, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'nın destansı bir hikayesidir. 570 Sayfa, 40 TL.

YENİ

Moskova Hatıraları: Millî Mücadele'nin tek dış kapısı olan, Bolşevik Rusya ile Ankara arasındaki diplomatik ilişkilerin hikayesi. 390 Sayfa, 30 TL.

Bilinmeyen Hatıralar: Ali Fuat Paşa'nın Millî Mücadele hatıralarının kendi kaleminden çıkmış başka bir versiyonu. 510 Sayfa, 35 TL.

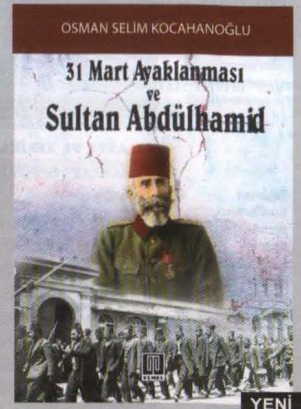
YENİ

TBMM Zabıtları ışığında, üzerinde yaşadığımız laik, demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve kuruluş hikayesi. 750 Sayfa, 45 TL.

YENİ

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş döneminde rol oynayan altı portrenin kimlik ve kişilik analizleri. 450 Sayfa, 30 TL.

YENİ

Yüz senedir tartışması bitmeyen bir ayaklanmanın hikayesi. 31 Mart İttihatçı oyunu mu, Saray'ın planı mı? Hareket Ordusu ve Sultan Abdülhamid. 512 Sayfa, 35 TL.

BİLİNMEYEN YAZILARI VE BELGELERLE NÂZİM HİKMET'İN ORTA ASYA SEYAHATI

MEHMET PERİNÇEK

Nâzim Hikmet, 7-13 Ekim 1958 tarihleri arasında gerçekleşen II. Asya ve Afrika Yazarları Konferansı'na katılmak üzere Sovyet Cumhuriyetlerinden Özbekistan'ın başkenti Taşkent'e gitmiştir. Büyük şair Bakû'den yola çıkmış, hem yol boyunca hem de konferanstan sonra Orta Asya'nın farklı ülke ve şehirlerinde bulunmuştur. Kendisini oldukça etkileyen bu seyahatini farklı dergiler için ele almış, çok farklı konular üzerinden izlenimlerini okurlarla paylaşmıştır. Nâzim'in bu yazılarından ikisi Türkiye'de hiç yayımlanmamış, birinin de eksik taslak metni toplu eserlerinde yer almıştır.

II. ASYA VE AFİRKA YAZARLARI KONFERANSI

Nâzim'in yazılarına geçmeden önce II. Asya ve Afrika Yazarları Konferansı hakkında bazı bilgiler vermek faydalı olacaktır. İlk Hindistan'ın Yeni Delhi şehrinde toplanan konferansa, yurtdışından 48 farklı ülkeden 168 yazar-delege katılmıştır. SSCB'den katılanlarla birlikte bu sayı 200'ü aşmıştır. Bunların haricinde Batı Av-

rupa ve ABD'den de misafir yazarlar konferansta bulunmuştur. Konferansın gerçekleştiği Ali Şir Nevai Opera Salonu ile katılımcıların kaldığı, yapımı yeni tamamlanan Taşkent Oteli arasındaki meydana bir kitap sergisi de açılmıştır. Sergide 150 farklı dilde kitap yer almıştır.¹

Konferansın ele alacağı meseleler şöyle belirlenmiştir: 1. Asya ve Afrika'nın çeşitli ülkelerinde ede-

biyatın ve medeniyetin gelişimi ve onların insanlığın ilerleme, sömürgecilik karşı millî bağımsızlık, özgürlük ve dünya barışı mücadelesindeki rolü. 2. Asya ve Afrika halklarının medeniyeti ve bunların Batı medeniyeti ile olan ilgisi.²

Konferansın açılış konuşmasını, eski Özbekistan Yazarlar Birliği başkanı, o dönemde Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez Yürütme Kurulu başkanı (devlet başkanı), aynı zamanda Taşkent Konferansı'nın başkanı olan, kısa bir süre sonra Özbekistan Komünist Partisi genel sekreterliğine seçilen Şerif Raşidov yapmıştır. Raşidov konuşmasında konferansın herhangi bir ırkı, siyasi, coğrafi, etnik ya da başka sınırlandırmaya tabi tutulmadığını, Doğu ve Batı edebiyatları arasındaki engellerden arındırılarak dünyadaki bütün ülkelerin edebiyat ve kültürleri arasındaki dostane bağları geliştiren sağlam bir köprü olduğunu vurgulamıştır.

Konferansta ana oturumların yanında ayrı odalarda çocuk kitapları, tiyatro, radyo ve sinema, kadın ve edebiyat konularında toplantılar da

Taşkent Konferansı divanı. Şerif Raşidov kürsüde. Nâzim Hikmet en arka sırada görülmüyor.

W. E. B. Du Bois Papers (MS. A. 96.23) Special Collections and University Archives, University of Massachusetts Amherst Libraries.

düzenlenmiştir. Oybirliğiyle kabul edilen bildirgede ise dünyanın bütün yazarları, hem bireylerin ve hem de bütün milletlerin aleyhinde olan bütün kötülöklere, adaletsizliğe, sömürgecilığe ve sömürüye karşı sesi ni yükseltmeye çağrılmıştır. Bildirge, dünyaya konferansın bir buçuk milyar insanın canlanan ruhunu dile getirdiğini ve tarih öncesi karanlıktan ilk kez Sarı Irmak'ın, Yangtze'nin,⁴ İndus'un,⁵ Ganjın, Fırat'ın, Nil'in ve Nijer'in⁶ kıyısında çıkıldığını ve düşünsel ve maddi kültürün araçlarının oralarla yaratıldığını hatırlatmıştır.

Konferansta Asya Afrika Yazarları'nın Seylan'da (Sri Lanka) daimi bürosunun açılmasına ve tercümelerin yapılmasına, kitap ve dergi çıkartılmasına karar verilmiştir. Ayrıca bir dahaki konferansın da 1960 yılında Kahire'de toplanması kararlaştırılmıştır.⁷

Konferansın katılımcılarından Amerikalı sosyalist yazar Shirley Graham Du Bois, yayımlanıp yayımlanmadığını bilmediğimiz, arşiv koleksiyonunda bulunan 14 Ekim 1958 tarihli daktilo metni yazısını şu sözlerle bitirmiştir:

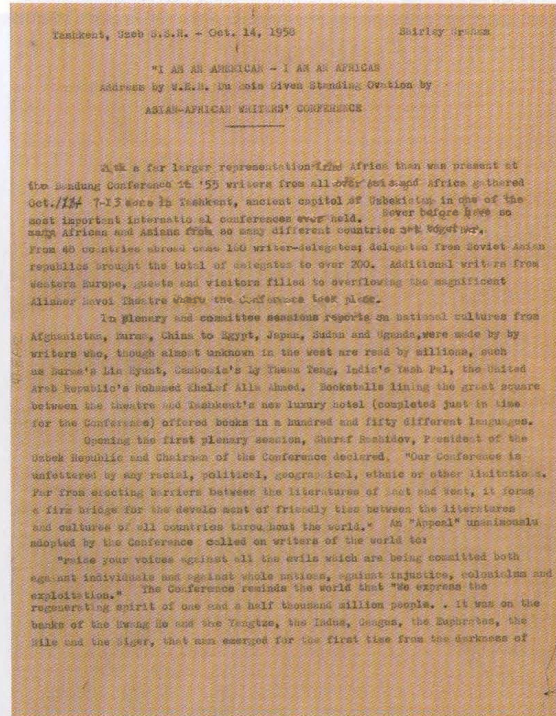
Bu tarih yazan konferans için, Avrasya'nın kalbi, insanı son otuz küsur yıldır Ortaçağ karanlığından çıkan, güneşli, sıralı ağaçların bulunduğu Taşkent şehrinde daha uygun bir yer olması şüpheli. Kadim zamanlarda, bugünkü şehirden uzak olmayan bir yol boyunca, Çin'den ipek ve Kongo'dan fildişi taşıyan tüccarların kafileleri yolculuk ederdi. Bu yolun üzerinde, kadim kültürler ilişkisi kurup, birbirlerini etkiledi, diller karıştı, Timbuktu'dan⁸ gelen âlimler Pekin'den gelen âlimlerle buluştu.

Şimdi günümüzde de Afrika ve Asya'nın âlimleri, Taşkent'e giden yola çıktı. Ancak şimdi, geçmişin bağlarını kaybetmiş yabancılar olarak geldiler. Ve jet uçaklar içinde gelseler de, Gana'nın kadın şairi Efua Theo-

Nâzım Hikmet, Taşkent Konferansı'nda konuşmasını yaparken.

Aziz Nesin Arşivi

Shirley Graham'ın Taşkent'te konferansa ilgili yazdığı daktilo metni yazısının ilk sayfası.

W.E.B. Du Bois Papers
(MS 312-B239-1012)
Special Collections
and University
Archives, University
of Massachusetts
Amherst Libraries.

Taşkent
Konferansı
katılımcıları
yemek
esnasında.
Masanın başında
ABD'li sosyolog
ve siyah
hareketinin
önderlerinden
W.E.B. Du Bois
ve yazar Shirley
Graham Du Bois
de görülüyor.

W.E.B. DuBois
Papers (MS 312-10630)
Special Collections
and University
Archives, University
of Massachusetts
Amherst Libraries.

**Nâzım Hikmet'in
Sovremenniy
Vostok dergisine
verdiği yanıt.**

dora Sutherland konferansı doğru bir şekilde, "insanlığın dağılmış ruhunun birleşmesine doğru bir adım" olarak tanımlıyor.⁹

Viloyat Faiziyeva ise Özbekistan'da 1971 yılında kabul edilen "Taşkent Konferansı ve Özbek Edebiyatının Uluslararası İlişkilerinin Sorunları"

başlıklı yayımlanmamış tezinde kırka yakın Asya ve Afrika ülkesinin ilercisi edebiyatçıları bir araya getiren Taşkent Konferansı'nın halkların uluslararası barış, milli bağımsızlık, tüm insanlığın ilerlemesi, bütün millî kültür ve edebiyatların gelişmesi mücadelesinde yazarın rolünü tayin ettiğini belirtmiştir.¹⁰

Nâzım'ın Konferanstan Beklentileri

Nâzım Hikmet, Taşkent'e gelmeden önce Asya ve Afrika Yazarları Konferansı'yla ilgili *Sovremenniy Vostok* (Çağdaş Doğu) dergisinin sorularını da yanıtlamıştır. Şimdiye kadar Türkçe yayımlanmamış olan Nâzım'ın cevabı, SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı Asya Halkları Enstitüsü ve Afrika Enstitüsü'nün aylık, bilimsel, toplumsal ve siyasal yayın organı olan

değirnin 1958 yılının 9 no'lu sayısında başlamıştır. Değir. yazının yanında sayılarına Nâzım'ın bir fotoğrafını ve "Umur" başlıklı şiirinin Rusça çevirisini de koymuştur.

Sovremennyy Vostok yayını kurulu "ünlü şair ve toplum adamı" olarak nitelendirdikleri Nâzım Hikmet'e "Düşünceden göre barış ve toplumsal ilerleme mücadelesinde edebiyat nasıl bir rol oynamalıdır?" ve "Asya ve Afrika Ülkeleri Yazınları Konferansı'na kişisel olarak ne tür umutları beşliyorsunuz?" sorularını yönelmiş ve şu cevabı almıştır:

**"YAZARIN ROLÜ DEVLET ADAMINDAN
AZ DEĞİL"**

İki sorunuza da bir arada cevap vermek istiyorum.

Bence yazın, eğer bu unvana layıkla, sadece yüryerek geçenei yarısan yolun köşesinde basit bir aya olmalıdır.

Hatta Avrupa'nın yazarıları böyle bir aya olduunu ileri süren büyük edebiyatçıları, romanlarında böyle bir tanımlarıları genellikle dışına çıkımlıdır. Benin anlayışına göre yazın her şeyden önce zamanı yakalayan ve hıyalkıya ve tım insankılıkta biriktiriyüzüden insanıı mutluuğu için mücadele eden vatandaşıdır.

Yazarın bari ve toplumsal ilerleme mücadelesindeki rolü ve imkânları, devlet ve siyasat adamlarının rolünden hiç de az değildir.

TEK ÜYELİ HEYETİN BAŞKANI

Nâzım'ın yukarıda sözü geçen yazılarının ilki, SSCB Yazarlar Birliği'nin aylık yayın organı olan *Noviy Mir* (Yeni Dünya) dergisinin 1958 yılına ait 12 no'lu sayısında çıkan "Taşkent'te" başlıklı yazısıdır.¹² Yazı, 1925 yılında yayın hayatına başlayan ve SSCB'nin dağılmasına bağlımsız olarak basılmaya devam eden derginin "Yazarın Günlüğü" bölümünden yayımlanmış ve metnin Türkçeden çevrildiği notu düşülmüştür.¹³ Nâzım, yazının alt başlığı olarak da "Asya ve Afrika Ülkelerinin Yazarları Konferansı'yla doğrudan doğruya bağlantılı, konferansa dolaylı bağlantılı ve onunla büsbütün ilgisiz bazı düşünceler" ifadelerini kullanmıştır.

Nâzım'ın bu makalesinin Türkçe kalemle alınan, anlaşıldığı üzere el ya da daktilo yazısı taslakları, iki farklı başlıkla toplu eserlerinde bulunmaktadır.¹³ Nâzım daha sonra bu iki yazıyı birleştirmiş, bazı paragrafların yerlerini değiştirmiş ve birçok ek

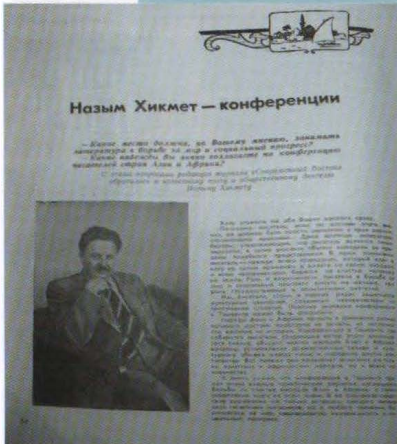
Biz yazarlar, asırlar boyunca insanlık tarafından oluşturulmuş kültürel değerlerin korunmasında en ön sırada duruyoruz. Bu yüzden Taşkent'teki konferansın önemi devasa olabilir.

Asya ve Afrika halkları, ölçeğinin coğrafi genişliğine, niceliğine ve tarihinin büyüklüğüne layık bir harekete ulaşmıştır.

Taşkent'te bu çalkantılı okyanusun rüzgarını yaratan yazarların toplanacağı konferans, Asya ve Afrika halklarının umutlarını, kendi aralarındaki ve diğer kıtaların halklarıyla arasındaki dostluk bağlarını ve kültürel alışverişin kurulması meselelerini tartışacak. İşte bu yuzden o konferans, sadece Asyalı ve Afrikalı halklarının değil, tüm insanlığın dikkatini çekmektedir.

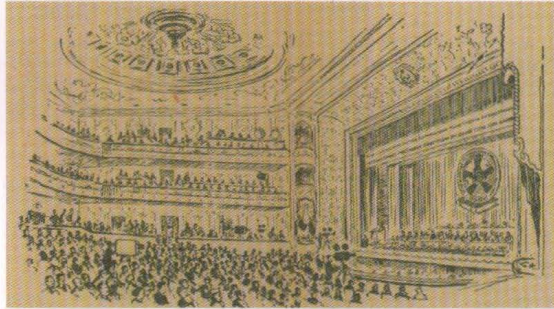
Kişisel olarak Taşkent'teki konferansın Asya ve Afrika halklarının birliğini mücadelesine ve de tüm dünyada barışın güçlendirilmesine dair çok önemli pratik kararlar alacağını düşünüyorum. Kararlarında sadece iki devasa ana kütünün her şahtının değıl, ayrıca barış, millî bağımsızlık ve toplumsal ilerleme için kavga veren herhangi bir insanın da çıkarları karşılığını bulacaktır."

1. Nâzım Hikmet, "Konferantsil", Sovremennyy
Vostrak 9 (1958): 54-55.

yaparak Sovyet dergisi Noviy Mir'de yayımlamıştır. Dergideki yazıda, taslaktan çıkartılan bazı ufak yerler de vardır. Bunlar yazımızda dipnotlarla gösterilmiştir. Size sunduğumuz metin ise tamamen Rusça baskısından faydalanarak hazırlanmıştır ve tam hali Türkiye'de ilk kez okurla buluşmaktadır.

Nâzım, ikincisi toplanan konferansın Taşkent Ali Şir Nevaî Opera Tiyatrosu'nun salonunda gerçekleştiğini belirterek yazısına başlar. Kendisi konferansa katılan Türk heyetinin başkanıdır ama aynı zamanda da heyetin tek üyesidir. Heyet başkanı sıfatıyla sahnede divanda oturmaktadır. Göğsünde asılı duran küçük radyo alıcısı, hatiplerin konuşmalarını beş farklı dilde simultane olarak dinlemesine imkân vermektedir.¹⁴ Delegelerden birinin İngilizce yaptığı konuşmayı kulaklıkla dinlerken, radyo alıcısını bir Rusçaya bir Fransızca'ya çevirmektedir. Konuşma oldukça ayrıntılı ve uzundur. Nâzım, bütün hatiplerin iyice ayrıntılı ve oldukça uzun konuşmayı sevdiklerini vurgular. Ona göre er ya da geç konuşma sürelerini sınırlandırmak gerekecektir. Bu durum oldukça üzücüdür ama başka çare yoktur. İçlerinden herkesin birbirine söylemek istediği çok söz, birbirine aktarmak istediği

Ali Şir Nevaî Opera Salonu'nda gerçekleşen Taşkent Konferansı'nın beşinci günü.

Literaturnaya
Gazeta 122
(Ekim 1958): 4

sınırsız sevinç ve umut, sevgi ve nefret vardır. Ancak konuşma süresi sınırlandırılmadığı takdirde konferans Doğu masallarındaki düğünler gibi kırk gün kırk gece sürecektir.

NÂZİM'DAN OPERA SALONUNA ELEŞTİRİ

Konferans sırasında birden Nâzım'ın radyo alıcısı susar. Türk şair konuşmacıya bakar; dudakları hâlâ oynamaktadır, demek ki konuşması bitmemiştir. Nâzım kulaklıkları çıkarır; hatip, tipik Afrika aksanıyla İngilizce konuşmaktadır. Tekrar kulaklıkları takar ama ses yine gelmez. Radyo alıcısının düğmesini farklı dillere çevirse de tam bir sessizlik hâkimdir. Aletin bozulduğunu anlar; kulaklıklar bir işe yaramamaktadır. Nâzım Hikmet, İngilizce anlamamaktadır,

ama alıcısı değiştirmek için yerinden kalkıp gitmeyi de uygun bulmaz.

Büyük Türk şairi bir süre konuşmacıyı hiçbir şey anlamadan dinler. Sonradan sahneyi, divanı, salonu izlemeye koyulur. Tavanda avizenin çevresindeki ve duvardaki kabartma nakışlar hoşuna gider. Locadaki kâdife perdeleri ise beğenmez. Zaten kâdife perdeleri, ne renk olursa olsun, sarı, mavi veya kırmızı, nerede asılı durursa dursun, yemekhanede, tiyatrodaki veya ünlü bir yazarın evinde, sevmemektedir.

Salon tıka basa doludur. O an Nâzım'ın dikkatini binayla kıyaslandığında salon ve sahnenin küçük kalması çeker. Ona göre fuaye, koridorlar, şahane merdivenler vd. tiyatro binasında gereğinden fazla

Delegeler konferans sırasında.

W.E.B. Du Bois
Papers (MS 312-10624)
Special Collections
and University
Archives, University
of Massachusetts
Amherst Libraries.

Özbekistan SSC
Kültür Bakanlığı
ve Özbekistan
Yazarlar
Birliği'nin
yayın organı
Özbekiston
Madaniyati
gazetesinin
konferans
haberlerinin yer
aldığı 9 Ekim
1958 tarihli
sayısının birinci
sayfası.

yer kaplamaktadır. Örneğin Bolşoy Tiyatrosu'nda da durum aynıdır. Bu değerlendirmesinin ardından, "Fakat Moskova'da Bolşoy Tiyatrosu, hangi yıl ve hangi tarihi ve toplumsal koşullarda inşa edildi, peki Taşkent'teki Nevai Opera Tiyatrosu ne zaman ve hangi koşullarda yapıldı?" sorusunu sorar. Nâzım'a göre geçmiş zaman-

NÂZİM'İN MİMARİDE TERCİHİ

Büyük şair bu düşüncelerini paylaştıktan sonra yeniden konferans ortamına geri döner. Kendi ifadesiyle insan beyni, yarım saat boyunca çok ilgisini çeken ama anlamadığı bir dildeki konuşmayı dinleyince tuhaf çalışmaktadır.

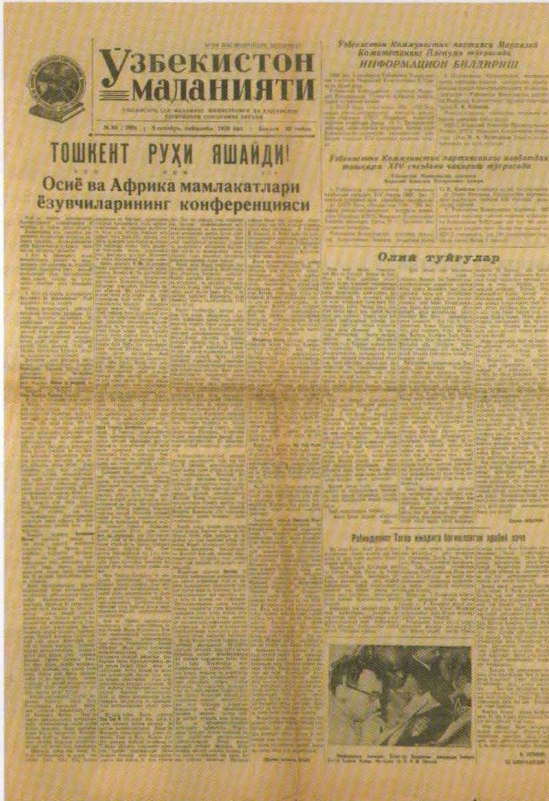
sevmediğin şeyleri yapmamak kolay değildir.

Nâzım, bu ifadelerinin ardından divanda sayfa larını çevirdiği Oğon'yok'un 1958 yılına ait 41 no'lu sayısı üzerine yazmaya başlar. Derginin ön iç kapağında kuvvetli, geniş omuzlu üç genç, 20. yüzyılın üç tipik genci vardır. Kazakistan'ın Karağandı şehrindeki metalürji fabrikasından olan bu üç Komsomol⁸ üyesinin fotoğrafı, arka planda çelik iskeleler ve yüksek fabrika bacaları olmak üzere çekilmiştir. Nâzım sayfaları çevirmeye devam eder:

Minsk şehrinin renkli fotoğrafları. Geniş ve yeşil caddeler, 20. yüzyılda sosyalizmin ilk ülkesinin şehirlerinden birinin caddeleri. Bu şehrin binaları, özellikle de gar meydanındakiler, bana garip geldi. Onları nasıl adlandır-sak? Tarihi desek? Hayır, değil. Moskova'da çok sık rastladığım ve kesinlikle tarihi olmayan, in-sanda yapmacık bir tarihi hissi uyandıran binalara benziyorlar. Derginin sayfalarını çeviriyorum. Ambrosius Holbein'in⁹ 1518 yılında yaptığı "Genç Adamın Portresi" isimli resminin¹⁰ röprodüksiyonu. 1500'li yılların genç adamına bakıyorum ve resmin arka planında büyük bir bina fark ediyorum. Garip. Fotomontaj ol-masın? Minsk'in gar meydanında ve Moskova'nın birçok caddesinde dikili duran binalara ne kadar çok benziyor. Özellikle üst kısmı. Damdaki süslemeler, pencereler-deki arklar, kolonlar. Karağandı Metalürji Tesisleri'nin Komsomol üyeleri, böyle evlerde mi yaşa-malı acaba? SBKP'nin mimarıyla ilgili kararlarını¹¹ hatırlıyorum ve sakinleşiyorum.¹²

SEMERKANT'TAN PICASSO'YA

Divan başkanının yirmi dakika ara vermesiyle Nâzım, radyo alıcısını değiştirmek üzere hemen aşağı iner. Fuayed'e tanıdık bir kadın gazeteciyle¹³ karşılaşır. Kadın gazeteci daha yeni Semerkant'tan gelmiştir ve oradan Nâzım'a büyük seramik bir tabak

larda yapılan tiyatro salonlarındaki devasa geniş fuaye ve koridorlar, aristokrat ve burjuva kadın ve adamların antraktta birbirlerini seyretme ve tuvaletleriyle caka satma heveslerine cevap vermektedir. Ancak Ali Şir Nevai Tiyatrosu'nun izleyicilerinde bu tür hevesler güçlü olmalıdır. Bu sebeple Nâzım, Sovyet tiyatro binalarında diğer kısımlarla orantılandığında önceliğin salon ve sahnede olması ve parterle balkonlardaki arka sıraların çok daha ferah ve rahat hale getirilmesi gerektiğine vurgu yapar.

Çevresindekilere hissettirmemeye çalışarak, oturum başlamadan hemen önce aldığı Oğon'yok dergisini¹⁴ karıştırmaya başlar, Derginin sayfalarını çok ses çıkarmamasına ve konuşmayı dinleyen divanda ve salonda oturanları, özellikle de Hindistan heyetinin başkanını rahatsız etmemesine özen göstererek çevirir. Divanda oturup ciddi bir yüz ifadesiyle hatibi dinlerken önündeki kâğıda bir şeyler yazan ya da çizenlere ve aynı kendisi gibi dergi karıştırınlara sinir olduğunu yazmaktan da geri durmaz. Ancak her zaman ve her yerde başkalarında

getirmiştir. Nâzım tabağı görünce hayran kalır. Kendi ifadesiyle, tabak da yüzyılların derinliklerinden gelen kadim süsleme sanatının devamı niteliğindedir; ancak güzelliğinden ve pratik uygulamasının amaca uygunluğundan hiçbir şey kaybetmemiştir. Bugün ömrünü doldurmuş ve tamamen kalitesini kaybetmiş olan 16. yüzyıl Avrupa mimarisinin yarattığı hissiyatı uyandırmamaktadır. Nâzım, bu durumu Semerkant seramiklerinde halkın elinin ve beğenisinin daha güçlü ve doğrudan hissedilmesine bağlar.

Nâzım, tabağı incelerken gözünün önüne Fransa'da gördüğü Picasso'nun yaptığı tabak gelir. Nakış ve ilkelerindeki benzerlikler şaşırtıcıdır. Şair, gayri ihtiyarı daha yeni konferans kürsüsünden dile getirdiği fikirlerin doğruluğuna kesin kanaat getirir. Kısaca da olsa bunları tekrarlamayı uygun görür. Nasılsa konuşmasını sadece konferans katılımcıları dinlemiştir, makaleyi kaleme aldığı *Nouvy Mir* dergisinin ise çok daha geniş bir okur kitlesi vardır.

DOĞU'NUN BATI KÜLTÜRÜNE ETKİSİ

Nâzım, konuşmasında Asya ve Afrika halklarının resim, müzik, dans, heykel, mimari, tiyatro ve şiir alanlarında Batı kültürüne daha 19. yüzyılın sonlarında başlayan artan et-

Ambrosius Holbein'in Ermitaj Müzesi'nde sergilenen "Genç Adamın Portresi".

Türk şairinin Fransızcaya çevrilen Türk minyatürlerindeki boyaların doğası hakkındaki şiirsel yönergesinden faydalandıklarını yazmıştır. Matisse'in klasik Japon ve Çin resminden etkilendiği ise çoktandır yaygın olarak bilinen bir gerçektir. Nâzım ayrıca Hitler'e hizmet eden ve Batı kültürünü yozlaştıran gerici, sözde akademik, ırkçı "sanat" ideologlarının Picasso'ya yönelttiği suçlamalara dikkat çekmiştir. Onlara göre Picasso aşağı ırkın mikroplarını taşımaktadır. Yine bu ideologlar, zenci müziğinin ve özellikle zenci dansının Batı müzik ve dansının beyaz mabedinde belirmesinin Batı için büyük bir talihsizlik olduğunu savunmuşlardır. Nâzım, konuşmasında Batı müziğinin Doğu'nun tef, davul ve tamtamları sayesinde ritim ve tempo adına zengin imkânlar kazandığının altını çizer. Diğer taraftan onun ifadesiyle Asya tiyatrosunun Meyerhold ve Bertolt Brecht gibi

Pablo Picasso'nun yaptığı seramik tabaklardan biri, 21 Ekim 1947.

Büyük İnsanlık'

Büyük insanlık gemide güverte yolcusu
trende üçüncü mekvi
şosede yayan
büyük insanlık.

Büyük insanlık sekizinde işe gider
yirmisinde evlenir
kırkında ölür
büyük insanlık.

Ekme büyük insanlıktan başka herkese
yeter

pirinç de öyle
şeker de öyle
kumaş da öyle
kitap da öyle

büyük insanlıktan başka herkese yeter.

Büyük insanlığın toprağında gölge yok
sokağında fener
penceresinde canı
ama umudu var büyük insanlığın
umutsuz yaşamıyor.

7 Ekim, Taşkent, 1958

1 Nâzım Hikmet, *Yeni Şiirler* (İstanbul:
Adam Yayınları, Ocak 1989), s. 177.

isimlerin eserlerine etkisini görmemek için kör olmak gerekmektedir. Asya şiirinin Batı şiirine etkisi daha 18. yüzyılda hissedilmektedir. Asya ve Afrika heykel sanatının o günün Batı heykeline etkisini görmemek mümkün değildir. Nâzım, mimarlık alanındaki benzerliklerden de örnekler verir. Batı'daki çağdaş konutlarla milli Japon mimarisi arasında açık ilkesel benzerlikler vardır.

Taşkent'teki
Asya ve Afrika
Yazarları
Konferansı
rozeti.

Doğu, kıyafetleriyle de günlük Batı kültürüne sızmaktadır. Avrupalı ve Amerikalı kadınlar, Asya ve özellikle de Çin kadınlarının pantolonlarını ne zamandır giymektedir. Türklerin tabure ve sehpaları da çağdaş Batı mobilyasına örnek olmuştur.

ETKİLEŞİMDE ÜÇ DÖNEM

Nâzım, Asya ve Afrika kültürleriyle Batı kültürü arasındaki etkileşimi üç döneme ayırır. Birinci dönemde, çok eski zamanlarda, her iki dünyanın çok ya da az uzun ve düzenli temaslarının olduğu sırada Asya ve Afrika ülkeleri, daha üstün durumdaki teknik ve toplumsal yapıyla Batı dünyasını etkilemiştir. İkinci dönemde, Batı daha üstün teknik düzeye ve toplumsal yapıya ulaşmıştır ve Asya ve Afrika halkları Batı'nın ekonomik, siyasi ve askeri boyunduruğu altına girmiştir. Sonuçta bir dizi Asya ve Afrika ülkesi, Batı'nın sömürgesine ya da yarı sömürgesine dönüşmüştür. O dönemde Batı kültürünün etkisi baskındır. Çok kısa süre sonra ise Nâzım'ın "bizim" dediği Doğu'nun cevabi etkisi başlar. Fakat bu etki, pasif kalmıştır. Üçüncü dönemde Asya ve Afrika halkları ayağa kalkar ve milli kurtuluş hareketlerini yükseletir. Nâzım bu dönemin o an yaşadıkları mutlu günler olduğunu belirtir. Doğu'nun insancıl kültürünün Batı'ya etkisi daha da artmaktadır. Tabii olarak bu üç dönemde de iki kültürün etkileri karşılıklı olmuştur. Batı edebiyatı her ilk iki dönemde de farklı derecelerde Türk edebiyatına etki göstermiştir ve göstermeye devam etmektedir. Nesirde Fransız, Rus ve Amerikan yazarlarının etkisi büyüktür, şiirde ve dramaturjide ise özellikle Fransız etkisi güçlüdür.

EMPERYALİZMİ KOVAN İLK YARI SÖMÜRGE ÜLKE

Nâzım konferansta yaptığı konuşmadaki vurguları özetledikten sonra tekrar konferansın akışını anlatmaya devam eder:

Oturum tekrardan başladı. Konuşmacıyı dinliyorum. Halkının milli bağımsızlık mücadelesi hak-

kında konuşuyor, sanki neşeli bir şarkı söylüyor. Düşüncelere dalıyorum. Halkım, Türk halkı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra emperyalizme karşı ayağa kalkın kahramanların en önünde durdu. Lenin, yüzülmüzy sosyalist devrimlerin ve milli kurtuluş hareketlerinin çağı olarak adlandırdı² ve benim halkım ilk olarak bunun haklığını kanıtladı. Sovyetler Birliği'nin yardımıyla, hem de ne yardımla, topraklarından yabancı emperyalizmi kovarı ilk yarı sömürge ülke, benim ülkem. Emperyalistleri Ankara'dan kovlayan ve ardından onları İzmir kıyılarında denize döken süvarileri, Atatürk ve Frunze³ yan yana tefuş ettiriler. O zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan konuşmalar "Kahr olsun emperyalizm!" sözleriyle son buluyordu. İşte şimdi burada Asya ve Afrika ülkeleri yazarlarının Taşkent Konferansı'nda, şanlı bayraklar arasında en görülen yerde antiemperyalizmin bayrağının, barışın bayrağının dalgalandığı konferansta benim haricimde tek bir Türk yazar yok.

Neden? Otuz beş sene önce emperyalizmin denize döküldüğü topraklarda benim dışında emperyalizmin düşmanı, barış yanlısı olan, halkını, vatanını seven bir yazar, tek bir ilerici yazar yok mu? Böyle mi acaba?

Hayır! Tam tersi. Bugün Türk yazarlarının ezici çoğunluğu, ayrıca en yetenekli ve en popülerleri, emperyalizme karşı barışın korunması, halkının savunulması adına hareket ediyor. Türkiye'de son yılların edebiyat savaşı, edebiyatın halka, özgürlüğe, barışa hizmet etmesini savunularla edebiyatı likör kadehine benzetmek isteyenler, edebiyatı gelecek için mücadelede bayrak olarak değil, bugüne bağlayan ve onu muhafaza eden bir zincir olarak görenler arasında yürüyor. Şunları söyleyen yazar Kemal Tahir, konferansa gelmez miydi? "Gerçek Türk romanı, işçi

ve köylümüzün gerçek hayatından doğmaktadır. Biz, yazarlar, bu iki sınıfın hayatının eski ve yeni özelliklerini incelemekle, onların ekonomik ve toplumsal şartlarındaki değişiklikleri yorulmadan takip etmekle yükümlüüz. Bu yönde ne kadar başarılı ilerlersek, o ölçüde eserlerimiz millileşir ve sınırlarımızın dışına çıkar.”

Şunları yazan Samim Kocagöz, burada konuşmaz mıydı?: “Vatanının ve vatandaşlarının girdiği her çıkmazı, beşeriyetçilik ve uygarlık yolunda yolumuza çıkan her engeli, ülkemizi refaha ve esenliğe götürmemizi durduran her zorluğu bir yoksunluk, bir yangın olarak kabul ediyorum. Boğazım yırtılana kadar ‘yangın!’ diye bağırمام لازم. Ve yangın söndürülene kadar bağırمام لازم. Eğer bu edebiyatın görevi değilse, bu durumda ben de yazar değilim.”

Peki, o zaman yazarlar konferansında benim dışımda Türkiye’nin diğer temsilcileri neden yoklar? Ben, neden hem Türk heyeti hem de onun başkanı oldum? Neden? Onlar gelmek istemediler mi?

Hayır, yırtındılar. Ama onları bırakmadılar. Çünkü benim ülkem, bugün yöneticileri tarafından emperyalizmin Orta ve Yakın Doğu’daki kalesi haline getirildi. Çünkü onlar, ülkem in ordusunu emperyalizmin milli bağımsızlıkları için savaşılan halklara karşı jandarması olarak kullanıyor.²⁴

Nâzım bu sözlerinin hemen ardından, anlaşıldığı üzere, tekrar konferanstaki konuşmasına döner ve şu satırları yazar:

Şu an kürsüden özgürlüğün kavgası şarkısını söyleyen dostum, değerli meslektaşım! Sömürge, yarı sömürge ya da daha yeni emperyalist boyunduruktan kurtulmuş toprakların yazarları! Gözlerinizi açın! Halkınızın kandırılmasına izin vermeyin, cenin halindeyken hainliğe karşı savaşın, halkınızın halikının durumuna düşmesine, sizin ise bu konferansta benim bulunduğum duruma düşmenize mani olun!

KOMÜNİSTLER, MİLLİYETÇİLER, DİNCİLER BİR ARADA

Nâzım, yazısının devamında konferans katılımcılarının farklı toplum-

sal, siyasi, felsefi ve estetik inançlara sahip olduğunu vurgular. Hatta aynı ülkenin delegeleri arasında bile siyasi, estetik, felsefi ve toplumsal bakış farklılıkları vardır. Sosyalistler, komünistler, milliyetçiler, dinciler ve ateistler, yazarlardan gerçekçiler, sosyalist gerçekçiler, edebiyatta devrimciler, geleneksel biçim yanlıları, hatta muhafazakârlar, romantikler, hatta sembolistler, tek kelimeyle aklı gelebilecek en farklı ideolojik görüşlerden ve sanat akımlarından temsilciler toplanmışlardır. Bir tek faşistler yoktur.

Nâzım’a göre bazı ülkelerin hükümetleri, yazar heyetlerine kendi memurlarını da eklemişlerdir. Bu onu korkutmamaktadır. Bu memurların hükümetlerine konferans hakkında söyleyebilecekleri olumsuz hiçbir şey yoktur.²⁵

Nâzım, ardından yeryüzünün farklı yerlerinden gelen, farklı, hatta bazen zıt görüşlere sahip bu yazarları neyin birleştirdiğini, birbirlerini niçin dakikalarca ayakta alkışladıklarını sorar. Şairin ifadesiyle onları aynı aşk, aynı nefret ve aynı umut birleştirmektedir: Milli bağımsızlık aşkı, emperyalizme nefret ve barışın korunması umudu.

Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar, Sovyet elçisi Aralov ve Azerbaycan elçisi Abilov ile ilginç Manevralarında birlikleri teftiş ederken, 1 Nisan 1922.

Cephelerden Kurtuluş Savaşı’na: Kurtuluş Savaşı, c. 2, S. Basım, Ankara, Ankara Ticareti Odası, 1972, s. 279.

Taşkent'teki
Asya ve Afrika
Yazarları
Konferansı
adına SSCB'de
basılan pul
(Ressam:
G. Çuçelov).

RUSYA'DA AY İŞİĞİ ALTINDA ANADOLU TÜRKÜSÜ

Taşkent'teyken Nâzım ve konferans delegeleri hoş bir konser de izlemişlerdir. Nâzım, konserde Afrikalı delegelerle yan yana oturur. Sahnede Özbek milli dansı gösterilirken Afrikalı delegelerden biri Nâzım'a müziğin kendi ormanlarının müziğine benzediğini, bir önceki Tacik danslarında da Afrika danslarının hareketlerine yakın figürler gördüğünü söyler.

Nâzım, yazısında Afrikalı delegenin sözlerine hak verir. Uzun süredir halkların danslarında, şarkılarında, elişlerinde şaşırtıcı bir benzerlik olduğunu fark etmektedir. Evinde yerde topraktan yapılmış, atla inek arasında üç küçük hayvan figürü durduğunu, kuyruklarından üflendiğinde öttüklerini belirtir. Bunlardan Ukrayna işi olan birini, Kiev'de pazardan almıştır; diğer Kızılderişi işi olanı arkadaşı Amado²⁸ Brezilya'dan getirmiştir; Şili'nin bir köyünde ya-

pılmış olan üçüncüsünü ise arkadaşı Pablo Neruda hediye etmiştir. Nâzım bu üç eliş ürünün birbirine ne kadar benzediğine ve ayırt edilmelerinin mümkün olmadığına dikkat çeker. Her üçü de Ukrayna, Kızılderişi ve Şili işi olarak görülebilir.²⁹

Nâzım bir keresinde Ryazan²⁸ kolhozundayken²⁹ eski Rus şarkılarını dinlemiş ve çok şaşırmıştır; şarkılar çocukluğunda dinlediği Anadolu türkülerinin melodilerinden tanıdık gelmektedir. Bu şarkıları ayılı gecede Ryazan kızları, Türk köylü kızlarının bire bir sesile söylemişlerdir.

Nâzım aynı benzerlikleri halk masallarında da bulur. Elbette her halkın kendi üslubuyla işlenmiş, sadece kendine özgü konuları vardır, Ancak bunlar istisnadır ve azınlıktır. Ona göre masalların konuları esas olarak uluslararasıdır ve insanlığın ortak birikimine aittir.³⁰ Türk, Slav, Hint, Arap ve birçok Avrupa halk masalları arasındaki benzerlikleri görmek için derinlemesine folklor uzmanı olma-ya bile gerek yoktur.³¹

Nâzım yüzyılların derinliklerine in-dikçe, şarkıların ve dansların kaynaklarının bir olduğunun açık şekil-de görüldüğünü, belki de bunun tek bir kaynak olmadığını, küçük birçok dereyi, birbirine karışmış suları ken-dinde toplayan güçlü bir akıntı olabi-leceğini belirtir ve şöyle yazar:

Konferansı selamlamak için Avrupa ve Amerika'dan gelen meslektaşlarını dinledikten, on-larla konuştuktan ve Taşkent'ten dünyada olup bitenleri izledikten sonra gelecekte bütün ülkelerin ve kıtaların halklarının birliğe, eşitliğe, kültür kaynaklarının kaynaşmasına ve birleşmesine, yüce insanlığa varacağına bir kez daha emin oldum.

YAZAR, EDEBİYAT VE MÜCADELE

Nâzım Hikmet, oturum arasında Hin-distan delegesi olan bir arkadaşıyla konferansın önemi üzerine konuşma fırsatı bulur. Hintli delege şunları söyleyecektir:

Milli kurtuluş mücadelesinde, ister Cezayir'deki gibi silahlı ol-sun, ister bizde Hindistan'da ol-duğu gibi silahsız olsun, aydınlar önemli rol oynuyor. hareketin önünde sahne alıyor. Özellikle yazarlar. Kendim yazar olduğum için söylemiyorum ama bu bir olgu, ki bizim ülkemizde nüfu-sun çoğunluğu okuma-yazma bil-mez. Herhalde sizde Türkiye'de de süreç böyle işliyor. Ayrıca halk, şiirleri çok iyi dinlemeyi biliyor, kolayca ezberliyor. Bizim ülkemizde şiirler yıldırım hızıyla yayılıyor, hikâyelerse halk toplantılarında okunuyor. Bizde şiir kılıçtan keskindir. Bu yüzden, örneğin Pakistan'da burada sa-londa oturan Faiz² ve Hafız'ın³¹ halk kitleleri üzerindeki etkisi, özellikle kavgaya çağırma ko-nusunda, Batılı yazarların kendi halkları üzerindeki etkisinden karşılaştırılamayacak ölçüde daha güçlüdür.

Hintli arkadaşını dinlerken şairin ka-fasından ise şunlar geçmektedir:

Gerçek yazar, ister Doğu'da is-ter Batı'da olsun, iyi vatandaş ol-andır. Ancak Asya ve Afrika'da gerçek yazar, bunun dışında, çok sık mücadele bayrağına dönüşür. Hayatıyla ve hatta halkı adına katlandığı cefayla başkalarına örnek olur. Konferansımızda Irak hapishanelerinden yeni çıkmış ya da Pakistan'ın hücrelerinde yıllarca yatmış ve belki de tek-rar oraya düşecek olan, sırtında Fransız, İngiliz ve Amerikan em-peryalistlerinin kançısını hisse-den kaç yazar bulunuyor?

Nâzım bu düşüncelerini okurlarıyla paylaştıktan sonra 20. yüzyılın or-tasında bilimin iki sonsuzluğu keş-fettiğini belirtir: atom ve uzay. Bu ikisinden geri kalır yanı olmayan üçüncü mucizenin keşfiyle ise tüm insanlık adına hareket eden Asya ve Afrika yazarları meşguldür. Nâzım'ın ifadesiyle, onlar halklarını, onların yaşamlarını ve ruhlarını keşfetmek-tedir. Tarihin hiçbir döneminde, dünyanın hiçbir kıtasında bir yaza-

Ali Şir
Nevai Opera
Tiyatrosu'nun
Taşkent
Konferansı
günlerinde
dışardan
görünüşü.

W E B DuBois Papers
(MS 312.1-277-107)
Special Collections
and University
Archives, University
of Massachusetts
Amherst Libraries

ra bu kadar devasa ve karmaşık bir malzemeyi işleme şerefi düşmemiştir. Asya ve Afrika çağdaş edebiyatı işte bu yüzden özgürlüğü, halkçı, insancıl, arayışçı, devrimci ve eğitici. Tam da bu yüzden barış yanlısıdır.

Diğer taraftan bazı delegeler, kürsüden yaptıkları konuşmalarda değil ama sohbetlerde konferansın yeteri kadar mesleki sorunlarla ilgilenmediğini ileri sürmüşlerdir. Nâzım bu fikirleri haklı bulur. Taşkent Konferansı yazarlık zanaatının teknik sorunlarıyla ve tecrübe alışverişiyle pek meşgul olmamıştır. Ancak bu, doğrudan yazarlık sanatıyla ilgili meselelere önem verilmediğinden kaynaklanmamaktadır. Bunun esas sebebi, yedi gün boyunca dar mesleki tartışmaların ikinci plana bırakılması ve her şeyden önce faaliyetlerinin en önemli, en derin sorunlarını tartışmak ve bu sorunların çözümünde ortak bir dil bulmak istenmesidir. Nâzım'a göre Taşkent Konferansı'nın önemi bunda yatmaktadır. Konferans, Asya ve Afrika halklarının kültür tarihine değil, tüm dünya halklarının ve de sadece kültür tarihine değil, kelimenin en geniş anlamıyla tarihine geçecektir.

"APTAL OLMAK YETER DE ARTAR"

Nâzım Hikmet sözlerine şöyle devam eder:

Evvel, yüzyılımız adının hakkını verdim Sosyalist devrimler ve millî kurtuluş hareketleri, emperyalizmin binasını salladı. Bina, çatırdayor ve yıkılıyor. Tamamen yerle bir olacağı zamanlar da uzak değil.

Konferans günlerinde delegelerin büyük kısmı, Ali Şir Nevai Opera Tiyatrosu'nun karşısındaki yeni "Taşkent" Otelinde kalmıştır. Otelle tiyatro arasında sabahın erken saatlerinden gece geç vakte kadar Taşkentliler iki sıra halinde beklemişlerdir. Delegeleri selamlamışlar, alkışlamışlar,

birlikte sohbet etmişler, şarkılar söylemişler, onlara hediyeler vermişlerdir. Sudanlı ve Endonezyalı yazarlar evlerindeymiş gibi Taşkent sokaklarında dolaşmışlardır, ancak tek bir farkla: Evlerinde sokaktaki herkes, onlara bu kadar çok gülümsemekte ve selam vermemektedir Taşkent'te olduğu gibi.

Nâzım yazısında Kara Afrika'dan bir delegenin kendisine söylediği şu sözleri aktarır:

Buradan Moskova'ya geçeceğim, Kızıl Meydan'da Ekim Devrimi geçit törenini izlemek istiyorum. Kremlin'e de gideceğim. Çocuklukta bir fotoğraf görmüştüm: Kremlin'deki uluslararası bir konferansın katılımcısı olan bir zenci. Rus çarının tahtında oturuyor. Ben, bu tahtta fotoğraf çekirmek istemiyorum, ama Lomonosov Üniversitesi'ni öğrencileriyle çekileceğim ve fotoğrafı Amerika Birleşik Devletleri'nden zenci bir arkadaşşıma göndereceğim. Fotoğrafın arkasına da

şunu yazacağım: "Eğer Taşkent'te Asya ve Afrika yazarları toplanabildilerse, eğer bu üniversitede fotoğrafta gördüğün öğrenciler beni böyle sıcak karşıladılarsa, eğer Afrika'nın bütün zencileri Asya ve Afrika halklarının çoğunluğu gibi mutlaka özgürlüğe kavuşacaksa, bu sadece kırk bir

Bir Sovyet dergisinde çıkan Nâzım Hikmet çizimi.

İstanbul'da
Literatürü
(Ocak 1962: 24).

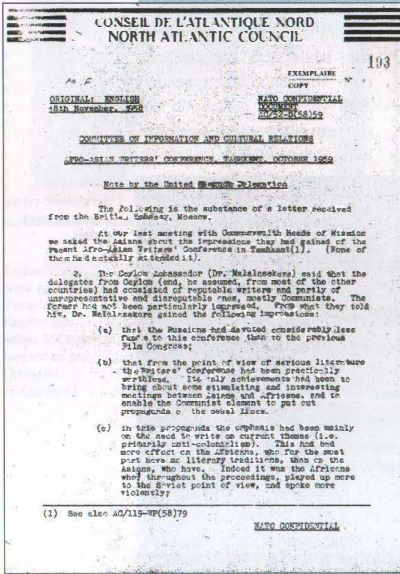
sene evvel şimdi Lenin'in adını taşıyan uzak bir kuzey şehrinde, bu mucizelerin ilk kez ilan edilmesindendir."

Nâzım, yazısını şöyle tamamlar:

Bu sözleri bana söyleyen zenci yazar komünist değil, hatta sosyalizme yakınlık da duymamaktadır, ama dürüst bir insan, aptal değil. 1958 senesinde bu gerçeği anlamak için dürüst olmak ve aptal olmamak yeter. Yeter de artar bile.

MEHMET PERİNÇEK
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ
VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Taşkent Konferansı NATO Raporunda

NATO'nun Taşkent'teki Asya ve Afrika Yazarları Konferansı hakkındaki raporun ilk sayfası.

The NATO Archives
AC/52-Df58/59

Genali kadın
sair Elua
Theodora
Sutherland,
kursüden
konuşurken
Nâzım
en arka sırada
kulaklıklarla
dinliyor (üstte
solda).

WEB: Bu Bois Papers
(MS302-1027-1028)
Special Collections
at University
Archives, University
of Massachusetts
Amherst Libraries.

Nâzım Hikmet, Taşkent'te başlıklı yazısında bazı ülkelerin hükümetlerinin yazar heyetlerini kendi memurlarını eklediğini, bu memurların aynı zamanda herhangi bir emperyalist devlet hesabına da çalışıyorlarsa, hükümetlerin konferans hakkında söyleyecekleri olumsuz hiçbir şey olmadığını ifade etmiştir. Gerçekten de emperyalist ülkeler gözlerini Taşkent Konferansı'na dikmişlerdir. NATO, II. Asya ve Afrika Yazarları Konferansı hakkında ilerden aldığı bilgilerle 18 Kasım 1958 tarihli, "Gizli" ibareli bir rapor hazırlamıştır. Rapor, Atlantik kamponu konferansa yönelik Doğu'nun tam tersi bakış açısını ve Asya ve Afrika aydınlarının sömürgecilik karşıtlığında bir araya gelmesinden

duyduğu rahatsızlığı yansıtmaktadır. NATO Arşivi'nde AC/52-Df58/59 kayıtlı ve bulunan ve ilk kez yayımlanan belgeyi İngilizce'den Türkçeye Ece Kırbas çevirdi. Diploralar bize aittir.

ORJINAL: İNGİLİZCE

NATO Gizli Belge

18 KASIM 1958

ENFORMASYON VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER
KOMİTESİ
AFRİKA-ASYA YAZARLARI KONFERANSI.

TAŞKENT, EKİM 1959

Birleşik Krallık Heyeti'nin Notları

Moskova'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden alınan mektubun içeriği aşağıdadır.

Milletler Topluluğu'na Misyon Başkanlarıyla son buluşmamızda Asyallara, Taşkent'teki son Afrika-Asya Yazarları Konferansı'na ilişkin izlenimlerini verdik. (Hiçbirisi aslında katılmadı.)

2. Seylan Büyükelçisi (Dr. Malalasekera), Seylan (ve çoğu ülkelerin) delegelerinin saygın yazarlardan ve kısmen temsil olmayan ve itibarsız yazarlardan, çoğunlukla da komünistlerden oluştuğunu söyledi. Önceki özellikle bir etki yapmadı. Ona söylenenlerden Dr. Malalasekera aşağıdaki izlenimleri edinmiş:

- (a) Ruslar bu konferansa önceki Film Kongresine göre oldukça az kaynak ayırmış.
- (b) Ciddi edebi bakış açısından, Yazarlar Konferansı hemen hemen beş para etmemiş. Tek başarısı, Asyalları ve Afrikalıları arasında bazı ilginç ve teşvik edici toplantılar yapması ve komünist unsurların olağan şekilde propaganda yapmasına olanak tanıması olmuş.
- (c) Bu propagandada vurgu esas olarak mevcut temalar üzerine yazma ihtiyacı üzerine olmuş. (Örneğin öncelikle anti-sömürgecilik.) Bu, çoğu kısmında bir edebiyat geleneği olmayan Afrikalılar üzerinde, geleceği olan Asyallara göre daha etkili olmuş. Gerçekten de konferans boyunca Sovyet bakış açısına daha yatkın olan ve daha şiddetle konuşan Afrikalıların.
- (d) Seylan'da kurulacak olan yeni Büro'nun

nasıl finanse edileceğini gösteren hiçbir şey yoktu. Yazarlardan katılıyla ilgili bazı konuşma yapıları vardı, fakat kimsenin konuşma düzeyinde veya çok sayıda olmasını beklemiyor. Dr. Malalasekera'nın izlenimi, pratikte bu Seylan kolombo'daki Sovyet Büyükelçiliği tarafından çevrilmesi gerektiği yönünde.

Bu arada Seylan'ın başkütübu Rusların, Kongre'ye katılan, genç Seylanlı yazar Vikramasinghe'yi, kendisiyle aynı ismi taşıyan, çok daha yaşlı ve daha yetkin başka bir yazar olarak takdim ettiğini ve bütün son işlerini ona mal ettiklerini belirtti.

3. Pakistanlı diplomatın da izlenimi hemen hemen aynıydı. Konferansı bir toplumsal buluşma olarak değerli olduğunu ve anti-sömürgeci platformda fikir birliğinin sağlanmasında bir zorluk çıkmadığını söyledi. Muhtemelen bazı Afrikalıların dışında, kalıcı bir etkinin bırakıldığı konusunda şüpheliydi. Sonuçta bilhassa Rusların kendilerinin memnun kaldığından şüpheliydi.

4. Hindistan Büyükelçisi'nin verdiği bilgiye göre Hindistan delegelerinden Mukul Raj Anand (İngilizce'de tanınmış bir romancı ve yazar), Konferans programını oluşturan hazırlık komisyonunda bulunmuştu. Konferans açıldığında, bu programın ıskartaya çıkarıldığını ve koyu anti-sömürgeci olan bir delegenin onun yerini aldığını görmüştü. Ancak, Hintlilerin, Afro-Asya ve Avrupa edebiyatı arasındaki ilişkiler üzerine bir maddeyi programa sokmayı başardıklarını anıylıyor.

5. Konferansa kısa bir süre sonra Taşkent'te bulunan elçilik personellerinden biri, kenti beyaz badana ve perişanlıkla sarılmış bulmuş. Bu konferans için aralarında rehber kitapların, Orta Asya'nın maddi ve kültürel gelişimine övgülerin, emperyalizm, Ortadoğu vs. üzerine propagandanın ve aralarında temsil edilen ülkelerin yazarlarının da bulunduğu "lerici" yabancı yazarların çalışmalarının olduğu muazzam sayıda yazın üretilmiş. Bunların çoğu İngilizce, Fransızca ve diğer dillerde de mevcuttur. Bazı kitaplar fevkalade ucuzmuş, örneğin Goethe'nin, Almanya'da kusura kuşu basılmış 10 ciltlik baskısı 60 rubleyle fiyatlandırılmış. Sanat galerisi, Doğu ülkelerini ziyaret etmiş Sovyet ressamların (bazıları şaşırtıcı bir şekilde yetenekli) işlerinin, Sovyet bakış açısıyla Orta Asya'daki yerel ustaların çözümlerinin etkisini ortaya çıkaran talihsiz etkiye sahip Hint, Japon ve Çin işlerinin özel bir sergisini açmış.

6. Seçilmiş bazı delegeler Fergana Vadisi'ne, Stalinabad'a, Semerkant'a ve "Hoş geldiniz" flamalarının yerleştirildiği ve bazı durumlarda, müzelerin ziyaret için yeniden düzenlendiği diğer merkezlere tura çıkartılmış. Konferans sırasında delegeler, buluşma yerinden 400 metre uzaklıktaki (Taşkentlilerin giremediği) yeni bir otelde oldukça etkin bir şekilde izledim. Özel geziler engellenmiş ve tercümanlar delegelerin her yerde eşlik etmiş. Konferansın sonunda garsonlar, tercümanlar vs. de dahil bütün Rus

personelin hasatı çıkmış. İngiliz Elçiliği görevlisi, konferans başlamadan önce bazı Sovyet tercümanlarla buluştu; özgürce konuşular ve Afro-Asya topluluğunda bir hafta geçirme olasılığında hiç de hevesli değillerdi. Konferanstan sonra bir Sovyet gazeteci, bizim görevlimizi Hintli delegenin "ilerici" olmaları ziyade "sağ kanat" olduğunu söyledi.

7. Taşkent yolculuğu dönüşü, İngiliz Elçiliği görevlisi, Sei Ito' o'nderliğindeki 9 kişilik Japon heyetiyle ilginç bir karşılaşma yaşadı. Biraz hoşnutsuz görünüyorlarmış ve Sei Ito, Sovyet ev sahiplerini iğnelemek için hiçbir fırsatı kaçırmamış. Örneğin:

(a) Uçağın yönünün değiştirilmesi ve anons edilme: den Sverdlovsk'a' inilmesini bir Sovyet generalın kaprisine bağlamış ve tam bir vurdumduymazlıkta, tercümanların başka bir açıklama bulmaya

çalışmalarından keyif almış;

(b) Yüksek sesle, Japonların psikolojik olarak Batı'ya Doğu'dan daha yakın olduklarını duyurmuş;

(c) Japonya'daki gerileme döneminden, o zamanlar Japonların yabancıları dışlamasını açıkça sorumlu tutmuş;

(d) Görevlimizin Sovyetler Birliği'ndeki diplomatların hareketlerinin kısıtlanmasını açıklamasını bu heyete etrafıca tercüme etmekten haz almış. Yazarlar Konferansı'na ilişkin genel izlenimimiz, her ne kadar delegelerin birçok işi kurma fırsatından memnun kalmış olsa ve bazıları Orta Asya'daki maddi ilerlemeden etkilendiyse de, çoğunun Sovyetler Birliği'ndeki entelektüel, siyasi ve manevi özgürlüğün eksikliği ve muhtemelen Sovyetler'in kültürel politikasının neden ve sonuçları konusunda da daha ciddi

düşünceleri olacaktır. Komünist olmayan yazarların üzerinde derin bir etki yaratmış girişimi olarak, Konferans neredeyse tam bir başarısızlık. Bu belki de kaçınılmazdı. Bütün "Afro-Asya" fikrinin, birçok Asyalıların, belki de çoğunun, özellikle de Hintlilerin (Mr. Sei Ito da cabası) Afrika ile olduğundan çok daha fazla Batı'yla ortak noktaya bulunduğunu görmekten gelmekten kaynaklanan derin hatayla bir ölçüde etkisi azaldı. Bir bakıma, bağımsız Asya ülkelerinin yazarları, "varlıklar" ve Afrika'nın somurge bölgelerinin yazarları, "yoksullar" arasında keskin bir ayrım baş gösterdiğinde bu, konferansta "emperyalizm" meselesinde oldukça açık bir şekilde ortaya çıkmış gibi görünüyor.

Chailot Sayar,
Paris, XVI

1. Selven 1959 yazıldığında tartışılmaktadır. 1958 olmalıdır.
2. İngiliz Milletler Topluluğu, geçmişte Britanya İmparatorluğu'nun parçası olan devletler ile sonradan katılmış devletlerin oluşturduğu uluslararası bir koalisyondur.
3. Belgenin orijinalinde i' no'lu madde belirtilmemiştir.
4. Seylan'ın (Sri Lanka) başkenti.
5. Seylanlı genç Vikramasinghe'nin karıştığı kişi, 1890 doğumlu ünlü romancı Martin Wickramasinghe'dir.
6. Sei Ito (1905-1969), Japon romancı ve şair.
7. Şu an Yekaterinburg.

Büyük Bir Gezi Hakkında Kısa Notlar

Nâzım Hikmet, Taşkent Konferansı için gittiği Orta Asya izlenimlerini, yolculuk boyunca yaptığı gözlemleri edebiyat sanat ve toplumsal yaşamı dergisi Drujba Narodov (Halkların Kardeşliği) için kaleme almıştı. Nâzım'ın bu yazısı, Sovyet Cumhuriyetleri yazarlarının eserlerini Ruşçaya çevirerek yayınladığımız amaçla 1959 Mart'ında çıkmaya başlayan, günümüzde de bağımız olarak yayın hayatını sürdüren, SSCB Yazarlar Birliği'nin 4. dönemki aylık yayın organının Ocak 1959 tarihli i' no'lu sayısında basılmıştır.¹ Türkiye'de ilk kez yayımlanan "Büyük Bir Gezi Hakkında Kısa Notlar" başlıklı yazıyı Dilmece Neddet Dövel çevirmiştir. Yazıdaki bütün dipnot ve ara başlıklar bize aittir. Her kim Bakı'ya denizden açık ve ılık bir gecede görmemişse, Hazar Denizi'nin en büyüleyici resmini görmemiş demektir. "Türkmenistan" vapuru yavaşça kıydan ayrılmıyordu, ben üst güvertede duruyordum, şehrin gece halini seyreliyordum. Yıldızların nerede bitip Bakı'nun ışıklarının nerede başladığını ayırt etmek mümkün değildi. Altın bir kuşak gibi ışıldayan şehir Hazar Denizi'ni sarıyordu.

"RESMİ" RAYDO KONSERİ

Vapurun kalp atışını, makine uğultusunu, bu yaşama zevkini doğu ritmi dinlemeye daldım. Ancak böyle bir plajın kaldığı vapur radyosunun bizi ve tiz sesi, uzaklaşan şehrin ve her şeyi daha fazla fazla saran sessiz ve sonsuz denizin ışıklarının görkemi senfonisini bastırdı.

Güvernedeki hiç kimse bu "resmi" radyo konserini dinlemedi. Genel olarak bu türden yayınların amacını anlıyoruz. Örneğin, uzun bir yokculuktan trenle Moskova'ya dönerken, bir defasında sabırsızlıkla ve coşkuyla bir heyecanlı anonsun sesini beklerim: "Yurttaş yolcular, trenimiz vatanımızın başkenti Moskova'ya

varmaktadır!" Ve sonra vagona Moskova ile ilgili şarkı ve marşlar radyoda çaldığında, ben de usulca şarkıyı mırıldanırım. Fakat kendi öz memleketine dönerken veya herhangi bir şehirden ilk, yıldızlı bir geceye doğru ayrılırken, insanın ruhu halini delecteleyecek temiz bir müzik duymak istiyorsun, hırıldış sesler değil. Geminin şikâyet defterine yazmam gerekseydi, tek şikâyetim olarak bu radyo yayını yazardım. Vapur temizdi, hizmet personeli kibar.

"FİRTINALI DENİZİ SEVERİM"

Bakılı dostlar, yola çıkmadan daha iki gün önceden Hazar Denizi'nin sinsiliğini anlatarak beni uyarmışlardı. Eskiden beri benim tasavvurumda Hazar Denizi her zaman fırtınalıydı ve onu kıyılarda sakın görebilmek mümkünken, açılı kade, ufuk ötesinde küreyeceğini her düşünüyordum. Ben eski bir denizciyim, fırtınalı denizi severim, bu nedenle dostlarımla uyarıları bana hiçbir şey ifade etmiyordu. O gece Hazar Denizi kıyıları karanklı bir ayna gibiydi. Uzaklarda, sabahleğin, kıyıda uzaklarda gökyüzünün mavî ipeğini yansıtarak aydınlanan bir ayra olarak kaldı. Ne yazık ki tam Krasnovodsk'a kadar fırtınaya rastlamadık.

Kamaramda yerde on iki kişi Narzan² duruyordu. Bakı'de bana Krasnovodsk'ta içme suyunun yeterli olmadığını söylemişlerdi. Ve dik, çuklak dağların yamaçlarında Krasnovodsk görüldüğü zaman, az sayıda Narzan şişesi aldığım düşündüm. Hava hafifçe ılık olsa da, bana şehir sıcaktan yansımış gibi geldi. Bu izlenimi gölgesiz, kırmızı-sarımsı dağ uyandırmıştı. Güvertede korkuluklara yaslandım ve komşuların konuşmalarına kulak kabarttım. Onlardan biri şehrin fotoğraflarını çekiyordu, görüldüğü kadıyla buraya ilk geliyordu. Diğer ikisi, genç oğlan ve kız, kendi şehirlerini övüyorlardı.

— Henüz göğemiz az, fakat ağaç dikiyoruz, bu yıl çok dıktık. Evet yazın, elbette, sıcak, ama alışmak mümkün. İşte bu binaların fotoğrafları çekiniz... Elbette, sinemanız var, tiyatrolar turneye çıkıyor... Güvertede benim arkamda genç, al yanaklı, sarışın asker çilli yüzüyle düzenli bir şekilde kaputunu karlıyordu. Onun yanında uzun, esmer bir Türkmen duruyordu, başında kocaman, tüylü bir kalpak vardı. Karlaşmış seyrek saçallarına okşarken, şefkatle askeri izliyordu.

"KÜÇÜK BİR ŞEHİRDE TİYATROYA RASTLAMAK NORMAL"

İskelede yolcuların bekleyene taksiler duruyordu. Fakat toplu şekilde taksit tutmak zor. Garin karşısındaki otelde yer yoktu. Turneye çıkmış olan bir tiyatro bütün odaları kapamış. Biliyorum, Sovyet topraklarında böyle küçük bir şehirde tiyatroya rastlamak normaldir. Fakat Türkiye'de, diyebilirim ki, Fransa'da, İtalya'da böyle bir rastlantı olası değildir.

Otel güzeldi, fakat bende bakımının köşü olduğu izlenimi uyandı. Girişin alacakaranlık serinliğinde yaşı bir kadın oturuyordu. Kadın, yeni müşterileri gördükçe pek memnuniyetli oluyormuş gibi geldi bana. Bu kadından otelde

Taşkent'te 1933 yılında Özbek dilinde basılan bir Sovyet propaganda posterini: "Kolhozlarda iş disiplini sıkı tut!"

yer olmadığını zar zor öğrendim. Müdürle görüşürmek için bana oldukça görülsüz yardım etti. Otelin müdürü çok kibar çıktı ve bana yer buldu. Benim on iki şişe Narzan'ımın gereksiz olduğu ortaya çıktı. Şehirde sadece içme suyu yoktu, insanlar duş ve lavabo için de kullanıyorlardı. Susuz zamanlar geride kalmış. Daha yakın zamanda Bakü'den gemilerle buraya en değerli içme suyu getirilmişti.

SAHTE MİLLÎ BİR MİMARİ

Krasnovodsk sokakları geniş, düz ve dağdan gelen sürekli toza rağmen temiz. Yeni, büyük olmayan, iki katlı, geniş verandalı, büyük pencereci konutların yapıları çok hoşuma gitti. Evlerin duvarları bembeyaz, verandaları ise mavimsi. Çatılar hemen düz. Evler kilden, taştan, ağaçtan inşa edilmiş ve iklimle elverişli yapılmış. Brl güneş ve bol gölge. Onların mimarisi, tüm Orta Asya'nın en gelişmiş mimarisi. Bence, çok uzak olmayan bir gelecekte Türkmen, Özbek ve Tacik kolhozları kentli halk geleneklerini takip ederek böyle gelişmiş evler inşa edecekler. Bu tip evleri bazı Tacik kolhozlarında önceden görmüştüm. O günün akşamı Taşkent'e giden bir tren bindim. Gar sağlama yapılmıştı, fakat bence, sahte milli bir mimariydi. Garda da otelde olduğu gibi özel bir balkon görünce, Trenimiz Hazar Denizi boyunca uzun süre yol aldı. Toprak o kadar soğuktu ki, hiçbir şekilde bunun derin kıyısı olduğu söylenemezdi. İlk dveler göründü ve onlardan bir ay boyunca hiç ayrılmadım.

TÜRKMEN ŞARKILARININ TÜRK TÜRKÜLERİYLE BENZERLİĞİ

Hazar Denizi gözden kaybolmuş. Ben, Orta Asya'nın kalbine doğru dalmayı sürdürdüm. Garip bir heyecan hissetmeye başladım... Orta Asyalı. Benim Anadolu'daki atalarım bu topraklardan gelmişti. Benim Türk köylülerimin türkileri ile trende radyodan duyduğum Türkmen şarkılarında ne çok ortak yön vardı! Fakat yeni Türkmen şarkılarının melodisindeki sözler farklı. Onlar, yaşama sevincini, harika geleceği, traktörünün kolhoz kızına aşkını anlatıyor. benim köylülerimin şarkı sözleri ise sadece ayrılığı, hiçbir umudun olmadığını, yığılçılığı, bitmeyen savaşlarda düşünceleri anlatıyor. Dümdüz, kumlu toprak, derinizin dibine sanki ayniydı, sadece yüzün renkli bakkalar ve yosun yoktu. Gerekli Orta Asya'daki bu çölün tamamı, bir zamanlar sonsuz fakat yitirdi kurumuş bir denizmiş izleri mi yaratıyor.

Bu izlenim bende Orta Asya'daki Sovyet insanların su bulma ve ısız çölye sulama çabalarını gördüğümde güçlendi.

KOLHOZ KİYAFETLERİNE ELESTİRİ

Benim vagonumda iki Türkmen kolhoz başkanı yolculuk ediyordu. Her ikisi de oldukça uzun boylu, beyaz, ipek kumaşlı, üniforma ceketi giymişlerdi. Soç'den tatilden dönüyorlardı. Tanıştık. Kolhoz başkanlarından, geçen yıl kolhozlardan birinin lüğünü başına çiftçilere sadece yirmi sekiz ruble, diğerinin ise yirmi beş ruble verdiğini, bu yıl artık otuz ruble verdiklerini öğrendim. Asya ve Afrika ülkeleri yazarlarının yaklaşan Taşkent konferansı hakkında bana uzun süre sorular sordular. Türkmen, Özbek ve Kazak kadın kolhoz çiftçileri, kırmızı rengi çok seviyorlar, sık giyniyorlar, fakat çok karmaşık. Eğer bu cumhuriyetlerin Komsomol üyesi olsaydın, onların elbiselerinin basitliği ve rahatlığı için mücadele ederdim. Bunun kolay olmadığını biliyorum. Örneğin Tacikler çarşafı mücadelede Özbeklerden daha başarılı oldular. Sialinabat'ta* hiçbir kadın çarşafı görmedim, Taşkent'e bir saatlik yürüyüşte ise elinden fazlasına rastladım. Çarşafa karşı mücadele, kadın kolhoz çiftçilerinin elbiselerinin sadeleştirilmesi için mücadeleden daha zor. Her saat pamuk, üzüm, kavun, karpuz ve taktikler* diyarına ilerliyoruz. Yolum her iki tarafı boyunca besli koyun sürüleri otuluyor. Şaşıyorum, acaba neyle besleniyorlar? Bunu bana soğuk topraklarda zengin köklerin olmasıyla açıklıyorlar. Hayvanlar toynakları ile onları kazıp çıkarıyorlar. Burada insan eşek, at, deve, tren uşağı biniyor ve bu ulaşım araçlarının hepsinde kendini aynı dercede iyi hissediyor. Ancak Orta Asya'da bazi ulaşım türlerinin artık göle gölülük şeklinde yok olduğunu söylüyorlar, özellikle kara kederli gözleriyle eşeklerin, Buhara ve Semerkantı* görememek beni çok üzdü. Klasik Doğu edebiyatının tamamı bu iki şehrin övgüsüyle doludur. Duraktlar güttükçe daha sık beliyor, yeşillik ve sanayi görünmeye başlıyor... Taşkent'e yaklaşıyoruz.

"DUYURU TÜRKMENDE DE OLMALI"

İşte size söylemek istediğim şey: Bence Türkmenistan'ın bütün istasyonlarında trenlerin kalkışı ve varışlarını Türkmençe de duyurmak gerek. Bu kurala her yerde uyulmuyor. Aynı yerleri Özbekistan ve Tacikistan için de söyleyebilirim. Taşkent'teki bütün taksi sürücüler Özbekçe konuşsaydı,

Bakü'deki otelleri servis personeli ve telefon santralleri Azerbaycanca konuşsaydı ve Bakü'nün "Türhist" Oteli'nin restoranının menüsü Azerbaycanca yazılmış olsaydı iyi olurdu.

Taşkent Paris'e benziyor. Ne ile? Geniş, yeşil caddeleriyle, ana arterlerinin harikade görünüşiyle. Elbette, Paris'te gece aydınlatması ve trafik, tarihi anıtlar ve Taşkent'le kıyaslanamayacak zenginlikte vitrinler var. Ama öte yandan Taşkent'te, Paris'te ve de Londra'da olmayan, aynı ölçüde renkli, görülmeli ve hareketli bir şey var. Bu, eski şehrin pazarı. Orada sadece Orta Asya'nın güneşi altında olabilecek bülün tatlı, olgun meyveler, el yapımı kılımlar ve devetüyünden halılar, ipekler, çömlek kap kakac, ışıltıyan sandıklar var. Bunların hepsi birbiriyile iç içe geçmiştir. Orada parlayan al, sulu şey nedir anlayamazsın, ayrıp cömertimsin. Kesilmiş karpuz dilimi mi, devetüyü halıların deseni mi? Avrupa veya milli kostümler içindeki insanlar, biraz izdu, fakat güneşli havada, Özbekçe, Rusça, Tacikçe, Türkmençe, Kazakça ve Uygurca kelimeler birbirine karışıyor.

PARİSE GÖNDERİLEN SEMERKANT TABAĞI

Son zamanlarda Sovyetler Birliği'nin tamamında halk sanayi ürünleri için ünilerine özel önem verilmektedir. Rus, Ukrayna, Beyaz Rus nakışlarını, Letonya, Estonya, Litvanya, Hutsul* alışıp el işlerini, Vyatka oyuncaklarını,* hohlama işlerini* çok seviyoruz. Burada onları neden böyle sevdiğimi anlatmayacağım. Sadece Orta Asya halk el sanatı işlerini keşfetmişim büyük bir mutlulukla söylemek istiyorum. Bütün Buhara, Semerkant, Taşkent çömlek işleri, bıçakları, Tacik ipekleri ve takteleri, muhteşem sanat eserleridir. Orta Asya'dın dönüp Paris'e tanınımı bir sanatçıya takke ve Semerkant tabağı gönderdim. Yakın zaman önce ondan bir mektup aldım, takkenin kendisine renk ve çizgilerin harika uyumuna örnek olduğunu, bu çizimlere bizi, ebadına ve üstündeki desenslere hayran olduğundan bakılmayacağını yazıyor. Ne zaman uzun olsa, bu eşyaları bakıyor ve derhal sakinişip ruhu mutlulukla doluyormuş.

DEVLET YAYINEVİ VE PİYONİYERLERE ZİYARET

Taşkent'te, genel olarak ettiğim Orta Asya Cumhuriyetlerinde parti-hükümet kadrolarını ve kültür emekçilerini gençliği ve enerjiliğini beni mutlu etti. Çok yeni bir kurum olan Özbekistan SSC* Devlet Edebiyat

Yayinevi'nin merkezinde bulundu. Müdir de çalışanların çoğunluğu da genç insanlar, en fazla orta yaşlardalar. Yayinevi kâr ediyor. Bütün kitaplarını baktım, çok geniş bir yelpazeye sahiptir. "Mükemmel ciltlerde halk müziği ve klasik müzik yayımlamaya başlamaları berraklıkla zevklerini sevindirdi. Hemen kendi varanımı düşündüm. Böyle mükemmel bir şey görüldüğünde hep böyle olurum, bu mükemmelliğe sahip olmadığım ama olabileceğime aklıma gelir. Halk müziği derledikimizi biliyoruz, ancak onların böyle ciltlerde basılması, herhalde sadece halkın kendisi yayınevini başına geçince mümkün olabilecektir.

Taşkenti Konferansı günlerinde şehrin piyoniyerleri¹ biz yazarları kentlilerine davet ettiler. Güzel beyaz sakallı yaşlı bir Hint yazar, çocuklara şöyle dedi: "Bizde insanların ölümünden sonra insan veya hayvan olarak vücut bulmuş şekilde yeniden doğacağı inanılır. Eğer bu böyleyse, ölümünden sonra Taşkenti şehrinin piyoniyeri olarak doğmak isterdim."

NÂZİM STALİNABATTA

Konferansın bitiminden sonra tekrar trenle Rudaki'nin yıldönümüne Doğu'nun en eski şairlerinden birini ağırlamış olan Asya'nın en genç şehri Stalinabat'a, o mükemmel şehre gittim!² Onun da caddeleri geniş ve yeşil. Bana, bundan otuz sene önce burada üç-dört tane yarı alış, yarı kilden kulübe olduğunu, sonra hırsızların işi edildiklerini söylediler. Kulübelerin önünde insanlar yerde oturuyor, çay içiyor, uyuyor, motor gürlütüsünden uyanıyor, çay içiyor, uyuyor. Birlikte Stalinabat müzesinde bu kulübelerin fotoğraflarını gördüm. Sonra müze bana bu mükemmel şehrin nasıl yaratıldığını, Tacikistan Cumhuriyeti'nin nasıl yaratıldığını anlattı. Bir keresinde geleceğin Pakistankı yazarlarla tyatrodan döndüklerdi. Biranın birinin önünden geçerken nefesi sazlar orkestrasının neşeli gürlütüsünü duydukları. Oradan neşeli bir genç insan topluluğu, tıpkı bir kuş sürüsü gibi kaldırıma fırladı: Çoğunluğu, geleneklerin canı, halif, harif taraflarını aldıkları, yağdağılıklarla birleştikleri yaratıcı bir yaklaşımla içindeki mülki kıyafetleri giymişti. Stalinabat'ı mimarisi aynı ilkeye dayanan bir bina var. Henüz Stalinabat'ta iken her gün bir ya da iki defa onun seyredildiğini veya içine girildiğini. Onu şehrin en bütüyletici mimarı

eserlerinden biri olarak görüyorum. Bu bir çayhane.³ Mimar bence milli geleneklerin kullu nimuna çok doğru yaklaşmış. Çünkü bu çayhanenin ve mimarisinin bir Tacik tarafı var, ama bin göküz yüz ellerinin Tacik tarzı. Bu herhangisi bir klasik Tacik mimarisinin kopması değil. Eğer bir kopyası olsaydı, bütün kopyalar gibi sahte olurdu. Mimar, eski bir caminin veya sarayın unsurlarını almış ve onları çayhaneye yapmıştır. O, Stalinabat'ta geleneksel Tacik çayhanesi inşa etmek istemiş, fakat yirmici yüzyılın ikinci yarısının inşaat malzemeleri ve imkânlarıyla. Ve başarılı olmuş. Eğer bu çayhanenin bende bir fotoğrafı olsaydı da onu size gösterseydim, o zaman yazdığım her şey çok daha net olurdu.⁴

KOLHOZ İZLENİMLERİ

Tacik kolhozunda da bulundu. Sovyetler Birliği'nde, özellikle Orta Asya cumhuriyetlerinde, geçmişin ve geri kalmışlığın yicini nasıl yenildi, öncülük ve geleceğe bıraktığı ve bazen de günümüzde yarı yarıya

yaşamaya nasıl devam ettikleri görüldü. Bir kolhoz çiftçisinin evine uğradım. Elektrik, radyo, halılar var. Evin üç odası, verandası var, odanın birinde yatak, diğerinde ise yer yatağı var, kitaplık var. Genç kadın, hemen hemen benim Türk memlekelerim gibi çörek fınırlı. Toprak tandır fırınına yatımda oturuyor, bir parça hamur alıyor ve onu yuvarlak kapitone yastığı üzerine açıyor. Fırında kömür alev yanyor. Bu çörekli yastığı alıyor, seri hareketlerle bu çörekli fırının kızgın duvarına yapıyor, son serpiyor, çörek kabarıyor ve iki-üç dakika sonra çörek hazır btle. Bu aynı kadın kolhoz çiftçisini sahra kamplarından birinde gördüğüm. Kadın, kız arkadaşlarıyla tenteden gölgeligin altında dinliyordu. Sahra kampı evi çok sessizdi: Evin odalarından birinde, süt çocukları temiz yataklarda uyuyorlardı, Ağacın altında kısıt kesli bir radyo çalıyor, erkekler bardakları yeşil çay içiyorlar. Kolhoz başka, bir kolhozun övünç kaynağı olan limon yetiştiriciliği bahçeyi görmeye davet etti. Hem kolhozun makhlelerini hem de narençiyeleri inceledik. Çiftçiler traktörleri, yük ve binek araçları ve diğer çeşitli makineleri sürücülerle oldukça güzel duyuyorduk. Onların makinelerinde ve inşaatlarında tüm Sovyet Cumhuriyetlerinden delikanlılar ve kızlar çalışıyor. Anında bu insanların dostluğu, sosyalist, gerçek dostluğu sevinçle hissediyorsun. Tren Stalinabat'tan Moskova'ya 5 günde gidiyor. Moskova'ya evime döndüm, fakat yakında tekrar Orta Asya'ya gideceğim hissediyorum, "Basi öyle bir yer ki, tek bir kere bulunmak hayatının sonuna kadar seni çekmesi için yeter.

KAPALI DENİZ*

Yeşili hare hare mavisi yumuşacık geçtim Hazer Deniz'i! ni ipeklî bir gündünde duruyordu gemimizin önünde kanatsız bir kapı gibi apaçık.

Dokundu yüreğime bu yapmacıklı hali hangi deniz onun gibi kapalı hangi deniz onun gibi denizlerden habersiz hangi deniz onun gibi yapayalnız?

4 Ekim, Krasnovodsk, 1958

1. Nâzim Hikmeti, "Korotkoe Zamerlo O Brilom Puryevnir", *İzvestiya Narodov* 1 (Ocak 1959), 209-211.
2. Türkmenistan'ın Hazar Denizi kıyısında bulunan şehri. Şimdi adı Türkmenbaşy olan bu liman şehri. Bakı'nın tam karşı kıyısında.
3. Kaynakçı Kuzye Kalkasya olan eski bir malden suyu markası.
4. Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'nin Sovyet zamanındaki adı.
5. Nâzim, Orta Asya'ya özgü, üzeri çeşitli renkli işlemelerle süslü bir tür başlıklı kasketmektedir.
6. Karpas Dağları'na yerleşmiş, Ukrayna'daki etnik bir grup.
7. Rusya'nın Vyatka bölgesinde çıkan kilerden yapılan ayuncaklar.
8. 17. yüzyılda Rusya'nın Nijniy Novgorod şehrinde doğan Rus halk el sanatları. Hohlama, sıyah zemin üzerine kırmızı, yeşil ve altın tonları ile yapılan dekoratif boyamadır. Alışıp mutlak sıvaları ve mobilyaları da vardır.
9. Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.
10. Yayınevini Asya Afrika Yazarları Konferansı'ndan önce bastığı kitaplar arasında Nâzim Hikmeti, Sabahattin Ali ve Zekiye Sertel'in eserlerinin Özbekçe çevirileri de bulunmaktadır. Bkz. "Sark Halklari Adabiyoti Özbekistonda", *Özbekistan Madaniyati* 84/289 (9 Ekim 1958): 3; Viloyat Fatizeva, a.g.e., s. 20-3.
11. Komsonob bünyesindeki komünist çıkarcı örgütlenmesi.
12. Ebu Abdullah Caver (bn Muhammed Rudaki (958-9 yaklaşı 941), Klasik Tacik ve Fars edebiyatının kurucusu olarak kabul edilir. Günümüzde şiirlerinden sadece birkaçı bir tasme kalmıştır.
13. Nâzim'in eşi Vera Tulyakova da kitabında Nâzim'in Stalinabat günlerine değinir: "Asya Afrika Yazarları Birliği Konferansı'na katılmak üzere Taşkent'e gittim, joğun sonra döndükten. Ancak Konferans bittikten sonra seni Rudaki adına düzenlenen toplantıya davet ederek Tacikistan'a götürmüşlerdi. Surekli telefon ediyordun. Günde belli en kez, yirmi kez arıyordun beni. Studio'nun, evimin, Ekber'in, Tsoyjanın Antonina Serevskaya'nın numaralarını çevirip duruyordun. Sesin hoş oldu, yuvu, sensiz yaşadıklarımı öğrenmek istiyordun. Her konuşurumda, "Şu Tacikler ne mükemmel insanlar!" diye tekrar ediyordun hayranlıkla. "Özellikle de erkekler. Kökleri çok eskilere dayanıyor, bin yıllık kökleri, edebiyat birikimleri var". Ne kadar uzaktan benden! Bizi ayıran kilometreler değil de asarlığın gibi geliyor du bana. Sen, Fars edebiyatı bir yerde bizim kasideler üzerine sohbet ediyordun, Farsçının mükemmel insanıya ruhuna dinliyordun. Bense seni görmek, yarımda olmak istiyordum." Bkz. Vera Tulyakova Hikmet, a.g.e., s. 109.
14. Nâzim, 1958 yılında işinde edilen, bugün de varlığını koruyan "Robat" Çayhanesi'nden söz ediyor olmalıdır.
15. Nâzim, müzesinde milli geleneklerle çağdaşlık arasındakı ilgisizliği SSCB Bakanlar Kurulu'nun İnşaat İşlerinde Sorumlu Devlet Komitesi bünyesindeki Sivil İnşaat ve Mimarlık Devlet Komitesi ile SSCB Mimarlar Birliği'nin aylık yayın organı *Arhitektura SSSR* (SSCB Mimarlığı dergisinin 1960 yılına ait) 11 no'lu sayısında bastıran "Ya meştiyuz..." (Hayal ediyorum...) başlıklı makalesinde de ele almıştır. "Bence, Sovyet Cumhuriyetlerinin herhangi birinde işçi kulüpleri, milli gelenekleri gözete bakanesteyi camii, tüccar evleri, soyul malikaneleri ilkesine göre inşa edilmemelidir. Şimdi ifade etmiş milli gelenekler konusu hakkında bir karar, keime eklemek istiyorum. Bana göre, milli geleneklerde belirli bir toplumsal yapıyla, sunlarla ve verili teknik düzeyde saki sakiya bağlı unsurlar vardır. Ayrıca minariminde hıllamamız ve gelişmemiz gereken unsurlar da vardır. Örneğin: Rus ve Özbek mimarisindeki boyana, Bakı'daki Kız Kulesi'ne özgü çarşıların bakanımı ve turarlığı gibi. Milli gelenekler ilkin, minarimizdeki sosyalist anlayış bozamaz. İkinci, yuz yılın teknik imkânlarıyla mimari yapılarımız engel olmalıdır. Hemen hemen her yüzyıl, belirli coğrafi bölgelerde, verili toplum düzenini ve teknik ilerlemelerini seviyesi temelinde kendi zamanının genel mimari profilini oluşturur, elbette belli çeşitlilikle." Yazımın tam Türkçe metni için bkz. Mehmet Perinçek, "Nâzim Hikmeti'ten mimarlık üzerine notlar", *Bitim ve Ütopya* 275 (Mayıs 2017).
16. Nâzim Hikmeti, *Yeni Şiirler*, s. 96.

DİPNOTLAR

- 1 Kato Shuchi, *A Sheep's Song: A Writer's Reminiscences of Japan and the World* (Berkeley-California: University of California Press, 1999), s. 30.
- 2 Shirley Graham, "address by W.E.B. Du Bois given standing ovation by Asian-American Writers' Conference I am an American - I am an American, Tasikent, 14 October 1958" W.E.B. Du Bois Papers (MS 312-329-102) Special Collections and University Archives, University of Massachusetts Amherst Libraries.
- 3 "Toğrak Ruhi Yaşadı: Osayo ya Afrika Mamlakatları Yözcülerinin Konferansıyla", *Üzbekistan Madaniyatı* 84/289 (9 Ekim 1958): 1.
- 4 Asya'nın en uzun, dünyanın Nil ve Amazon'dan sonra üçüncü en uzun nehri.
- 5 Pakistan'ın en uzun nehri.
- 6 Batı Afrika'da en büyük nehir.
- 7 Graham, agm.
- 8 Tarihle Afrika'nın entelektüel merkezlerinden biri olarak kabul edilen şehir.
- 9 Graham, agm.
- 10 Viyotay Hazretzeye, *Taşkentkaya Konferansıyla i Voprosu Mejdunarodnii Sovetskoy Üzbekkoy Literature* (Taşkent: Sovetskoy Ordina Trudovogo Krasnogo Znameni Gosudarstvennyy Universitet imeni V.I. Lenina, 1970), s. 28.
- 11 Nâzım Hikmet, "V Taşkente", *Nâzım Mir* 12 (1958): 181-187.
- 12 Nâzım bu yazısını Türkçe olarak kaleme almış, yazi deri tarafindan Rusçaya çevirip yayımlanmıştır. Bu uygulamada, Nâzım'ın SSCB'de çıkan birçok yazısı için de geçerlidir. Dolayısıyla yazının Türkçe yayımlanıp daha sonra Rusçaya çevrildiği anlamı çıkarılmamalıdır.
- 13 Taşkent Asya Afrika Yazarları Kurultayı'yla Doğrudan Doğruş Düşüldü. Dolayısıyla Yaht Bütünün İlgisi Bari Düşünceler' ve "Taşkent Asya Afrika Yazarları Kurultayı" başlıklı taslak metinler için bkz. Nâzım Hikmet, *Yazılar* (1937-1962) (İstanbul: Adam Yayınları, 1987), s. 126-131.
- 14 Shirley Graham, yukarıda bahsi geçen yazısında çevirinin İngilizce, Fransızca, Rusça ve Arapçaya yapıldığını belirtmektedir.
- 15 90 yıllık devrim öncesi, Sovyet dönemi ve sonrası çıkmayı sürdüren derbilerden biridir. Toplumsal-siyasal ve dinsel-sanatsal konuları ele alan resimli haftalık derginin tirajı 1974 yılında 2 milyon, 1990'da 4,6 milyon bulmuştur.
- 16 Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik örgütü, Bütün Birlik Leninlik Komünist Gençlik Birliği.
- 17 Ambrosius Holbein (1494-1509), Alman Rönesans dönemi ressamı.
- 18 Resim şu an St. Petersburg'daki Ermitaj Müzesi'nde sergilenmektedir.
- 19 Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulu'nun 1891 no'lu, 4 Kasım 1925 tarihli "Projelede ve inşaatlarda aşırıların kaldırılmasına dair" kararı kastedilmektedir. Bu kararla Sovyet anısal klâsikizmine son verilmiş, işlevsel, tek tip mimariye geçilmiştir. Binaların estetiğini ve özgünlüğünü kaybetmesine o' açan bu karar tasarrufla edilecek ve inşaatların hızla tamamlanması sağlanarak herkeş e zahı olma imkânı verilmesi hedeflenmiştir.
- 20 Nâzım Hikmet'in, SBKP'nin aldığı yukarıdaki kararı son verdiğini Stalin dönemi mimarisine getirdiği eleştiriler başta kaynaklarda da yansımıştır. Şairin eşi Vera Tulyakova Hikmet kitabında şu anısalı aktarır: "Birliğin üstüne üstüne çöken, muazzam büyüklükte demir kapıdan geçip 1500 parka [Gorkiy Park'ı] girdik. Kapının katatları arkamızda kaldığında dönüp nefretle baktık onlara ve etrafı. 'Parkı nasıl da çirkinleştirmişler' dercesine sorgu doluydu baktıkların. Kafaları iki yaya sallayıp açıyla gülmüşdün. Dinsel mimariyi mutlakla incelemişsinizdir, Örneğin, Katedralin gotik tapınakların oldukça yüksek, yivce gökyüzüne yaklaşıp uzaklaştıran tüklerini bilirsiniz. Çünkü, oraya gelen insanlar kendilerini bir su damlası kadar küçük hissetmişler istisna... Etrafına bakıyorum da Katedralin din adamları bile Stalin dönemi mimarlarında daha iyi kâtiplermiş,

insanlara karşı.' İnsanların dinlenmesi için planlamış bir parkı böylece kötu bir mimariye sahip olmasını ve özellikle, kaç bir ilin abartıyla yapılmış bacakların, anımsatları ağır, hatalı kappya neden gerek görüldüğünü anlamakta zorlantıyordun. Stalin döneminin abartılı, kale xəznəsi yapılarına 'tipik bir örnek.' (Vera Tulyakova Hikmet, *Bahitay*, © Nâzım İstanbul: YKY, Şubat 2008), s. 10) Diğer taraftan Nâzım, "Romanya'ya Dair Türk Raporu" başlıklı şiirindeki "Mimarlar sağolsun / Sözüm 57'den sonrakiler e" dizeleriyle de aynı noktaya vurgu yapmaktadır. (Nâzım Hikmet, *Son Şiirleri* İstanbul: Adam Yayınları, Şubat 1989), s. 139) Nâzım SSCB'deki yazılarında Lenin'in bu tanımlamasına birçok kez başvurmuştur: "Örneğin *Soyuzemenniy Vostok* (Çağdaş Doğu) dergisinin Kasım 1960 tarihli 11 no'lu sayısında çıkan 'Bolşevik Hacı İzi Turkestana' (Türkistan) Bolşevik Hacı) başlıklı yazısındaki 'Baha Ekim Devrimi öncesinde Lenin, yiminci yüzyılımızı sosyalist devrimlerin ve milli kurtuluş hareketlerinin yüzyılı olarak nitelemişti' ifadeleri için bkz. Mehmet Perinçek, "Nâzım Hikmet anlatıyor: Anadolu'da yaşayan Türkistanlı Bolşevik Hacı", *Teor* (Mart 2007), 88.

Eğer Nâzım, 1 Nisan 1922'de Mustafa Kemal Paşa ile ilgun manevralarına katılan Sovyet yetkilisinin kastediyor ve meşhur, sıvarların denetlenenliği fotoğrafı aften bu sınırları yazıyor is eyanılmıştır. O Sovyet yetkilisi, M.V. Frunze değil, Sovyet Büyükelçisi S.I. Aralov dur. Tabii Frunze de 1921 sonu-1922 başında Ankara'da bulunmuş, Atatürk'le görüşmeler yapmıştır. Ancak cepheye gitmemiştir. Konunun ayrıntıları için bkz. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'e Gariçmeleri: Sovyet Arası İletişim* (İstanbul: Basım (İstanbul: Kaynak Yayınları, Kasım 2014), s. 114-129, 131-137, 307-312, 345-362. İsl Çakan Hacıabrahimoglu, Mehmet Perinçek, "Türk-Sovyet İlişkileri Tarihinden Yeni Bir Belge: Frunze'nin Veda Yemeğinde İmzalanan Anı Defteri", *Toplumsal Tarih* 129 (Kasım 2014): 60-69.

Haftalık edebiyat ve toplumsal-siyaset gazetesi olan *Literaturnaya ya Gazeta* (Edebiyat Gazetesi), konferans haberi verirken Nâzım'ın konuşmasında buna benzer vurguları eno çıkarıyor: "Türk hükümeti Türkiye'nin yazarlarının Taşkent Konferansı'na gelmesine izin vermedi. Ancak Türkiye'nin sesi Taşkent'te yankılandı. Türk yazarlarının durumunu gerici rejimin zulmünü kendiliğe rubesiyile yazıyan Nâzım Hikmet anlattı. Salonda toplananlar, Türkiye'nin yazarlarının en iyi kısmının eserlerini emperyalizme karşı hümanizm ve ilerilelik mücadelesine adadıklarını büyük keyille dinledi." Bkz. M. Almazov, O. Prudkov, "Taşkentskiy Dnevnik", *Literaturnaya ya Gazeta* 12 (1 Ekim 1958): 4.

Taslak metinde Nâzım'ın "aynı zamanda herhangi bir emperyalist devlet hesabına da çalışıyorlarsa" kaydını da düşmüştür. Dergide bu ifadeler yoktur. Taslak metinde hemen arkasından geçen paragraf da dergideki yazıdayer almamaktadır: "Kurultay'a her ükeden en iyi, en tanınmış, yazarlar im katılmış. Birçok ülkelerin temsilcileri, o ülkelerin en iyi yazarları arasından seçilmiş, ama bazı ülkelerin temsilcileri arasında daha usta, daha tanınmış yazarlar olabilmeli. Örneğimizdeki Kahire Kurultayı'na mesela Kara Afendin, dünyaca tanınmış biri, romancı ve şairler de. Taşkent'te ötekilerle beraber katılacaklar emirnin." Bkz. Nâzım Hikmet, *Yazılar* 1937-1962), s. 131.

Jorge Amado (1912-2001), çağdaş Brezilya edebiyatının en önemli yazarı.

Nâzım aynı konuya "300 Tasyet... Emleryarov..." (300 Bin Adet...) başıyla kaleme aldığı, *Özgeçmiş* dergisinin Kasım 1959 tarihli 49 no'lu sayısında yayımlanan yazısında da değinmiştir: "Halk bilimsel toplumları seviyoruz. Kendini, altsan, samandan. Bazen bu mucvreye şeyler kendi ulusal karakterlerini kaybederler ve kolayca el sanatı türlerine dönüşürler. Fakat bu şekilde bile onlarda etsane her şey güzeldir. Bence, halk sanatının bu mimariyat eserlerinin

esas ihtisamı, onların yaratıcılarının doğaya etkin, yaratacak yaykışımıdır. Halk sadece doğaya tekmar etmez, sadece taklit etmez. fakat onı değiştirir, yalnu doğanın varlıklarını korur ve cesetse ve orasını yeni nesneler yaratır. Herhangi bir doğu dürist halk bilisesi, örneğin tahta oyma at, sadece bir at değil, aynı zamanda çağdaş eşli bulunuyun, bu evli hayvanı yeni bir türdür. Ancak bu evli halk bililerinde her şeyden önce benli hayrete düşüren ve coşturan, onlara bu gerçekçi fantastikliği değil, farkı halklarda aralandıki benzerliklerdir. Örneğin ben kilden düdükle ve kumbaralar ile altsapın keçi ve inekey topladım. Ukrayna, Brezilya, İspanya, Türkiye, Şili, Rusya ve Letonya'ya at babilolarını var. Bunların her bir eyle birbirine benzerli her biri kendi milletlerinin özü olmasına rağmen bazen Ukrayna düdüğü Brezilya düdüğünden ayrımk gerçekten çoktur. Açıkçası, halk bililerindeki ulusal farklılıklar ne kadar olduğundan ziyade ortak yanların çokluğu ilgimi çekiyor. Öncülikle farklı ulusların sanatını birleştiren şeyler benim ilgimi çekiyor." Türkiye olarak ilk kez yayımlanan tam metni için bkz. Mehmet Perinçek, "Nâzım Hikmet'ten Türk Masalları Üzerine", *Teor* (Eylül 2006), 79-80.

Moskova yakınındaki bir şehir.

Kolektif çiftlik.

Nâzım taslağa tam burada yer alan şu bölümlü dergideki yazdan çıkarmıştır: "Paris'te ERASM Yayınevi, bütün milletlerin folklorunu toplayıp yayınlıyor. *Türk Masalları* diye de bir kitap yayımlamış bu arada. Kitabın yazarı ulu folklorcularımızdan Pertev Nâbi Boratav. Kitabın önsözünden şu satırları alıyorum: 'Önsözü yazan Paul Delarue: Konular arasındaki benzerlik, hatta birlii kaydeden yazıya şöyle devam ediyor: 'Halklar, masalları yumuşak çamurunu kendi besverice ilek çevelerine uydurarak boyuna yenilgiyor düşünceleri, onlara öz şairane dehşetimin yongasınyoşuyor, derin temayülleri işliyorlar. Bundan ötürü de alsında bir olan aynı konunun birbirinden uzak iki devrede işlenmiş şekilleri öyle aynı oluyor ki, işin uzmanı malıma okuyucular burdan ayrı ayrı malılar sanır, oysaki aynı masalın iki ayrı işlenişidir.' Yazar misaller veriyor. Fransızların Petit Poucet'ıyla (Parmak Çukuk) Türklerin Keloglanı', aynı masalı kahrımsandır. Ben buna Ruslar'ın havuşkası'na da katacağım." Bkz. Nâzım Hikmet, *Yazılar* (1937-1962), s. 130.

Nâzım Hikmet, yukarıda bahsi geçen Özgüyük dergisindeki yazısında be bu konuya dair şunları belirtmiştir: "Herhangi bir halkın masalı olduğunda, elbette, o halkın asırlık geçmiş tarihine, yaşam biçimine ve adelerine ilişkin izlerini bulmak istiyorum. Özellikle bizim halkların iliyale, ahlak, adalete ve aydınlığa yönelik fantezilerini, hayallerini ve isteklerini birleştiren şey arıyorum. Köküllük ve despotizm kaç konuları nefsretir, küyüklük ve acıyı küymesimelerinde, aptallığı ve sokulu gölümlemelerinde halkların ortaklaştığını görüyorum." Bkz. Mehmet Perinçek, ags, s. 79.

Faiz Ahmad Faiz (1919-1984), Pakistanlı devrimci şair. Lenin Barış Ödülü sahibi ve dört kez Nobel adayı.

Abu Ali Asar Hafez Jululudini (1900-1982), Pakistanlı şair, Pakistan millî marşını yazan. Taşkent'teki konferansa da katılan Pakistanlı edebiyatçı, kürsüden ülkesindeki milli kurtuluş hareketine vurgu yapmış ve edebiyatını önyadığı role dikkat çekmiştir: "Bizim halkımız uzun süredir Asya halklarının milli kurtuluş mücadelesinde yer alıyor. Biz, ülkemizde sömürgeciğin boyunduruğunu yrdık, özgürlüğe ulaştık. Yabancılar kaçırma mücadelesinde halkın timi katıldı. Pekli bu mücadelede onları kim yardımı etti? Yazarlar, şairler, sanatçılar. Onlar, halkın milli bilincini uyardılar. Ve her zaman buna kesini emirler. Hareş salırlarıa bir tehdit mimesi ki, atıcın bombası ya da kılıç, ama eğer doğru eller tutarsa, kalem kütülüğü yrdır." Bkz. Hafez Calandhari, "Mî - V Odnoy Lokde", *Literaturnaya ya Gazeta* 122 (1 Ekim 1958): 4.

Moskova Devlet Üniversitesi.

İnsanlığın, “cenneti yeryüzünde kurma” hülyasının tarihi...

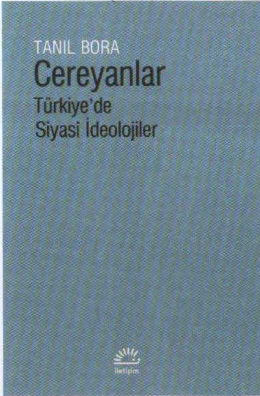
Tarih, 624 sayfa

Marx, Engels, Lenin, Stalin, Troçki, Mao, Che, Castro, Tito, Enver Hoca, Ho Chi Minh... David Priestland, komünist siyasetin başlıca unsurlarının ilk kez görüldüğü Fransız Devrimi'nden Marksist partilerin kuruluşuna; Ekim Devrimi'nden gerilla hareketlerine; siyasal fikir, tutum ve davranışlardan komünist ülkelerde yaşayanların hayatlarına; ekonomizm batağından totalitarizme kayışlara; enternasyonalizmden milliyetçi çizgiye uzanışa kadar birçok konuya değinerek özlü bir komünizm tarihi anlatıyor.

İMKÂNSIZI DENEMEK: CEREYANDA KALAN TÜRKİYE'NİN ZİHİNSEL ATLASI TANIL BORA'NIN CEREYANLAR ŞAHESERİ

BÜLENT BİLMEZ

Dünyada ve Türkiye'de büyük alt üst oluşların yaşandığı 2016 biterken, günlük sorunlarla boğuşmaktan heder olmuş akademisyenler ve genelde entelektüellerin soluk alamaz oldukları bir sırada, İletişim Yayınları entelektüel ve akademik dünyaya adeta göktaş gibi düşen bir şaheser (opus magnum) yayımladı: Cereyanlar.

Tanıl Bora,
Cereyanlar:
Türkiye'de Siyasal
İdeolojiler,
İstanbul:
İletişim
Yayıncıları, 2017,
926 s.

İçerisini oldukça açık ve net şekilde sergileyen *Türkiye'de Siyasal İdeolojiler* alt başlığını taşıyan Tanıl Bora'nın kitabı, yayımlanır yayımlanmaz büyük ilgi gördü ve öncelikle hacmiyle çok dikkat çekti: 926 sayfa..

Bu hacmine rağmen ilk baskısının yayınevi stoklarında kısa süre içinde tükenmesi, sanırım her şeyden önce yazarının uzun yıllar boyunca kamuoyuna verdiği "ciddi ve iyi çalışır" imajından kaynaklanıyordu. Oldukça geniş bir yelpazeye yayılmış yazma sürecinin (ve bazen onun da önüne geçen "gençlere yazdırma" ısrarının/sebatının) her alanında karşımıza çıkan güler yüzlü ciddiyet sayesinde oluşturduğu sıkı okur/takipçi kitlesinin büyüklüğü, sanırım bu ilginin

en önemli nedenidir. Memleketin düşün(ce) tarihine ani bir ilgi artışından söz etmek mümkün olmadığına ve kaliteli ciltli baskısına rağmen bu oylumlu eserin oldukça hesaplı bir fiyattan satışa çıkmış olması bu ilginin belirleyicisi olamayacağına göre, bu çalışmanın büyük rağbet görmesinin asıl nedenleri, (bu coğrafyada az bulunmasından yazarın da yakındığı, s. 35 ve 43) Tanıl Bora'nın "daemonik" düşünme/konuşma vasfına sahip olduğunun bilinmesi ve bunu, nihilizme düşmeyi engelleyecek şekilde "Davası olan düşünür" rahatlığıyla harmanlamasıdır. Yani "daemonik rahatlık" veya "alçakgönüllü özgüven" sentezini en iyi şekilde Tanıl Bora'nın başardığının iyi bilinmesi kitaba olan ilgilide önemli rol oynamış olmalıdır. Nitekim yazarın bu eserinde de aynı tavrı sergileyeceği, aynı dili kullanacağı beklentisi karşılıksız kalmamıştır.

Çoğu "biraz karıştırma" üzerine kurulu olan kitapla ilgili medyadaki ilk değerlendirmelerde ortaya çıkan hayranlığın bir kaynağı eserin inanılmaz hacmiyse, bir diğeri de içindeki tablolarına bakınca hemen görülen kapsamlı ve detaylı içeriğidir. Bu kapsamda bir çalışmaya kalkışmayı imkânsız denemek olarak değerlendirmek mümkün, ancak elinizdeki gibi kısa bir tanım yazısında bu eserin bihakkın değerlendirmesini yapmanın da imkânsız olduğu açıktır. Bu

nedenle eseri değerlendirmek veya daha büyük zevkle yapacağım "tartışmak" bu yazı kapsamında kalkışacağım bir şey olmayacak; burada eserle ilgili önemli bulduğum bazı genel gözlemlerimi aktarmanın ötesinde, bir tanım yazısının sınırları içinde, sadece içeriğini anlatmaya ve kadı kızında bile bulunabilecek bazı kusurlarına dikkat çekmeye çalışacağım.

SENTEZ Mİ YOKSA TEZ Mİ?

Sadece kitabın bölüm başlıklarından yola çıkarak, aslında yine İletişim Yayınları tarafından daha önce yayımlanan 9 ciltlik *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce (MTSD)* çalışmasının bir senteziyle karşı karşıya olduğumuzu düşünmek mümkün, ancak daha yakından inceleyince iki eser arasındaki tematik örtüşmenin veya cilt-bölüm örtüşmesinin tam olarak söz konusu olmadığını görmek zor değil...

İki çalışma arasında yapılacak karşılaştırmada karşımıza çıkan en dikkat çekici fark, aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, *MTSD*'de ayrı bir cildin konusu olmayan bazı konulara *Cereyanlar*'da ayrı bölümler ayrılmış olmasıdır: "Türkçülük ve Ülkücülük" (yak. 70 s.), "Feminizm" (yak. 80 s.) ve "Kürt Ulusal Hareketi" (yak. 85 s.), ayrı bölümlerde ele alınmaya layık bulunmuştur.

Bora 2017 – MTSD Arasında Bölüm - Cilt Karşılaştırması

Bora 2017 Bölümleri		MTSD Ciltleri	
Başlık	No	No	Başlık
Geç Osmanlı Zihniyet Dünyası	1	1	Tanzimat ve Mevritiyet'in Birikimi
Modernleşme, Batı ve Batıcılık	2	3	Modernleşme ve Batıcılık
Kemalizm	3	2	Kemalizm
Milliyetçilik	4	4	Milliyetçilik
Türkçülük ve Ülkücülük	5	YOK	
Muhafazakârlık	6	5	Muhafazakârlık
İslamcılık	7	6	İslamcılık
Liberalizm	8	7	Liberalizm
Sol	9	8	Sol
Feminizm	10	YOK	
Kürt Ulusal Hareketi	11	YOK	
	YOK	9	Dönemler ve Zihniyetler

Bu konulara ayrı bölümler ayrılmasının *MTSD*'nin bu konulardaki eksikliğini bir kez daha hatırlattığını söylemek mümkün, ama bu bölümleri gören bazı okurların aklına, sadece kısa alt bölümlerde özetlenen ekolojiizm ("Yeşil", s. 707-710), anarşizm ("Si-yah", 710-711) ve "Alevilik-Aleviler" (s. 711-717) gibi konulara neden ayrı bir bölüm ayrıldığı sorusunun gelmesi de kaçınılmazdır. Sonuncu konuya ayrı bir bölüm ayrılması, 1990 sonrası siyasi yaşamda kendi adlarına hareket eden kitle örgütleri aracılığıyla önemli rol oynamakla birlikte Alevilerin ayrı dönemde Türkiye siyasi ideolojiler tarihinde veya genelde düşün tarihinde önemli bir yer tutmadıkları gerçekliğiyle açıklanabilir belki. Kendisine ayrı bir bölüm ayrılan Kürt ulusal hareketinin (s. 821-906), son on yılda, Türkiye siyasetinden öte, Türkiye sol düşüncesi üzerindeki etkisi dikkate alındığında bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Oysa özellikle modernizm eleştirileri bağlamında taşıdığı düşünsel/ideolojik potansiyel nedeniyle (Aleviler değil, ama) Alevilik ilk anda bu role daha yakın görünmektedir. Diğer yandan, modernizm eleştirisinin çevrilere dayalı postmodernizm tartışmaları üzerinden memleketi girdiği bu dönemde anarşizmin, (siyasi tarihte önemli bir rol oynayamasa da) siyasi ideolojiler arasında giderek daha önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, solu aşan bir düşünce yelpazesinde etkili olmuş "12 Eylül darbesi sonrasında solda gelişen ekolojiizm, çevrecilik ve 'yeşil hareket' için (s. 708) ayrı bir bölüm ayrılması, bir eksiklik olmasa bile, bir "dengesizlik" veya

"hakkaniyetsizlik" olarak görülebilir. Benzer şekilde etkili ve dönüştürücü nitelikte olduğunu söyleyebileceğimiz feminizme ise "oransız uzun" (s. 21) ayrı bir bölüm (s. 741-820) ayrılmış olduğu düşünülecek olursa, bu durum biraz daha göze batmaktadır. Elbette böyle bir işe kalkışıp hakkaniyetsizlik olasılığını sıfıra indirmenin olanaksızlığını da kabul etmek gerekir...

Ayrıca bu üç konunun da "Sol" başlıklı bölümde ele alınmış olması, bence isabetli olmakla birlikte, tartışmaya açık bir tercihtir. Nitekim siyaset dünyasında (özellikle meydanlarda) bu örtüşme nerdeyse tamamen yaşanırken, aynı şeyin ideoloji ve daha genelde zihniyet bağlamında geçerli olduğunu söylemek daha az mümkündür. Ters bir durum, potansiyel olarak tek bölüm olabilecek iki konunun iki ayrı bölümde ele alınmasıyla ortaya çıkmaktadır: "Milliyetçilik" (s. 195-270) kapsamında yer verilebilecek "Türkçülük ve Ülkücülük" konusuna ayrı bir bölüm (s. 271-340) ayrılmasının nedeni, aksi durumda başa çıkmayacak uzunlukta bir bölümün söz konusu olmaması için mesele-yi resmi/anaakım ve sivil/muhafif Türk milliyetçilikleri ile ilgili iki ayrı bölümde ele alma fikri gibi görünüyor. Ancak bunun kitapta açıkça ilan edilmesi ve yanıltıcı olan "Milliyetçilik" bölüm başlığı yerine "Resmi/ Anaakım Türk Milliyetçiliği" gibi bir başlık seçilmesi daha doğru olurdu. Aslında büyük oranda Türk ulus inşaa sürecinin resmi ve anaakım anlatılarına yer veren bu bölüm içinde, daha az sentetik ve daha "sivil" ve "saf" bir milliyetçilik anlatısı olarak yer verile-

lebilecek "Türkçülük ve Ülkücülük" meselesine ayrı bir bölüm ayrılması, yazarın bu konuda uzun yıllara dayalı çalışmalarının kendini dayatması (!) ya da iltimasla yol açması nedeniyle de gerçekleşmiş olabilir ki sonuç olarak kitapta en çok sayfaının böylece Türk milliyetçiliğine ayrıldığı söylenebilir! Farklı bir bağlamda iltimaslı (!) olduğu düşünülebilecek iki konu, "Sol" başlıklı bölümde yer verilen "Murat Belge, Yeni Gündem" (s. 720) ve "Ulus Baker" (s. 722-724) alt bölümlerinde ele alınmıştır. Ancak bu kısa alt bölümler okununca, 1980 sonrası eleştirel solun gelişmesinde önemli rol oynayan *Değer* ve *Birikim* dergilerine yer verilmesi kadar, "solun popüler kültür ve gündelik hayatla meşguliyetinin ilk adımını 12 Eylül'den önce" atan ve 12 Eylül sonrasında "demokratlığı (...) aslı ve mukavim bir kimliğe dönüştürmekten, bu minvalde tüm topluma ve bu arada sağa da hitap etmekten yana" olan Murat Belge'nin son dönem Türkiye düşün tarihi üzerinde aslında daha çok yer verilmesi gereken bir etkisi olduğu fark edilecek ve neden ayrı bir alt bölümde tartışıldığı anlaşılabilecektir. Ulus Baker örneğinde ise yeterince tanınmamış sıra dışı bir düşünürün daha geniş bir kitleye tanıtılması kadar, hak ettiği kıymeti genç yaşta ölümünden sonra takdir edilen, (Tanıl Bora'nın da dahil olduğu) "dostlarının bir nevi kendi 'bediüzzamanları' gibi sevdiği" bir düşünürün istisnai daemonic anlayışının/düşünüşünün bir buçuk sayfada muhteşem sunumu/tanıtımı söz konusudur. Türkiye düşün tarihinde (ayrı bir bölüm ayrılmasa da) daha çok yer ayrılması gerektiğini düşündüğüm, *Cereyanlar'da* Feminizm bölümünün içindeki kısa bir alt bölümde ele alınan eşcinsel hareketi, *queer* (s. 791-793) düşüncenin diğer akımlar üzerindeki etkisi konusunda bir tahminde bulunmak zor olmakla birlikte, radikal devrimci niteliği nedeniyle düşün tarihindeki etkisinin ele alınması gerektiğini, çok önemli bir konu olarak tartışılmayı beklediğini de eklemek gerekiyor.

Yazarın her bölümdeki yetkin dili ve çoğu pek bilinmeyen isimlerle ve

metinlere dayalı analizleri, genelde şaşkınlık yaratan bir birikimle karşı karşıya olduğumuzu, ama daha önemlisi gerçekten sindirilerek oluşmuş bir anlatının (analizin) mümkün olduğunca kompakt bir şekilde sunulduğunu göstermektedir. Kitapta, yüz yıllık Türkiye düşün tarihinin ele alınmamış "cereyan"ı yoktur neredeyse... Bu yönüyle bu çalışma, bir yandan bugüne kadarki çalışmaların analitik ve sentetik yoğun bir envanterini sunarken, diğer yandan bugüne kadar ihmal edilmiş birçok konuda yazılması gereken monografilere ve akademik makalelere de davetiye çıkarmaktadır. Nitekim kitabın her bölümü kendi başına ancak ayrı bir monografide ele alınabilecek kadar geniş konulara ayrılmıştır. Ayrıca kitapta sıkça dile getirilen özgün tespitler ve kısaca ele alınan, bugüne kadar ihmal edilmiş şahsiyetler, (süreli) yayınlar ve sorunlar, ayrı akademik çalışmaların konusu olarak genç akademisyenlerin ilgisini beklemektedir.

Gönül isterdi ki çalışmada bolca kullanılan atıf ve göndermelerin kaynakları metin içinde veya dipnotlarda gösterilerek, ilgisine önemli bir destek sunulmuş olsun. Tek ciltlik olduğunda oylumlu ve aşırı yoğunlaştırılmış anlatıya dayalı bu kitabın o durumda ne kadar okunabileceği ve hatta yazılabileceği sorgulanabilir, ancak en azından kitap sonuna konacak (sadece ilgisinin başvurucağı) bu dipnotlar önemli bir ihtiyacı karşılayacağı gibi, metin içindeki bazı küçük sorunlara da çözümlidir. Nitekim metinde anılan ve hatta gönderme yapılan bazı eserlerin bölüm sonunda bulunmadığı (unutulduğu) görülmektedir.

Yazarın bazen edebi tarza dönüşen ve bazı okurlar tarafından yadırganabilecek sohbet dili, mevcut metni daha büyük bir zevkle okuma olanağı sunmakta, adeta uzun bir anlatıyı canlı olarak dinliyor hissi vermektedir. Yer yer kullanılan (Tanıl Bora'nın metinlerinde sıkça kullanılan, çok iyi bilinen) eski Türkçe sözcükler bazıları için akıcılık önünde engel oluşturabilir, ancak (muhtemelen sonrasında edinilmiş olsa da) bunların kul-

lanımındaki doğallık ve herhangi bir ideolojik fanatizme dayanmamaları gerçekliği, metnin çekiciliğini artır-maktadır. Fanatik dil politikalarıyla ilgili memleketteki hasım ideolojileri clinin tersiyle iten bir tekinsizleştirme dili olarak "Tanıl Bora'ca", gele-neksel/eski sözcükler ve türetilmiş sözcükler (*neologism*) arasında keyfi ve keyifli gidip gelmeler ve buna ek olarak çoğu zaman gâvurdan aktarma uzman jargonundan da kaçınılmaması, yazarın lisanla kurduğu "serbest aşk"ın dışavurumu gibi görüldüğü için, kendine has bir hayran okur kitlesi yaratmaktadır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı anarken kullanıldığı "kelebek ömürlü" (s. 139) gibi ifadelerde açığa karşımıza çıkan şairane, ama mütenasip ve dengeli edebi dil, kitabın akademik ciddiyetine halel getirmemektedir. Aslında dip-notsuz metin ve bu tarz, okura adeta günlük süren zevkli bir konuşmayı veya sohbeti dinleme hissi veriyor, ama daha çok, önündeki kitaplara sürekli başvuran bir hocanın dersini veya önceden hazırlanmış bir tebliğe binaen yapılan günlerce sürececek bir konferans sunuşunu dinleme hissi bu... Belki de bu kitaba Tanıl Bora'nın Nutuk'u olarak bakmak gerekir!

Kitabın başında yazarın sıraladığı uzun listeden de anlaşılacağı üzere, çok kişinin elinden ve düzeltisinden geçmiş bu kitapta yer alan bazı olgusal hataların, kitabın oylumlu olmasıyla açıklanması mümkün değildir. Nitekim Slavoj Žižek'in doğum tarihinin 1959 yerine 1949 yazılması basit bir yazım hatasından kaynaklanabilir (dikkatimi çeken Bülent Somay'a teşekkürler); ancak 1927 yılında Mustafa Kemal tarafından Cumhuriyet Halk Partisi'nin ikinci kurultayında okunduğu çok iyi bilinen Nutuk'u, Mustafa Kemal'in Meclis'te okuduğunun söylenmesi, yazım hatasıyla açıklanamayacak, dikkatten kaçtığı anlaşılan küçük ama önemli olgusal hataya örnek oluşturmaktadır.

MTSD'nin üst başlığında kullanılan "siyasi düşünce" kavramı yerine, *Cereyanlar*'ın alt başlığında "siyasi ideoloji"nin tercih edilmesi de dikkat çekicidir. Genelde düşünce, ideoloji

ve zihniyet gibi kavramların tartışıldığı ve bunların tarihyazımları arasındaki ilişkinin ortaya konduğu bir girişin veya kısa da olsa teorik-kavramsal çerçeve bölümünün bulunmaması, kitabın tamamında yazarın tam olarak ne yapmaya çalıştığı konusunda bazen okuru şüpheye düşürmektedir. Oldukça zengin literature dayalı bir söylem analizi (metinlere odaklı düşünce tarihi) öne çıkarken, çok sık bir şekilde metinleri bağlamına oturtma (*contextualization*) ve metin-ötesi (*extratextual*) unsurlara yer verilmesi, çalışmayı daha çok düşün tarihine yaklaştırmaktadır. Ancak kitapta sıkça dile getirildiği üzere, aslen zihniyet tarihinin amaçladığını söylemek de mümkün... Bu bağlamda dikkati çeken şeylerden biri, yazarın neredeyse her bölümde (özellikle ilk üç bölümde) tartıştığı Doğu-Batı geriliminin veya zihniyet diyalogunun/çatışmasının Türkiye düşün dünyasındaki belirleyiciliğidir. Aslında her akımın parçası olduğu Batı(laşma/cılık) veya aynı anlama gelmek üzere modernleşme/izm) paradigma(sı)nın, (daha kıskırtıcı bir şekilde ifade edilecek olursa "mega cereyan"ın) Osmanlı/Türkiye düşün tarihyazımında cereyanlar-arda/akımlardan biri olarak anılması, 20. yüzyılın başından itibaren yaygın olarak karşımıza çıkan bir alışkanlık olmakla birlikte, bunun bütün-parça arasındaki diyalektik ilişkiyi görmezden gelen oldukça sorunlu bir sınıflandırma olduğunu söylemek gerekiyor ki *Cereyanlar*'da da aynı şeyle karşılaşyoruz.

Bu kısa yazıda tartışamayacağım nedenlerle, Türkiye'deki siyasi ideolojilerin, aslında bu büyük "cereyan" içinde savrulmalardan ibaret olduğunu söylemek mümkündür ve elimizdeki eser, (yazarı bunu niyet etmese veya altını çizmese de) bunu bir kez daha göstermektedir. Buna eklememiz gereken ancak kitapta yeterince değerlendirilmeyen bir gerçek de (yazarın ilgili bölümde harika bir şekilde ele aldığı) pragmatist esnekliği sayesinde bu büyük cereyan-a en yakın kapsamlılığa sahip olan ve ideoloji olmaktan çok bir büyük idea/ülkü olarak görülebilecek olan

Kemalizmin de Türkiye'deki siyasi ideolojileri savuran yerli veya "Türk tipi" bir süper-cereyan olduğu. Aynı Türkiye'de modernizmden nasibini almamış bir cereyandan söz edilemeyeceği gibi, (en azından yöntem, söylem ve/ya retorik bağlamında) Kemalizmden nasibini almamış bir cereyan bulmak da olanaksızdır ne-redeyse. Türkiye'de "cereyanlar"dan söz edilmesinin doğru olmayacağı yönündeki provokatif iddiamın nedeni, mevcut siyasi ideolojilerin eklektikliğinden yola çıkarak, bu kitapta ayrı bölümlerde ele alınan "cereyanlar"ın her birinin, bir düşünce akımından çok bir sıfat/özellik olarak karşımıza çıkmasıdır. Çoğu zaman çevrilere dayalı aktarımlara veya kendinden menkul "bayiliklere" dayalı olan ideoloji oldukları iddia edilen şeyler, aslında bunu hak edecek sistematiklik ve tutarlılıktan uzak, her çiçekten bal alma misali, bu cereyanlardan keyfi ve sporadik bir şekilde aldıkları unsurların ve özelliklerin karmaşık ve dinamik bileşeni olarak görülmektedir. Bunun ideoloji veya cereyan adlandırmasını hak eden alternatifi, elbette saf ve statik bir düşünsel sistem değildir. Dinamizm ve etkileşim dünyanın her yerinde ideolojiler için geçerlidir, ancak belli bir noktadan sonra ideolojilerin varlığını sorgulatacak bir sistematiklik ve tutarlılık eksikliği de aynı bir gerçekliktir.

Yıllardır modern Osmanlı düşün tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi dersleri veren bir akademisyen olarak, ilk seferinde kitabı bir solukta okuduktan sonra yaşadığım baskın hissiyat, nihayet Türkiye Düşün Tarihi derslerinde okutulabilecek bir çalışmaya sahip olduğumuzu fark etmemin yol açtığı memnuniyet oldu. Bu dönem hemen yüksek lisans dersimde kullanmaya başladığım için notlar olarak ikinci defa okuduğumda ise kitabı bîhakkın değerlendirmenin/ tartışmanın ayrı bir kitap çalışması gerektireceğini, ama (oldukça sentetik) olgusal bilgi ile analiz arasında kurduğu denge sayesinde bu şaheserin bir seminer için oldukça yararlı bir tartışma metni/kaynağı olduğunu fark ettim...

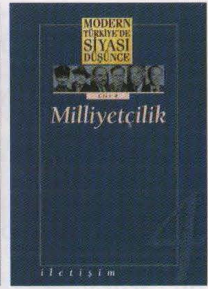
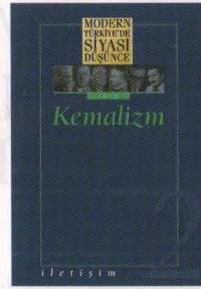
Bugüne kadar kullanılagelen alternatiflerini düşününce, elimizde 21. yüzyıla layık bir sentez kitap olduğunu söylemek mümkün. Yazarın yıllarca imrendiğini söylediği Hilmi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*'sini aşan, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*'ndeki dil, yaklaşım ve tarz özgünlüğünü yakalayan ve yazarın pek hazzetmediği anlaşılan Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'sındaki öznellikten sakınmama tavrını iyi ki sürdüren bu çalışma, her şeyden önce günümüz Türkiye düşün dünyasını, ama daha çok zihniyet dünyasını anlamak için gerekli izlekleri ilmek ilmek örmektedir. Nitekim kitabın başındaki tarihsel arkaplan niteliğindeki ilk bölümde ("Geç Osmanlı Zihniyet Dünyası", s. 23-63) ele alınan günümüz düşünce akımlarının modern tarihteki kökenleri, her bölümde ilgili konunun özelinde ayrıca ele alınmakta ve her bölümde ilgili ideolojinin tarihi (veya "siyasi ideolojiler" tarihi) günümüze kadar getirilmektedir, korkusuzca...

Her şeye rağmen ve müthiş oylumlu kitabı daha da uzatması pahasına, kitabı eklenmesi gereken bir bölümde sonuç veya genel değerlendirme olabildi ki böyle bir çalışmanın ardından yazarın bu uzun kıssadan çıkaracağı hisseleri bilmeyi çok isterdik...

Şahtısı bu uzun ve detaylı kısısdan benim çıkardığım hisselerden en önemlisi, modern Osmanlı ve Türkiye'de "düşünce cereyanları"ndan çok, "Doğu-Batı cereyanında kalmış düşünceler"den söz etmenin mümkün olduğudur!

SONUÇ

Doğu-Batı cereyanında kalmış olup aynı korkular, kaygılar, sınırlılıklarla ve devlet-taparıklı malul bu düşünceleri karşılaştırdığımızda ise hem niceliksel hem de siyasi hâkimiyet açısından sağ düşüncenin açık ara üstünlüğünü bu kitap aracılığıyla görmek mümkün: Aslında kitabı ikiye bölerek, aşırı zorlamaya gerek kalmadan feminizm ve Kürt hareketini

de sol düşünce içine kattığımızda, geriye kalan tüm cereyanların farklı niteliklerinden yola çıkılarak "sağ" içinde tasnif edilebilecek düşünceler olduğunu söylemek mümkün. Böyle bir tasnifin ne kadar yararlı ve anlamlı olacağı tartışılabilir, ama durumun vahametini ortaya koyacağı kesindir. Yukarıda değindiğim üzere, modernizm/Batıcılık küresel boyutta en büyük şemsiye/örtü ve onun altındaki Kemalizm de Türkiye'yi kapatan daha küçük bir şemsiye/örtü olarak kabul edilecek olursa, sağ ve sol tüm cereyanların hepsinin bu şemsiye/örtü altında değerlendirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Daha küçük Kemalizm şemsiyesinin/örtüsünün altındayken kolunu bacağına bazen çıkarırların veya arada dışarıya çıkıp gezmeye kalkışanların veya ayrılıp dışarıda yaşamayı tercih edenlerin başına gelenleri Bora'nın kitabında okumak mümkün, ama bu sıra dışı düşünürlerin de hâlâ modernite/Batı paradigması içinde (bu anlamda hâlâ en büyük şemsiye/örtü altında) bulunduklarını unutmamak gerekiyor. Elbette makro düzeyde bu değerlendirme, her bir cereyanın ne kadar kendi başına cereyan olduğu, yani bağımsız ele alınabilecek kadar bütünlüklü bir sistematige sahip olduğu sürekli sorgulanarak yapılmalıdır. Özellikle kamusal alanda ve (gidersek daha çok) sivil toplumda hâkim olan Türk milliyetçiliği (Türkçülük), muhafazakârlık ve İslamcılık cereyanları arasındaki sembiyotik ilişki, bu kavramların birer cereyan/ideoloji ismi olmaktan çok farklı siyasi düşünceler, düşünürler ve hareketlerin "nitelikleri" için kullanılacak sıfatlar olduklarını düşündürmektedir.

Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 9 c., İstanbul: İletişim Yayınları, 2001-2009.

OSMANLI/TÜRK SİNEMASINDA İLK KURMACA FİLMLER VE İLK SİNEMA ELEŞTİRİLERİ (II)

İ. ARDA ODABAŞI

1917 senesinin Ekim-Kasım aylarında gösterime giren ilk yerli kurmaca filmler basında ilgiyle karşılanmış, gazete ve dergilerde değerlendirmelere ve eleştirilere konu olmuştur. Osmanlı/Türk sinema tarihinin bu ilk sinema eleştirileri, söz konusu filmler hakkında bilgi vermenin yanı sıra Osmanlı'nın sinema hayatı hakkında değerli ayrıntılar da içermektedir.

"MİLLİ SİNEMA"

1917 senesinin Osmanlı basınında, sinema filmleri yabancı âlemlerde çekildiğinden, bunların "bizim" mi-zaç ve ahlakımızla katıyen münasebeti bulunmadığı, "bize" büsbütün yabancı sahneler gösterdikleri ve yerli/milli hayattan uzaklaştırdıklarına dair yakınmalara rastlanır.¹ Bu tür kaygıların *İkdam* gibi önde gelen bir gazetenin bir başmakalesinde

dillendirilişinden iki ay kadar sonra, ilk yerli kurmaca filmlerin gösterimi gerçekleştirilecektir.

Dönem süreli yayınları ilk yerli filmleri "milli sinema"nın başlangıcı kabul ederek memnuniyetle karşılamıştır. Bu girişim ulusal sinema endüstrisinin kuruluşunun ilk adımı olarak görülmüş ve selamlanmıştır. İlgili metinlerin hemen tamamı "Milli Sinema" veya "Milli Kurdele" başlı-

ğını taşır. Burada kullanılan "milli" kelimesi esas olarak "yerli" anlamındadır; ancak, gerek metinlerin içeriği gerekse tarihsel bağlam dikkate alınacak olursa, "ulusal" anlamını da içerdigi söylenebilir.

Sabah gazetesinin 2 Ekim 1917 tarihli "İlk Milli Sinema" başlıklı yazısı, *Sabah*'ın önemli bir milli ihtiyaca daha önce dikkat çektiği belirtilerek başlar. Bu ihtiyaç, halkın daima yabancıların hayatından alınmış olaylar ve manzaralar yerine kendi hayatını, kendi hayatından olay ve maceraları sinema perdelерinde seyretmesi ve bu sayede sinemanın Osmanlı hayatında karıştırıcı tesirler meydana getirecek yerde toplumsal ıdrakin kuvvet bulmasına yardımcı olmasıdır. Bu husustaki boşluk Mudafaa-i Milliye Cemiyeti'nin (MMC) milli sinema şeritleri imaline teşebbüsüyle doldurulmaya başlanmış, ilk filmler bu yazının yayımlanışından bir gün önce gösterilmiştir.²

Aynı gün *İkdam* gazetesindeki "Milli Sinema" başlıklı ve "dünkü temsil münasebetiyle" kaleme alınmış yazı, MMC tarafından büyük masraflarla hazırlanan ve ülkenin sinemacıları âleminde ilk önemli adımı oluşturan milli şeritlerin gösterildiği bildirilerek başlar. Yazara göre, bu yeni tecrübe memleketin temasa hayatında hakikaten önemli bir hadise

İlk filmler üzerine en ayrıntılı ve sinematografik eleştiriler *Vakit* gazetesinden gelir. *Vakit*'te çıkan "Milli Kurdeleler" başlıklı makale.

ve otuz-kırk senelik emeğe rağmen tiyatroculuğun bir türlü tam bir sanat hâline gelemediği bir muhit içinde hakikaten tehlikeli bir girişimdir. MMC, Darülbeydi gençlerinin son zamanlardaki başarılarına dayanarak işe girişmiş ve birçok fedakârlık ve masraftan sonra, bir gün evvel seyredilen milli sinema şeritlerini vücuda getirmiştir.³

3 Ekim tarihli "Sinemalar ve Milli Sinema" başlıklı makalesinde *Tanin* yazarı, MMC'nin milli sinema girişimlerini öğrendiğinde pek memnun olduğunu belirtir. Çünkü bundan sonra, ülkede herkesin gözü önünde cereyan etmiş bir olayı Avrupa'ya gidip geldikten sonra görmekten kurtulacak ve en zenginlerin bile anlamakla güçlük çektiği Avrupa filmleri yerine, her gün içinde bulunulan yerli hayattan alınmış sahneler seyredilebilecektir. *Tanin* yazarına göre, MMC'nin milli sinema yapımına karar vermesi, birkaç cümlede izah edilemeyecek derecede önemlidir.⁴

5 Kasım'daki ikinci gösterimin ardından *Sabah* gazetesinde, milli bir sinemanın kuruluşuna esas teşkil etmek üzere MMC tarafından milli filmler hazırlandığının malum olduğu ifade edilir.⁵ *Tesvir-i Eşkâr*'in "Milli Sinema" başlıklı yazısında ise, MMC'nin pek beğenilmiş bir eseri olarak, sinemacılık âleminde ülkenin dün ikinci adımı attığı belirtilmiştir.⁶

Vakit gazetesi yazarı "Milli Kurdeleler" başlıklı makalesinde, sinemalarda şimdiye dek milli konular göremekten dolayı kalplerinin derin bir azap hissiyle sızlamakta olduğunu, MMC'nin şu müşkül ve buhranlı zamanda temaşa hayatında kendini hissettiren büyük bir gediği kapatmaya yönelmiş sanatsever teşebbüsünün yüceltilmesi ve başarılarının canı gönülden temenni edilmesi gerektiğini ifade eder.⁷

FİLM ELEŞTİRLERİ

Söz konusu filmler gazete ve dergilerde çeşitli yönlerden eleştirilmiş ama aynı zamanda bunun bir ilk girişim olduğu dikkat çekilerek kusur-

lara hoşgörülü yaklaşmak gerektiği vurgulanmıştır. Filmlerin bütün eksiklerine ve hatalarına karşın MMC ve Sedat Simavi takdir edilip desteklenmiştir.

Sabah'a göre, 1 Ekim'de gösterilen filmlerden özellikle *Casus*'un noksanları çoktur. Şeride yeterince ışık verilemediği gibi bazı kısımlar lüzumsuz derecede uzun, bazıları da seyirciyi olayın ileriki cereyanlarına hazırlayamayacak kadar kısadır. İlk defa sinema filminde oynayan aktörler rollerinde doğal olarak tümüyle başarılı olamamışlardır. *Bican Efendi* komedisinde kusurlar azdır. Bican Efendi kendini herkese sevdirecek bir sinema kahramanı olabileceğini daha ilk oyunda ispat etmiştir. Yazar, ilk şeritlerdeki noksanları tecrübesizliğe bağlamak, bu sahada devam edileceğini ve gittikçe ilerleneceğini temenni etmek gerektiğini belirtir. Sedat Simavi'yi tebrik eder.⁸

İkdam'a göre, 1 Ekim'de gösterilen filmler şüphesiz ki Avrupa şirketleri tarafından üretilenler gibi her yönden mükemmel değildir. Teşkilatın eksikliği, toplumsal şartların izin vermemişi, Avrupa'da olduğu gibi özellikle sinema için uzun uzun çalışmış aktörlerin bulunmaması, bu ilk denemenin yeterince tamamlanmasına engel olmuştur. Fakat bir deneme mahiyetinde olması, Darülbeydi sanatkarlarının henüz ilk sinema oyunculuklarını oluşturmaları ve hiçbir aşamasına ecnebi eli karıştırılmaksızın gerçekleştirilmiş olması itibarıyla, bu teşebbüsü değerli bir hadise ve büyük bir başarı saymak gerekir. *İkdam* yazarı çekim, oyunculuk, dekor ve daha bazı hususlardaki eksiklerine rağmen bu teşebbüsü takdir ve şükranla karşılamıştır.⁹

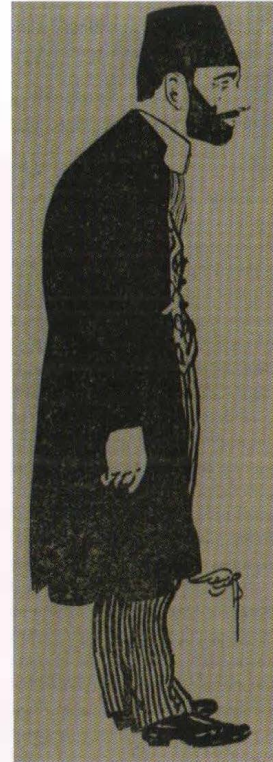
Tanin'e göre, MMC'nin milli sinema yapımına karar vermesi çok önemlidir fakat bu işin esaslı tutulması ve bunun için iyi düşünülmüş ve iyi hazırlanmış bir plana göre, hiçbir fedakârlıktan kaçınılmayarak mütemadiyen çalışılması lazım gelmektedir. *Tanin* yazarı 1 Ekim'de ilk filmleri izlemek üzere milli bir teşebbüse yönelik samimi hislerle yola çıkmıştır

ama milli sinema kendisini memnun etmemiştir, çünkü birçok kusuru vardır. İlk gösterilen *Casus*, konu itibarıyla önünde koskoca bir ünlem (hayret ve heyecan) işareti bulunmasına rağmen, bu gibi filmler için birinci derecede elzem olan şartlardan pek çoğunu ihmal etmiştir. Evvela, konu içinde hiç sahne elektriği yoktur. İkincisi, muhtelif kısımları arasında büyük orantısızlık vardır. Bunlar iki büyük kusurdur ki filmi

İlk yerli kurmaca filmlerin yönetmeni Sedat Simavi.

Muzafer Göksman,
Sedat Simavi,
İstanbul: Apa Ofset
Basınevi, 1970

"Bican Efendi" rolüyle meşhur Şadi Fikret Bey.

tertipte uğraşmış olan muhterem kişiler de itiraf etmiş ve kusurların tekrar edilmemesine dikkat edileceğini söylemişlerdir.¹⁰ *Tanin* yazarına göre, bir deneme olması dolayısıyla *Caşus*'un gösterilmesine hiç lüzum yoktur. Arzu edilirse bu film daha sonra mesela Anadolu'nun herhangisi bir köşesinde gösterilebilir fakat

engel olmuştur. Hâlbuki bu gibi işlerde masraftan korkmak caiz değildir. Ayrıca şeritlerin de kusurları vardır. Sahnelere iyi ışık verilememiş, şeritler iyi hazırlanmamıştır. Bunlar ciddi bir araştırma ve biraz da bilgi sayesinde kolaylıkla telafî edilebilecek şeylerken, muhtemelen hep masraf endişesi yüzünden ihmal edilmiştir.¹¹

Muallim dergisi, daha başlangıç aşamasında bulunan "milli hayatımıza dair sinema filmleri" teşebbüsünün noksanları ne olursa olsun, bu teşebbüsü alkışlamak ve gelişmesini gönülden temenni etmek lazım geldiğini belirtir.¹²

Sabah gazetesine göre, *Pençe* filmi'nin konusu esas itibarıyla yerli hayattan alınmıştır, fakat aradaki tertiplerde büyük noksanlar vardır. Sinema filmleri için konu bulmak tiyatro yazmaktan zor olduğu için, MMC filmlerinin daha başlangıçta mükemmel olması talep edilemez. Fakat göze pek ziyade batan bazı mantıksızlıklar söz konusudur ki sonraki filmlerde bunlara meydan verilmemesi temenni olunur. Aktörler ve aktrisler görevlerini zararsız yapmışlardır. Yalnız ilk kısımlarda ışık iyi verilemediği için çehreler pek karanlık çıkmıştır. İlk filmlerde de (yani *Caşus* ve *Bican Eşfendi Belediye Müfettişi*'nde) mevcut olan bu mahzurun bundan sonra yinelenmeyeceği ümit edilir. *Bican Eşfendi Tebdil-i Havada* filmi daha başarılıdır. Şadi Bey iyi bir sinema aktörü olabileceğini bu filmle de ispat etmiştir. Daha başarılı olmakla beraber bu filmin de kusurları yok değildir. Bununla beraber, henüz işin başında bulunmaktadır. MMC'de bu işlerle meşgul olan gençlerin zamanla filmleri geliştirecekleri ve ileride milli hayata uygun güzel dram ve komedilere sahip olacağı ümit edilir.¹³

Filmlerin/senaryoların konularına, tertip ve yazımlarına son derece dikkat gösterilmesi gerektiğini belirten *Tevvir-i Efkâr* yazarına göre, gerek *Caşus* gerekse *Pençe*, konu itibarıyla hiçbir değere sahip değildir. Özellikle *Pençe*'nin konusu, artık mazide gömülmüş siyah bir devre (II. Abdülhamid dönemine) aittir ki bunun

bugün perdeye taşınmasından nasıl bir toplumsal ve ahlaki fayda düşünüldüğü bilinmemektedir. Yazar, MMC'den, bundan sonraki filmlerin herkesin yararlanacağı, yerli toplumsal olayları tasvir eden konulara hasredilmesini rica eder. Ona göre millet başka konulara, toplumsal ve ahlaki senaryolara muhtaçtır.¹⁴

5 Kasım'da gösterime giren filmler üzerine en ayrıntılı ve sinematografik eleştiriler *Vakit* gazetesinden gelmiştir. *Vakit* yazarına göre, belge film *Boğaziçi'nde Bir Cevlan* konu itibarıyla pek fakir, tertibi yönünden pek fenadır. Bu kurdelede, seçilemeyecek derecede karanlık bina cephelerinden başka hemen hiçbir şey gösterilmemiştir. Manzaralar kötü seçilmiş ve iyi çekilememiş, doğal manzaraları zevkle seyrettiirmek için şeritlerin renklerle ve virajlarla¹⁵ süslenmesinin icap edeceği unutulmuştur.

II. Abdülhamid dönemi hayatından, benzeri çok işitilmiş, ayrıntılarına kadar malum bir konusu olan *Pençe*, programın en önemli parçasıdır. Nişanlısı bulunan bir kız için gelmiş bile olsa, görücünün hakaretle kovulması gibi Türk misafirperverliğiyle tezat teşkil eden ikinci derecede ve olay kişilerinin baki tutarsızlığı gibi her göze ilâşabilecek esas noksanlar sayılmazsa, en önemli fâlsolara çekim ve montajda rastlanmaktadır. Sinema sahnelerinde kostüm ve dekor renklerinin seçimi önemli bir meseledir. Çekim operatörü pembe ve kırmızı renklerin şeritte siyah, menekşe, eflatun, mavi renklerin beyaz çıkacağını bilmelidir. Duvarlardaki tabloların perde (ekran) üzerinde parlak bir kâğıt gibi bembeyaz yansıtacağını düşünerek, yerine ve tecrübeye göre ışığı emen veya yansıtan renkler seçmelidir. Saç sakal ve bıyıkların renkleri, bıyık ve sakalın düzenlenmesi ve cilde yapılandırılması son derece dikkat ve bilgi ister. Sinema operatörü resme zemin seçiminde deneyimsizliğinin feci örneklerini göstermiştir. İkinci kısımda Moda'nın ağaçlığı altında Muvahhid Bey'i gösteren sahnede güneşin ateşli akisler yaptığı denizle karşılaşması olması, perde üzerinde oyuncunun yalnız

Pençe'nin konusu, artık mazide gömülmüş siyah bir devre, II. Abdülhamid dönemi hayatına aittir.

Beyoğlu'nda bu tarzda aleni bir tecrübeye girişmek doğru olmamıştır.

Yazar, tiyatro sahnesinde gayet başarılı olan oyuncuların sinema sahnesine ilk çıktıkları gün tümüyle başarılı olabileceklerini düşünmez. Fakat ona göre birkaç denemeden sonra yeni aktrisler ile aktörlerin sinema sahnesinde de ciddi başarıları olacağını görülmektedir. Mesela *Bican Eşfendi* komedisinde aktör Şadi Bey (Şadi Fikret Karagözoğlu) çok başarılıdır. *Tanin*'e göre, böyle önemli bir teşebbüse başlandığı zaman masrafı ihmal etmemek birinci şarttır. Aktörlerin ilk oyunculuk deneyimlerini yaşıyor olmalarından kaynaklanan noksanları, mesela dekorlarla ve büyük bir hareket içinde dönüp dolaşan mevzuyla telafî etmek mümkün ve hatta elzemken masraftan korkmak buna

gölgesini gezdirmiştir. Sinemada çeşitli duygu ve arzuların oyuncuların beden ve yüz hareketleriyle ifade edilmesi zarureti, birçok sahnenin bu hareketleri kolayca gösterecek derecede yakından alınmasını gerektirir. Sinemada artist, tavırla/duruşla betimlemeye yatkın olmalıdır. *Pençe* ile diğer emsalinde sahne çoğunlukla okadar uzakta kalmıştır ki oyuncular simalarıyla bazı şeyler ifade etmek isteseler bile, bunların seçilmesine imkân yoktur.

Yine *Vakit* yazarının deyişiyle, sinemada konuların bazı kısımlarının yazılı olarak (ara yazılarla) açıklanmasına mecburiyet vardır. Açıklama içeren yazıların ne kadar mümkünse o kadar az ve perde üzerinde okunmasına yetecek sürede durması icap eder. *Pençe* ile komedinin yazıları karanlık çıktığından ve kısa bir kurdele parçası üzerinde bulunduğundan okunamamaktadır. Filmlerin çekimi sırasında köşe başlarına, iskele, cadde, çayır ve diğer yerlerin şura-

sına burasına dikilerek alık bakışlarıyla filme geçen fuzuli seyirciler de kötü etki bırakmaktadır. Rahatsızlık veren bu misafirleri def etmek için çekim sırasında korucular kullanılmamıştır. Bir hata sayılamamakla beraber, olayın cereyan etmekte olduğu zamanla ilgisiz (yani anakronik) bazı şeylerin şeritlere geçmesi eserin sanat kuvvetini düşürür. Konusu II. Abdülhamid döneminde geçen *Pençe*'de, bacasında yeni devirde (yani II. Meşrutiyet'te) kabul olunan alametifarika bulunan bir vapurun, yeni Moda İskeleyi'nin, sonraki zamanlarda giyilen elbiseler ve başlıklar taşıyan insanların görünmesi, seyir zevkini bozan beceriksizliklerden sayılmalıdır.

Filmlerde rol alan Darülbeyazı sanatçılarından Muvahhid ve Raşid Rıza Beyler bu alanda yeni çalışmaya başlamalarına rağmen iyice oynamışlardır. Hekimyan Hanım, bir anne rolü oynadığını unutarak zaman zaman edalı ve baygın bakışlı bir genç

Madam Hekimyan, *Dilenci Kızı* (solda)
Mme Hekimyan

kadın hâlini almış, sinemalarda görüldüğü bazı artistleri taklit etmiştir. Suzan Hanım görevini korka korka yapmış, üstünden eğrettilik akıyor gibidir. Şekib Paşa rolü fena değildir.

***Pençe* filminin oyuncularından Raşid Rıza Bey (solda).**

***Pençe* filminin oyuncularından Hekimyan Hanım, *Dilenci Kızı* piyesinde.**

Yine *Vakit* yazarına göre, *Bican Efendi Tebdil-i Havada* komedisi konu itibarıyla bir şey değildir. Bican Efendi'ye *Hisse-i Şayi* hesabına ve hep onun bıraktığı tesirle gülünmüştür.⁶ Fakat komedinin değerini düşüren asıl şey, kötü çekilmiş olmasıdır. Çoğu sahnesi zorunlu olarak açık havada alınan bu kurdelede kostümler suda ıslatılmış hissini verecek şekilde ve yüzler de yaprak ve ağaç gölgeleleriyle dalgali ve lekeli çıkmıştır. Şeridi yağmursuz kapalı bir havada çekmek ve sonra bunu açık güneşte çekilmiş hissini verecek bir renkle boyamak lazımdır. Adada eşeklerle yapılan gezi sahnesi, kamera ("ahz-ı menâzir cihazı") pek fena bir araba üzerine konmuş olduğundan seçilemeyecek derecede kötü görünmektedir. Sahnede koşan artistler, okunmasına imkân bırakmadan kaçan yazılar projeksiyon ("inikas") cihazının hızlı işletilmiş olmasından değil, kameranın kötü idare edilmiş olmasındandır.

Vakit yazarının deyişyle, 1 Ekim'de kine göre büyük bir gelişim farkı gösteren bu program, müteşebbislerin gelecekteki çalışmalarında daha başarılı olacakları ümidini kuvvetlendirmiştir. Milli kurdelelerin en iyi parçası olan *Pence*, iyi bir sahne düzenleyicisi ile sanata vâkıf bir kameramanın ("ahz-ı menâzir işçisinin")

da çekinilemez. Pek yakında Avrupa filmlerine benzer millî eserler seyredileceğine emin olunmalıdır.¹⁷

SEYİRCİ, SALON VE SEYİR KÜLTÜRÜ

1917 senesinde basında çıkan yazılardan İstanbul'da sinemaya yoğun bir

1 Ekim'de gösterilen ilk şeritleri, Royal Sineması salonunu kapılara kadar dolduran yüzlerce seyirciyle birlikte izlemiştir. Yazara göre, halkın ilk defa olarak millî sinema şeritleri gösterilmesini ne kadar önemli bir hadise saydığı, dışarıda daha yüzlerce kişinin merakla ve içeri hücumu hazır bir vaziyette beklemesinden bellidir. Sinemanın daimi müşterisini oluşturan halk bu ilk şeritlerden memnun kalmış, her kısmını fevkalade bir dikkatle izlemiş ve çıkarken haz ve memnuniyetini birbirine hitaben kuvvetli kelimelerle ifade etmiştir.¹⁸ İlk gösterime ilginin yoğunluğuna *Tanın* yazarı da dikkat çeker. Çoğunluğu Türk olan gençler adeta dövüşerek salona girmeye çalışmışlardır.¹⁹

İkdam yazarı, Avrupa'daki olumsuz Türk imajının sinema aracılığıyla düzeltilebileceğine ve sinemanın önemli bir gelir kaynağı olabileceğine değinir. Ona göre, Avrupa'da öteden beri *Şark* hayatına dair mevcut olan yanlış fikirleri ve hisleri sinemayı güzel uygulamak sayesinde iyiden iyiye ıslah etmek mümkündür.

elinden geçmiş olsa kıymetlice bir eser sayılabilecektir. Vakit yazarının tavsiyesi, Avrupa'dan sahne tertibatı işlerinde bilgi ve tecrübe sahibi bir sahne düzenleyicisi ile muktadir bir operatör getirilmesidir. Ona göre bu kesin olarak gereklidir. Fen ve sanatla ilgili yönler ihmal edilmez. Sahne tertibatında ve şeritlerin hazırlanmasında diğer fedakârlıklardan

ilgi olduğu, kayda değer büyüklükte bir seyirci kitlesi bulunduğu anlaşılmaktadır. 1 Ekim'de gerçekleştirilen ilk yerli film gösterimi de halktan büyük rağbet görmüştür.

Sabah yazarına göre halk, her tarafta olduğu gibi Osmanlı'da da sinemayı başlıca bir zevk kaynağı saymaya başlamıştır. Nitekim kendisi

İkdam'a göre son zamanlarda İstanbul'da sinema hastalığı müzmin bir şekil almıştır.²⁰ *Tanın* yazarı, sinemanın ne denli yaygınlaştığına ve yayılmasının önüne geçilemediğine işaret eder. Ona göre sinemanın lehinde ve aleyhinde bulunanlar çoktur. Kendisi sinemanın katı bir aleyhtarı olmamakla beraber, fennin bu yeni icadının "aramızda" bu denli kuvvetli bir şekilde yerleşmesine ve yerleşmekle de kalmayıp günden güne nüfuz ve kuvvetini her tarafa yaymasına taraftar olanlardan değildir. Fakat sinema, hakkındaki dedikodulara kulak asmayarak, lehinde veya aleyhinde bulunanlara bakmayarak, herkesin alkışları arasında günden güne ilerlemekte, her gün yeni bir başarı kazanmaktadır. Hayat sahnesinde pek geniş bir yer tutmuştur. İstanbul'da önceleri birkaç küçük binada başladığı hâlde, yakın zamanlardan beri bütün tiyatro binalarında film şeritleri geceli gündüzlü sürekli dönmektedir.²¹ Doğayısıyla sinemanın yararlı veya zararlı olduğu hakkında teorik tartışmalarla kaybedilecek zamanı, ondan mümkün olduğunca geniş oranda istifadeye ayırmak daha doğru olur.²² *Muallim* dergisi de okul çağındaki çocukların/gençlerin sinemaya ilgisine dikkat çeker. Çocuklar tatil zamanlarını birtakım "cinai" (cinayetle ilgili) filmleri izlemekle geçirmektedirler.²³

Bir Alman subayı
Enver Paşa'ya
sinematograf
kamerasını
tanıtırken.

http://
shootingthegreatwar.
blogspot.com/
tr/2015/12/germanys-
official-world-war-i-
film.html

لا مبلر قیصلدی ... !!!

-- Les avantages du Cinématographe pour les amoureux.

تپه بائی سینما طوغرافده :

آه .. بجا ایغیکر .. شدی لامبلر قیصاور !

Kadınların bu sırada sinemaya gösterdiği ragbete ise özel bir yer ayırmak gerekir. İlk kurmaca filmlerden az önce *İkdam* gazetesinin bir başmakalesinde kadınların kamusal alanda, ulaşım araçlarında erkeklerden daha fazla görüldüğüne dikkat çekilmiş ve bunun bazı nedenleri sıralanmıştır. Bu nedenlerden biri de kadınların yeni meşguliyeti olan sinemadır. Yazara göre "canlı fotoğraf" seyretmek Osmanlı kadınları için hakikaten zorlayıcı bir ihtiyaç hâlini almıştır. Sokaklarda tesadüf olunan kadınların bir kısmı, "belki beşte, altıda biri" sinemaya gitmekte veya oradan dönmektedir.⁴

Tanin yazarı, seyir sürecinin çarpıcı bir betimlemesini sunar: Basık tavanlı, havasız, ışsız bir daire içinde sigara dumanları, öksürükler, daima yanlış bir noktadan başlayan ve çoğunlukla yanlış noktalarda biten alkışlar, bütün bir hay huy ve sonra birkaç kuruş karşılığı yeni bir gösteri bitince, ciğerler biraz daha yorgun, gözler biraz daha bozulmuş ve dimağlar kim bilir hangi izlenimler altında ezilmiş, çoluk çocuk, kadın erkek bir halk kitlesi yavaş yavaş dağılmaktadır. Yazar, sinemalarda sağlık meselesinin düşünülmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca polislerde kavga olmaması için iki polis, yangın çıkarması için de iki nefer ve bir kaç kova su bulundurulmaktadır.⁵

Sinemaların temaşa hayatında pek mühim bir mevki tuttuğunu belirten *Vakit* yazarı, seyircinin filmlerden nasıl haberdar olduğuna değinir. Sokak başlarına asılmış duvar afişleri, gündelik gazete ilanları ve ağızdan ağıza dolaşan haberler birçok temaşa meraklısıyla beraber kendisini de Skating salonuna koşturmuştur. Salonun hâlâ ham boya koktuğunu⁶ söyleyen yazar, *Pençe*'nin bütün sokak başlarına asılmış afişleri hakkında bilgi verir. Kaba ve sanat zevkinden mahrum bulunduğu bu afişte biri tıraşlı diğeri sakallı iki kesik baş ile parmakları yanlış kıvrılmış kocaman bir sol el tasvir edilmiştir. *Vakit* yazarı 5 Kasım gösteriminde orkestranın rolünden ve seyircinin hoşnutsuzluğundan da bahseder. Salonun ruhperver orkestrası sınırları yatırtırmaya *Boğaziçi*'nde *Bir Cevelan*'in bazı sahnelerini asabilmeden seyretmeye imkân yoktur. *Pençe* ve ardından *Bican Efendi*'de falsolar devam ettikçe çehreler projeksiyon kabinine dönmüş ve ara sıra asabi yumruklar yükselmiştir.⁷

SİNEMADAN EĞİTSEL VE AHLAKİ BEKLENTİLER

Sinemaya çoğunlukla olumlu yaklaşan Osmanlı aydınlarının eğitimsel ve ahlaki beklentilerinin var olduğu görülmektedir. *Sabah* yazarı, halkın artık kendi hayatını, yani yerli film-

leri seyredecek olması sayesinde, sinemanın Osmanlı hayatında –karıştırıcı etkileri yerine– toplumsal idrakin kuvvet bulmasına yardımcı olacağı beklentisi içindedir.⁸ *İkdam* yazarına göre, bu yeni çılgın memlekete birçok faydayı da beraberinde getirmesi, hele kadınlar ile genç kızlar ve yeni yetişen çocuklar üzerinde eğitimsel etkilere sahip olması, her şeyden evvel düşünülen ve beklenen iyi sonuçlardır. MMC bundan sonra sinema filmleri çekeceği zaman, memlekete yararlı olacak gayeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Milli sinema sanatı doğru şekilde uygulanırsa ülkedeki vatani ve ahlaki duyguların gelişmesi kolaylaştırılmış olur.⁹

Osmanlı basınındaki genel kanaatin aksine, *Muallim* dergisi sinemaya olumlu yaklaşmaz ve zararlarına dikkat çeker.¹⁰ *Muallim*'e göre, milli filmler sayesinde sinemanın zararı hiç olmazsa sınırlanmış olacaktır. Yazar, teşebbüse çocuk filmlerinden başlansaydı daha iyi olacağı kanaatindeydi. Çocuklar takile zamanlarını, ahlaka ne kadar fena etkileri olduğu ve çocuklar üzerinde ne kötü sonuçlar doğurduğu yabancı ülkelerde tutulan istatistikler ve "bizde" her günkü gözlemlerle sabit birtakım cinai filmleri izlemekle geçirmektedirler.¹¹ Çocukların bu tür sinemalara devamları hakkında bazı ülkelerde yürürlükte olan önlemler/yasaklar,

1909'da *Âlem* dergisinde yayımlanan bir sinema karikatürü. "Tepebaşı sinematografı: Ah... acele etmeyiniz. Şimdi lambalar kısıldı! Lambalar kısıldı...!!! — Sinematografın aşkıları için faydaları."

Filmlerin/senaryoların konularına, tertip ve yazımlarına son derece dikkat gösterilmesi gerektiğini belirten Tesvir-i Efkar yazarına göre, gerek Casus gerekse Pençe, konu itibarıyla hiçbir değere sahip değildir. Özellikle Pençe'nin konusu, artık maziye gömülmüş siyah bir devre (II. Abdülhamid dönemine) aittir ki bunun bugün perdeye taşınmasından nasıl bir toplumsal ve ahlaki fayda düşünüldüğü bilinmemektedir. Yazara göre millet başka konulara, toplumsal ve ahlaki senaryolara muhtaçtır.

Fransız
Pathé Frères,
20. yüzyıl
başlarında
dünya sinema
piyasalarını ele
geçirme yolunda
bir şirketti.

maalesef Osmanlı'da henüz yoktur. Almanya'da çocuklar için açılmış sinemalar vardır. MMC, çocuklar için çekeceği filmlerle geleceğin çocuk sineması esasını şimdiden hazırlamış ve gençliği türlü türlü ahlak düşkün-lüğüne sevk eden umumi sinemalar hayatından kurtarmış olur.³¹

BATI SİNEMASI, KÜLTÜR VE EMPERYALİZM

Tesvir-i Efkar gazetesi Batı'da sinemacılık faaliyetleri hakkında bilgi verir: Avrupa ve Amerika'da sinemacılık son derece ilerlemiştir. Onu bu mertebeye ulaştırmak için sinemacılıkla uğraşanlar pek çok mesai ve ayrı zamanda külliyetli para sarf etmişlerdir. Avrupa'da sinemalar için piyaz ve komedi yazar ayrı bir sınıf yazar vardır. Sinema sanatçıları ise sahne aktörlerinden ayrı bir sınıf teşkil eder. Sinema oyunculuğu sah-nede hüner göstermekten çok baş-ka ve daha zor bir sanattır. Bundan dolayı ancak sürekli bu işle uğraş sayesinde bir yakınlık ortaya çıkabi-lir. Bu, senaryolar için de geçerlidir. Mesela edebiyat sahnesinde pek bü-yük inkılaplar ve başarılar meydana getiren, büyük şöhretler kazanan birçok yazar belki en basit bir sine-ma piyesi yazımından ve tertibinden acızdır. Bütün bunlardan anlaşılaca-ğı üzere, sinemacılık basit bir sanat

değildir. Bundan dolayı henüz daha başlangıç evresinde bulunan Türk si-nemacılığını Batı'nın ileri seviyesiyle orantılı bir seviyeye ulaştırmak için her şeyden önce Avrupa'dan uzman getirmek lazımdır.³²

İkdam, Avrupa'da sinemacılığın du-rumuna ve özellikle de ekonomik boyutuna işaret eder: Avrupa'da si-nemacılık sanatı tiyatro sanatından bütünüyle ayrı ve başlı başına büyük bir fen hâlini almıştır. Geniş arazi sahibi, birçok binaya sahip, hele de büyük sermayedarların himayesi al-tında birçok dernekler ve şirketler kurulmuş ve bunlar zamanla sade-ce sinema şirketi olmaktan çıkarak, ülkelerinin ruhi durumları üzerinde şiddetle etkili birer kuruluş hâlini almışlardır. Her türlü mükemmel teş-kilata sahip olan bu şirketler, yalnız ahalinin keyif ve zevkine hizmet et-meikle kalmamakta, belki bundan da çok, ellerindeki şeritleri ihraç etmek suretiyle ülkelere dışardan servetler çekmektedirler. Son zamanlarda İstanbul'da müzmin bir şekil alan si-nema hastalığı nedeniyle Avrupa'ya büyük sermayeler oluşturabilecek birçok paranın gittiği düşünülürse, sinemacılık fenninin önemi daha iyi anlaşılır. İktisadi faydaları yanında birçok toplumsal iyilikleri de bulu-nan bu fennin Osmanlı ülkesine it-hali, her hâlde iyi bir hadise olarak kabul edilmelidir.

İkdam yazarı, Avrupa'daki olumsuz Türk imajının sinema aracılığıyla düzeltilebileceğine ve sinemanın önemli bir gelir kaynağı olabileceği-ne de değinir. Ona göre, Avrupa'da öteden beri Şark hayatına dair mev-cut olan yanlış fikirleri ve hisleri si-

nemayı güzel uygulamak sayesinde iyiden iyiye ıslah etmek mümkündür. Şark hayatının Frenk ülkelerinde doğurduğu merak ve cazibe dikkate alınırsa,³⁴ yalnız yanlış fikirleri dü-zeltmek değil fakat bu şeritlerin maz-har olacağı ragbet sayesinde birçok yabancı servetin ülkeye çekilmesi de umulabilir. İkdam'ın, birçok kusu-runu rağmen ilk yerli film girişimini değerli ve başarılı bulmasında, hiç ecnebi eli karıştırılmaksızın gerçek-leştirilmiş olmasının da payı vardır.³⁵

Tanın'de yayımlanan "Sinemalar ve Milli Sinema" başlıklı makalede, Osmanlı'da sinema faaliyetleri ulu-sal bağımsızlıkçı bir perspektifle, adı böyle konmasa da "medya emper-yalizmi" ve "kültürel emperyalizm" çerçevesinde ele alınır. Tanin yazarı sinemanın Batılı menşesine, dünyada Avrupa ve ABD'nin hâkimiyetinde ol-duğuna ve onların çıkarlarına hizmet ettiğine, sinemanın Osmanlı ülke-sinde "manevi kapitülasyonlar"dan yararlanıyor oluşuna, milli bir sine-manın kurulması gerektiğine işaret eder. Sinemanın Batı hegemonyası altında kurumsallaştığına dikkat çekerek buna karşı çıkar. Onun de-yişiyle, sinemanın Osmanlı ülkesine ilk ayak bastığı zamanlar uzak de-ğildir ama sinemalarla meşgul olma-nın zamanı hayli geçmiştir. Fennin bu yeni icadı Osmanlı ülkesine ilk defa gelirken üstünde ırak, başında yüksek şapka ve gözündə monokl-le (tek camlı gözlük) girmiştir; yani Batılıdır. O zamandan beri "manevi kapitülasyonlardan" en geniş şekil-de o da yararlanmıştır. Avrupa ve Amerika'nın büyük kuruluşlarının ürettikleri şeritler bütün dünyada uzun bir devrialeme seyahatine çıktık-

larında ilk uğrayacakları limanlardan biri İstanbul'dur. İstanbul'da bütün tiyatro binalarını bu şeritler geceli gündüzlü işgal etmektedir. *Tanın* yazarı ne zaman bir sinema çıkışına tesadüf etse gözünün önüne ya "bon-soir!" diyen bir horozun muzaffer ve mesut kabarışı, yahut "guten nacht!" demek isteyen karışık bir yazının gülen ve neşeli resmi gelir;¹⁶ ve bütün bunların arasından, kâh helecanlarla titreyerek kâh kahkaha sağanaklarıyla dalgalanarak iki saat mütemadiyen yorulan halka karşı bastonunu koltuğuna sıkıştırmış, yüksek şapkasını önüne doğru eğmiş, ellerini cebine sokmuş monoküllü ecnebinin sırtışı gelir.

Yazarın deyişle sinema Avrupalılar için iki şeydir: Kendi ülkelerinde halkı biraz eğlendiren, biraz da terbiye eden bir araç, dışarda ise biraz propaganda yapan ve ülkesine her gün milyonlarca para ithal eden bir kuruluş. Avrupalıların sinemayı çok yönlü kullanmaları karşısında yazar, Osmanlı'nın pasif kaldığı, bazı şeylere göz yumduğu, gümrüklerden ne geçmişse şöyle bir bakıp gümrüğünü aldıktan sonra serbest bıraktığı kanaatinde. Ülkenin her tarafını dolaşarak istedikleri gibi ve sırf kendi zevklerine göre filmler çeken yabancı sinemacıların vergi almak ve yaptıkları şeylerin nelerden ibaret olduğunu incelemek işleriyle bir gün uğraşılacağını temenni eder. Yabancı sinemacıların Osmanlı ülkesinde çekim yapmalarının kendisini her zaman düşündürmekte olduğunu söyler. Senede birkaç kere dünyayı dolaşan şeritler vardır ki bunlar Türk hayatını göstermek için ve ülkede herkesin gözü önünde hazırlanmıştır. Bu filmlerin "bizim hayatımız" hakkında verdiği fikirler hep yanlış ve çoğu da aleyhtir.¹⁷ Bir taraftan bunlar olurken, diğer taraftan "malesef Avrupa'ya kendimizi tanıtmıyoruz!" diye herkes acıklı acıklı baş sallamaktadır.

Tanın yazarı sinemanın millileşmesinden yanadır ve bu nedenle de MMC'nin girişimini öğrendiğinde memnun olmuştur. Ancak, milli filmlerin birçok kusuru vardır ve ona

göre bunun sebeplerinin başında da "masraf endişesi" gelmektedir. Hâlbuki sinemanın millileştirilmesi için sarf edilecek para, israf edilmemek ve iyi düşünülecek harcanmak şartıyla, en iyi bir harcama zemini bulmuş olacaktır. Özellikle bu meselede paranın boşa gitmeyeceği o kadar aşıkardır ki "acaba başarılı olur muyuz" diye tereddüt etmek mevzu bahis bile olamaz. Milli bir sinema vücuda getirmek için iki şart, para ve ciddiyetle çalışmak lazımdır. Bu iki şart bir araya geldiği zaman koskoca bir milli sinema kuruluşu oluşturmak mümkündür ve buna pek büyük ihtiyaç da vardır. Bunun içindir ki bu

işin geniş bir şekilde mütalaa edildiğini ve ona göre çalışıldığını görmek *Tanın* yazarını hakikaten memnun edecektir. MMC, gelirin yarısını sarf ederek dahi olsa, ülkeye tam anlamıyla mükemmel bir milli sinemacılık hediye ettiği gün, "milli müdafa" görevinin en büyük kısmını yerine getirmiş sayılabilir.¹⁸

SONUÇ

Bu makalede birincil kaynaklara dayanarak tespit edilmiş olgulara bakılacak olursa; Osmanlı/Türk sinemasının seyirci önüne çıkmış ilk kurmaca filmleri, 1 Ekim 1917'de gösterime

Tanın sinemayı ulusal bağımsızlıkçı bir perspektifle ele almış, bir tür erken "medya/kültür emperyalizmi" eleştirisi getirmiştir.

Alman sinema takımı (1917). Savaş sırasında Alman propaganda filmleri Osmanlı'da gösterilmedi ve bu filmleri gösteren kuruluşlardan biri de MMC'dir.

<http://showingthegreatwar.blogspot.com>
tr/2005/12/germany-official-world-war-i-filmleri

giren *Casus* ile *Bıcan Eşendi Belediye Müfettişi*'dir. İkincisi ise, 5 Kasım 1917'de gösterime giren *Pençe* ile *Bıcan Eşendi Tebdi-i Havada*'dır. Sinema filmi *Pençe* ile tiyatro oyunu *Pençe*'nin konuları farklıdır. İlk yerli filmler dönem basınında ilgiyle karşılanmış, gazete ve dergi sütunlarına taşınmıştır.

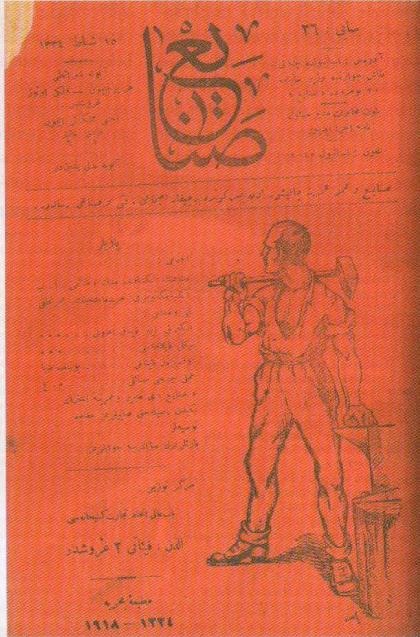
İlk yerli filmlerin yapım ve gösterim sürecini kavramak için, tarihsel bağlamı, tespit edilmiş olgular temelinde değerlendirmek gerklidir. İlk filmlerin yapımı, I. Dünya Savaşı'nın olumsuz koşulları içinde gerçekleşmiştir. Söz konusu olumsuzluklardan biri sayılabilecek olan film ithalinin zorlaşması, yerli film üretimine geçişte olumlu faktörlerden biri olmuştur. Öte yandan, basında çıkan yazılardan, 1917 Osmanlı'sında sinemanın -dünyada olduğu gibi-³⁹ önemli ölçüde popülerleşmiş olduğu, toplumsal kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Özellikle İstanbul'da sinemaya yoğun bir ilgi söz konusudur ve kayda değer büyüklükte bir seyirci kitlesi oluşmuştur. 1 Ekim'de gerçekleştirilen ilk gösterim de halktan büyük rağbet görür.⁴⁰ Büyüyen seyirci kitlesinin, büyüyen "müşteri" kitlesi olduğu unutulmamalıdır. Sinemaya talep artarken, savaş dolayısıyla film ithalinin zorlaşması nedeniyle arz düşmüştür. Böyle bir ortamda MMC gibi kuruluşların esasta siyasi/ideolojik değil, ekonomik saiklerle (gelir elde etmek amacıyla) sinemacılığa başlaması ve buna bağlı olarak da propaganda veya hamaset değil, eğlence ağırlıklı popüler kültür içeriklerine yönelmesi anlamlıdır. Sa-

ların belgesellere ağır basmasıdır. Almanlar çok sayıda aşk ve serüven filmi çekmişlerdir.⁴¹ Böyle bir tespit için daha çok veriye ihtiyaç bulunduğuna şüphe edilemez ama anlaşılan, 1917'ye gelindiğinde Osmanlı perdelarında aşk ve cinayet maceraları önemli bir yer tutmaktadır.⁴²

Sinemaya çoğunlukla olumlu yaklaşan ve yerli sinemanın gelişmesini arzulayan Osmanlı/Türk yazarlarının, bu yeni medyadan eğitsel ve ahlaki işlevler yanında ekonomik faydalar da bekledikleri gözden kaçmaz. Batı merkezli Şarkiyatçılığın farkında olan bu aydınlar arasında, Batı'daki olumsuz Türk imajının sinema aracılığıyla düzeltilebileceği ve sinemanın ülke için bir gelir kaynağı olabileceği inancını taşıyanlar vardır. Bu noktada en ilginç yaklaşım, sinemada Şarkiyatçılığın egzotik merakını kullanarak ülkeye yabancı servetler çekilebileceğini uman *İkdam* yazarına aittir.

Amerikan sinema dergisi *The Moving Picture World*'de Alman karşıtı bir komedi filminin reklamı: *Bertin Bunağı*.

Sanayi dergisi (1918). Yerli film yapımına geçişin ardında, "milli iktisat" politikaları ve "ulusal bağımsızlık" gibi dinamikler yatar.

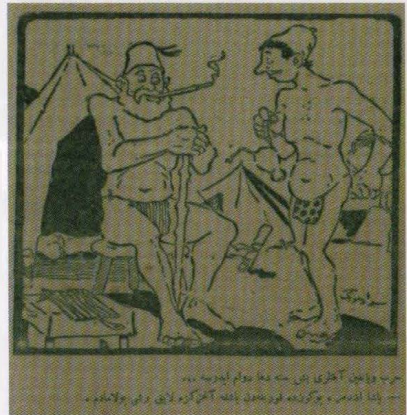
Osmanlı basınında ilk yerli filmlerin "milli sinema"nın başlangıcı kabul edilerek memnuniyetle karşılanması, filmlerdeki bütün kusurlara karşın girişimcilerin desteklenmesi, kamuoyunun oluşumunda rolü bulunduğu na şüphe olmayan aydınların pozisyonu ve dolayısıyla genel düşünsel iklim hakkında bir fikir verir. Bunlar arasında en uyarıcı olanı, o sırada iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı *Tanin*'in konuya yaklaşımıdır. *Tanin*, sinemayı ulusal bağımsızlıktaki bir perspektifle ele almış, bir tür erken "medya/kültür emperyalizmi" eleştirisi getirmiştir. Dünyada Avrupa ve ABD'nin kontrolünde bulunan sinema sektörünün Osmanlı'da manevi kapitülasyonlardan yararlandığına, sinemanın Batı hegemonyası altında kurumsallaştığına dikkat çekerek buna karşı çıkar. Osmanlı Devleti'nin, savaş ortamında müttefik veya düşman diye ayırmaksızın yabancı sinemacıların tümüne karşı daha korumacı politikalar gütmesi ve bunun yanında yerli/ulusal bir sinemanın kurulması gerektiğini savunur. Ona göre "milli sinemacılık", "müdafaa-i milliye" demektir.

Aslında *Tanin* yazarının yaklaşımı, daha genel bir perspektifin veya anlayışın sinema özeline uyarlanmasından başka bir şey değildir. Zafer Toprak'ın deyişiyle Türkiye, Dünya Savaşı'na Balkan Savaşı'yla başlamış, Milli Mücadele'den geçerek Lozan'la sona erdirmiştir.⁴⁴ Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi Balkan Savaşı'yla başlar. Aynı dönemde Türk milletçiliği güçlenmiş ve Türkçülüğün iktisadi boyutu olan "milli iktisat" politikaları 1914-1918'de uygulamaya konmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti daha önce gerçekleştiremediği bir dizi köklü dönüşümü savaş ortamında hayata geçirmiştir. Savaşta girilir girilmez kapitülasyonların kaldırılması, yabancı şirketlerin denetim altına alınması bunlar arasında sayılabilir.⁴⁵ "İstiklal", gündemdeki kavramdır.

Türkiye'de yerli sinemanın bir anlamda "doğuştan" —burada çok kısaca değinilebilen— bu genel tablo içinde anlaşılabilir. I. Dünya Savaşı sırasında bu belirir bir tesadüf değil, ilgili tarihsel bağlamın bir parçası ve sonucudur. Ekonomik temellerinden başka, politik, kültürel ve ideolojik

boyutları vardır. Herbert Schiller gibi "kültürel emperyalizm" kuramcılarını, bağımsızlık savaşlarının kültürel özerkliğin en fazla sağlandığı dönemler olduğuna işaret etmiş, bağımsızlık mücadeleleri sırasında teknolojinin seçici olarak alındığı, kullanılabildiği, özgün koşullara uyarlanabildiği özgün ve özerk bir kültürün yaratılabilmesinin mümkün olduğunu öne sürmüşlerdir. Osmanlı'da da I. Dünya Savaşı sırasında sinema teknolojilerinden "kültürel özerklik"

Beklenmedik ölçüde uzayan savaşta yaşam koşullarının ihvedildiği bir karikatür. "Harp ve yangın afetleri beş seneye daha devam ederse..." —Paşa efendimiz, bugün de kurbagadan başka ağzımıza layık bir şey bulamadım."

yönünde yararlanılmaya çalışılmıştır.¹⁶ Yerli yapıma öncelik, —bir yazarın altını çizdiği gibi— işin hiçbir aşamasına "ecnebi eli" karıştırılmaması, filmlerde yerli hayata dair konuların ve karakterlerin işlenmesi bu çabanın dışavurumları sayılmalıdır. Dahiliye Nezareti tarafından Eylül

1918'de hazırlanmasına girilen ilgili nizamnamede, "şeritlerdeki yazıların behemehâl imutlakal Türkçe olması katiyen elzemdir" şartına yer verilmesi ve "hissiyat-ı milliyeye" aykırı şeritlerin gösteriminin yasaklanması da bu minvalde sayılmalıdır.¹⁷ Kısacası, sözü edilen dönemde etkisini

gerek ekonomik ve politik gerek kültürel ve ideolojik düzlemde gösteren "ulusal bağımsızlıkçı" dinamğin, yansımaları dönemin yeni medyasında da bulunduğu söylenebilir.

İ. ARDA ODABAŞI

ÖSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİ
RADYO TELEVİZYON VE SİNEMA BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

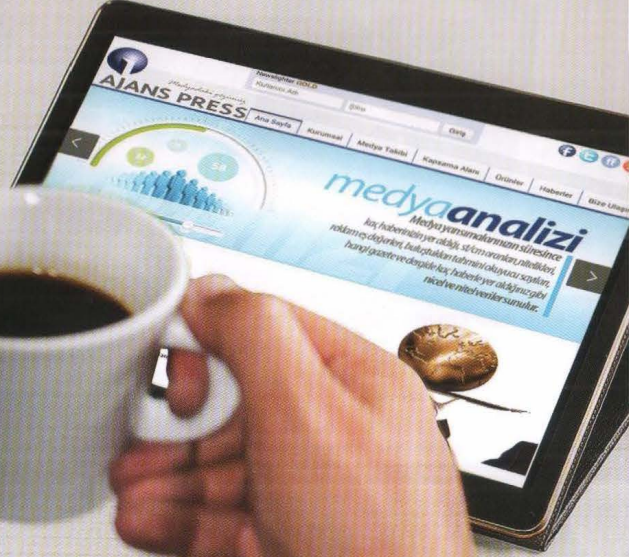
- "Sag'lar Temeşası", *İkdam*, Sayı 7343 (9 Temmuz 1331/1917), s. 1.
- "Tiyatro ve Konser: İlk Milli Sinema", *Sabah*, Sayı 1004 (2 Teşrinievvel 1331/1917), s. 3.
- "Milli Sinema", *İkdam*, Sayı 7419 (2 Teşrinievvel 1331/1917), s. 2.
- "Sinemalar ve Milli Sinema", *Tanin*, Sayı 3163 (3 Teşrinievvel 1331/1917), s. 3.
- "Tiyatro ve Konser: Mıdafa-ı Milliye'nin Yeni Filmleri", *Sabah*, Sayı 10049 (6 Teşrinisani 1331/1917), s. 1.
- "Milli Sinema", *Tesvir-i Eşkâr*, Sayı 2272 (6 Teşrinisani 1331/1917), s. 2.
- "Sinema ve Sinemacılık Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 10049 (2 Teşrinisani 1331/1917), s. 2.
- "Tiyatro ve Konser: İlk Milli Sinema", *Sabah*, Sayı 10044 (2 Teşrinievvel 1331/1917), s. 3.
- "Milli Sinema", *İkdam*, Sayı 7419 (2 Teşrinievvel 1331/1917), s. 2.
- Yazar bu kısırların kimler olduğunu dair bilgi vermez. Belki bir de Şefat Simavidi.
- "Sinemalar ve Milli Sinema", *Tanin*, Sayı 3163 (3 Teşrinievvel 1331/1917), s. 3.
- "Maarif Sönu: Milli Sinema", *Muallim*, c. 2, Sayı 16 (15 Teşrinievvel 1331), s. 584.
- "Tiyatro ve Konser: Mıdafa-ı Milliye'nin Yeni Filmleri", *Sabah*, Sayı 10049 (6 Teşrinisani 1331/1917), s. 2.
- "Milli Sinema", *Tesvir-i Eşkâr*, Sayı 2272 (6 Teşrinisani 1331/1917), s. 2.
- Vitrage: Renklendirme.
- Hissat: İsteyiş ve düşünceye çok tutulmuş, defalarca sahnelenmiş bir oyun yoruşu.
- Bu komedide Şakî Fikret (Karagöz'ün) Bey, oynadığı "Bican Efendi" tipini meşhur etmiştir. Oyunda "Bican Efendi" tipi bazı terzî reklamlarında bile kullanılmıştır. Bkz. Alemdar Yalın, *İl. Meclis'te Tiyatro* (Edebiyatı Tarih-i 2. Basım (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), s. 274-275; Nijat Özben, *Türk Sineması Tarih* (İstanbul: 1960, 4. Basım (İstanbul: Doruk Yayıncılık, Nisan 2013), s. 68-69.
- "Sinema ve Sinemacılık Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 10049 (2 Teşrinisani 1331/1917), s. 2.
- "Tiyatro ve Konser: İlk Milli Sinema", *Sabah*, Sayı 10044 (2 Teşrinievvel 1331/1917), s. 3.
- "Sinemalar ve Milli Sinema", *Tanin*, Sayı 3163 (3 Teşrinievvel 1331/1917), s. 3. İkinci gösterimin, daha doğrusu Pençe'nin "Tevalde ragbete mazhar" olduğu, Skating Sineması'nın bir ilanıdır diye getirilmişse de bunun bir "reklam" olması nedeniyle söz konusu bilginin ihtiyatla karşılanması gerektiği şüphe götürür. Bkz. "Skating Sineması'nda", *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 1187 (9 Teşrinisani 1331/1917), s. 2.
- "Milli Sinema", *İkdam*, Sayı 7419 (3 Teşrinievvel 1331/1917), s. 2.
- Hobbswim'in deyişyle, tamamen yeni bir sanat olan sinemanın dünyadaki başarısı olağanüstüdür. Ne huz ne de ölçek bakımından bir benzeri vardır. Dünya pazına rahatlıkla girer: ek on sömürle bilimesine ilgil çengelle tanıtımları (sesse olması) hayati bir avantajdır. Kitleler tarafından kolayca benimseniyordur. Eric Hobbswim, *İmparatorluk Çağı* (1875-1914, çev. Nedat Aslan, 2. Basım (Ankara: Doğan Kitapları Yayınları, Temmuz 2002), s. 259-260.
- "Sinemalar ve Milli Sinema", *Tanin*, Sayı 3163 (3 Teşrinievvel 1331/1917), s. 3.
- "Maarif Sönu: Milli Sinema", *Muallim*, c. 2, Sayı 16 (15 Teşrinievvel 1331), s. 584.
- "Sag'lar Temeşası", *İkdam*, Sayı 7419 (9 Temmuz 1331/1917), s. 1.
- "Sinemalar ve Milli Sinema", *Tanin*, Sayı 3163 (3 Teşrinievvel 1331/1917), s. 3.
- "Sinema ve Sinemacılık Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 10049 (2 Teşrinisani 1331/1917), s. 2.

- çıkarmaktadır. Daha önemli bir mesele ise yarığın tehlikesidir. Kolayca alev alabilen nıtrat film şeritleri yangınlara sebep olmakta ve başında yer alan ilgili haberler de dırğınlık yararmaktadır. 17 Eylül 1916 tarihli bir rünye bazı örnekler alınmıştır. Bkz. Mustafa Özen, "Fransız Firma Pathé Frères İstanbul'da, 1908-1914", *Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler* 5 Sinema ve Tarih (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006), s. 59; Nezh Erdoğan, "Erken Sinemanın Karası Nıtrat Yangınları ve 'Önemli' Toplum Sol Tarih 25 (Mart 2015): 56-66. Dahiliye Nezareti tarafından Eylül 1918'de eğlence yerleri için hazırlanmasın giriyen nizamnamede, sinemalarda lamba ve şeritlerin mühafazası için özel mahallazlar hazırlanması, iki ihiyat işi istidhdi, iftaye elevatı ve su bulundurulması zorunluluğu getirilecektir. Bkz. "Yeni Bir Nizamname", *Tanin*, Sayı 3514 (25 Eylül 1334/1918), s. 3.
- Skating Palace binası uzun süre inşa halinde kalmış, 2500 kişilik çem ve lüks bir salona dönüşürülükten sonra 17 Ekim'de "Skating Tiyatro Sineması" adıyla açılışı yapılmıştır. Bkz. "İlanat: İstanbul'da İlk Çem Tiyatro Binası", *Tanin*, Sayı 3167 (3 Teşrinievvel 1331/1917), s. 4; "İlanat: Skating Tiyatro Sineması", *Tanin*, Sayı 3177 (7 Teşrinievvel 1331/1917), s. 4. İlgili haberler ve ilanlar için ayrıca *Tanin*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Sabah* ve *Tesvir-i Eşkâr* gazetelerinin 7-18 Ekim günleri çıkan muhtelif sayfalarına bakılabilir.
- "Sinema ve Sinemacılık Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 10049 (2 Teşrinisani 1331/1917), s. 2.
- "Tiyatro ve Konser: İlk Milli Sinema", *Sabah*, Sayı 10044 (2 Teşrinievvel 1331/1917), s. 3.
- "Milli Sinema", *İkdam*, Sayı 7419 (2 Teşrinievvel 1331/1917), s. 2.
29. Sinemadardı çok dayalı sayılmaz. Yerli prodüksiyonlardan az önce *İkdam*'da sinemanın yararları kazar zararı; da olduğu uzun uzadıya tartışılmıştır. Yazara göre her işi şey kolaylıkla süistimal edilebilir ve mesela sinematograf, ahlağısızı yaymak için mükemmel bir vasıta olmuştur. Özellikle çocuklar ve gençler için tehlike arz etmektedir. "Sag'lar Temeşası", *İkdam*, Sayı 7343 (9 Temmuz 1331/1917), s. 1.
- Bu olumsuz bakış yörele özgü değildir. Mesela 1910'larda Almanya'da öğretmen dernekleri gibi baskı grupları, filmlerin ahlağı aykırılığına karşı çıkış, gençliğin yozlaşmasının kaynağı olarak suçlamaları, Bkz. Siegfried Kraeuer, *Calli gar den Hitler'e* Alman Sinemasının Psikolojik Tarih, çev. Erkin Yılmaz (Ankara: De Ki Basım Yayım, 2001), s. 18-19.
- "Maarif Sönu: Milli Sinema", *Muallim*, c. 2, Sayı 16 (15 Teşrinievvel 1331), s. 584. Dahiliye Nezareti'nin or ay kadar sonra gündeme getireceği nizamnamede, çocuklar için sinemaya giriş yaşı sınırlanacaktır. Çocuk sinemaları dışında çocukların sinemaya ebeveynlerinden biriyile girişleri sarı ve çocuklara gösterilecek filmlerin evvelinden belirlenmesi kaidesi getirilecektir. Bkz. "Yeni Bir Nizamname", *Tanin*, Sayı 3514 (25 Eylül 1334/1918), s. 3.
- "Milli Sinema", *Tesvir-i Eşkâr*, Sayı 2272 (6 Teşrinisani 1331/1917), s. 2.
- Yazarın adını koymadığı ama sezdirdiği şey, Batı merkezi Şarkiyatçılıktır. Konuyla ilgili bir klasik için bkz. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*. Batı'nın Şarkı Anlayışları, çev. Berna Öner (İstanbul: Yenış Yayınları, 1999).
- "Milli Sinema", *İkdam*, Sayı 7419 (3 Teşrinievvel 1331/1917), s. 2.
- "Horoz", Osmanlı'da sinemacılık faaliyetleri üzerine Fransız Pathé Frères şirketine

- meşhur logosudur. Pathé, 1904-1905'ten itibaren dünya sinema piyasalarını ele geçirme yolunda olan bir şirkettir. Osmanlı'da sinemacılık faaliyetleri yürüten rakipleri arasında Gaumont, Lux ve Eclair gibi yine Fransız şirketler yanında, değişik ülkelerin firmaları da vardır. Özen, a.g.m., s. 57-58, 62-63. Savas senelerinde Alman propaganda filmleri Osmanlı'da gösterilirdi. Tanınmış Amerikan sinema derneği *The Moving Picture World* ön bölge mahallisi *Surcliffe*, İ. Dünya Savası sonlarında sinemanın Türkiye'nin hemen her bölgesinde seyirciyi ulaştırıyor ve gösterilen filmlerin büyük çoğunluğunu Alman propaganda prodüksiyonlarının oluşturduğunu yazmıştır. Bkz. Mustafa Özen, "İl. Meclis'te Döneminde Belgesel Sinema ve Propaganda 1908-1914", *Tarih ve Toplum* Yeni Yaklaşımları (Bahar 2016), 9. Alman Film Yayıncısı Oskar Messter'e nıvanlık olursa, hafızladığı haber filmleri Almanya ve muhteliflerinde yaklaşık 8 milyon kişi seyreder. Bkz. Niall Ferguson, *Hazin Savaş 1914-1918*, çev. Nurettin Elhiseyni (İstanbul: YKY, 2015), s. 380. Osmanlı'da Alman prodüksiyonlarını gösteren kurulusları bir de MMC'dir. Örneğin bkz. "Mıdafa-ı Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisinin", *Sabah*, Sayı 9191 (15 Teşrinisani 1330/28 Teşrinisani 1914), s. 4.
- İkdam*'daki benzer şekilde Batı sinemasındaki Şarkiyatçı temsilati de ima eden *Tanin* yazarının bu tespiti, zengin malzeme içeren işi çalışmanın dışında değerdendirilebilir. Giovanni Scognamiglio, *Batı Sinemasında Türkiye ve Türkler* (İstanbul: 4 Kitap, 2006).
- "Sinemalar ve Milli Sinema", *Tanin*, Sayı 3163 (3 Teşrinievvel 1331/1917), s. 3.
- Örneğin savasın sonunda Almanya'daki sinemaların sayısı yuzde 27 oranında artmış ve film gösteriminin sayısı 51'ten 130'a çıkmıştı. Ferguson, a.g.m., s. 397.
- Bahşiçenise kileleşmesinin tür bir snifsal analizi yapılmıyor olsa da seyirci kitlesini toplumun daha çokaltı orta ve altı kesimlerinin oluşturduğu, ilgili anlatımlardan sezilebilir. Alman sineması üzerine çarpıcı çalışması Kraeuer, *İl. Meclis'te Döneminde Sinemanın "Yeni" bir kılparatı toplumun özelliklerine" sahip olduğunu yazar. Sinema, toplumun altı tabakaları arasında eğlencisi, yabanı bir yaratıcı ve bir cazibe merkezidir. Kraeuer, a.g.m., s. 16.*
- Dünya sinemasında da eğlencenin önemli bir yeri vardı. Batı sinema işi en başından beri gökku bir şekilde piyasası etkilerinin eikisi alındığı ve her yerde büyük şirketlerin eline geçmişti. Bkz. Asa Briggs ve Peter Burke, *Bizlenim Toprakları Tarih 1914-1918'den* *İnmetere*, çev. Ümit Hürsey Yolsal ve Erkan Uzun (İstanbul: Karıncı Yayınları, 2011), s. 201-203.
- Ferguson, a.g.m., s. 300. Osmanlı sinema hayatını Alman Örneğiyle karşılaştırmalı okumakaydamlıdır ve bu sürece bir kısmın pek de özgü ve yer el olmadıgını ortaya koyar. Kıs. Kraeuer, a.g.m., s. 22-25.
- Bizlenim mesele, ya basımlarından *ewiriyorum*: "Sag'lar Temeşası", *İkdam*, Sayı 7343 (9 Temmuz 1331/1917), s. 1.
- Zafer Toprak, *Türkiye'de Papazizm 1908-1923* (İstanbul: Doğan Kitap, 2013), s. 22-25.
- Geniş bilgi için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İhtilal 1908-1918* (İstanbul: Doğan Kitap, 2012).
- Serdar Öztürk, "Kültür Emperyalizmi ve Modernleşme Kuramı: Türkiye'de Sinema Örneğine Nispet (1896-1919)", *Kültürel* 29 (Gözüp: 162, 1997).
- "Yeni Bir Nizamname", *Tanin*, Sayı 3514 (25 Eylül 1334/1918), s. 3.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press**, ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

(0212) 370 11 00 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ZERRİN İREN BOYNUDELİK
BU RESİM NE ANLATIYOR?
MİTOLOJİ

229 sayfa, ISBN: 978-605-399-480-0

"Bu resim ne anlatıyor?" serisinin ikinci kitabı olan Mitoloji, Yunan kültürü ile ilgili en önemli kaynaklardan birisi olan mitolojik öyküler bağlamında, en bilinenlerden daha kenarda köşede kalmış olanlara kadar bir dizi imgeyi çözümlemeye, ayrıntılarda gizli olanları bulmaya çalışıyor. Her biri kendi içinde önemli kültürel ve ahlaki öykülere yer verilenler bu öyküler 152 resim üzerinden anlatılıyor.

MUSTAFA SUPHİ ERDEN
TÜRKİYE VE İRAN'DA VATANDAŞLIK VE ETNİSİTE

324 sayfa, ISBN: 978-605-399-441-1

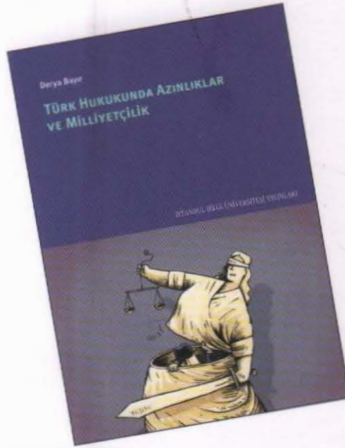
Türkiye ve İran'daki devlet-toplum ilişkilerinin özelliklerini tespit ederken, her iki ülkenin vatandaşlıkları arasındaki farkları ve benzerlikleri ortaya koymayı amaçlayan bu eser, modernleşme süreçleri içinde Türkiye ve İran'ın şekillenmiş vatandaşlık kavramlarını, ülkelerdeki modern devletin oluşumunun yanısıra etnik yapılarını da temel alıp, karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

HALE BOLAK BORATAV, GÜLER OKMAN FİŞEK,
HANDE EŞLEN ZİYA
ERKEKLİĞİN TÜRKİYE HALLERİ

477 sayfa, ISBN: 978-605-399-467-1

Türkiye'nin farklı coğrafyalarında, farklı ekonomik düzeylerde yaşayan evli erkeklerin kendi anne-babalarıyla, çocuklarıyla ve eşleriyle kurdukları, yansıtıkları ilişkilerin, bu kitapta ortaya konan tablosu, tüm sosyal bilimciler için son derece zengin bir malzeme sunuyor. Bu eser, Türkiye'de yaşayan erkeklerin farklı varoluş hallerini anlamak isteyenler için vazgeçilmez bir çalışmadır.

DERYA BAYIR
TÜRK HUKUKUNDA AZINLIKLAR VE MİLLİYETÇİLİK

462 sayfa, ISBN: 978-605-399-478-7

Son yıllardaki hukuki ve siyasi gelişmelere ışık tutan bu çalışmada, Türkiye'de farklılıkların yönetilmesinde hukuk sistemi ve yargının rolüne odaklanırken, bir yandan da devlet politikalarının yasamaya ve yargı kararlarına nasıl dahil edildiği inceleniyor ve hukuk sisteminde etnik ve dinî azınlıkların Türkiye Cumhuriyeti tarafından nasıl yönetildiğini anlamamızı sağlamaya ciddi bir katkı sunuyor.